

FØLLES HISTORIE 3: FØLLE TIL 1970

Vilfred Friberg Hansen (skrevet 2001, enkelte senere tilføjelser)

Dette er kapitel 3 (side 54 – 131) af min Følles historie fra 2001. De øvrige kapitler findes også på min hjemmeside – i særskilte artikler hver for sig - og indeholder:

Kapitel 1: Følle til og med udskiftningen i 1782 (side 1 – 14)

Kapitel 2: Gårdene i Følle og deres beboere, før og nu (side 15 – 53)

Kapitel 4: Gaderne og husene i Følle (side 132 – 216)

Kapitel 5: Følle efter 1970 (side 217 – 228)

INDHOLD her i kapitel 3: ”Følle til 1970”

”Frugttræernes by”

De nye landeveje: Århusvej og Randersvej

Købmandsgården

Bangs butik

Korslund Mejeri

Mælkeudsalg

Følle skole

Forskolen

Pogeskolen

Smedjen

Håndværkere og handlende

Badehotellet

Kaløvig Skytteforening

Afholdsforeningen

Snekastning, Andelstærskværket

Andelstærskværket

Bymøllen

Følleborgernes lod

Følle Vandværk

Mindestenen og anlægget

Købmandens søn, der blev verdensberømt

Borgerforeningen

Forsamlingshus

Fastelavn

Storkene i Følle

Udflugter

Følle Kvægavlsforening

”Ved jernstængerne” og ”rundt om trekanten”

Bygaden og bækken

Dagliglivet

Omgangsformer
 Ugelbølle-Følle Boldklub
 Følle Bordtennis Forening
 Fiskeri
 Drukneulykker
 Ildebrande
 Arbejderbevægelsen
 Besættelsen
 Bæltefabrikken
 Rønde skole bygges
 ”Olieeventyret”
 Følle Bund

INDLEDNING: Efter udskiftningen i 1782 prægedes Følle af konstant fremgang, men i øvrigt af samme udvikling, som fandt sted i det øvrige Danmark. En helt afgørende begivenhed i perioden blev Århusvejens og Randersvejens forlægning i 1855 til lige syd og lige nord om Følle, der herefter kom til at ligge i et trafikalt ”smørhul”. Dette var også baggrunden for, at den købmandsgård, der straks efter vejenes færdiggørelse blev etableret i Følle, blev en af de største på egnen.

Fremgangen betød også øget befolkningstal, og dette betød igen, at Følle fik sin egen skole i 1869, og senere også forskole, i 1910. Følle var oprindeligt Bregnet sogns største og driftigste landsby, men måtte dog i løbet af 1800-tallets anden halvdel vige denne plads for nabobyen Rønde, der havde fordel af Ebeltoft-Molsvejens tilslutning i byen og kroens placering ved den nye landevej nord for Gammel Rønde.

Der var læder- og skotøjsfabrikation i Følle i første del af 1900-tallet, og som noget helt specielt for en landsby blev Følle omkring 1940 sæde for en stor fabrik, Stillings bæltefabrik.

Landsbyen har i denne periode genlydt af aktivitet, folk har været forsamlet ved købmanden, smeden, møllen, skolen, fabrikken, på gårdene. På gader og veje har børnene været at høre fra morgen til aften. Landsbyens lyde vidnede om aktivitet og fremgang.

Første varsel om nye tider med en udvikling i en helt anden retning blev nedlæggelsen af skolen i 1955. En række af landsbyaktiviteterne begyndte at flytte fra landsbyen. Det betød ikke nødvendigvis formindsket livskvalitet for landsbyens beboere – f.eks. betød skolens nedlæggelse jo bedre undervisnings- og uddannelsesmuligheder for landsbyens børn, og når beboerne rejste uden for landsbyen for at tjene deres penge betød det også oftest øgede indkomster. Men det betød et tab for det daglige og naturlige fællesskab i landsbyen, til fordel for andre fællesskaber, der blot lå uden for landsbyen.

”FRUGTTRÆERNES BY”

Følle har været kendt som ”frugttræernes by”. Noget kan tyde på, at dette ry er opstået som resultat af én mands værk: Jørgen Sørensen Thyrresen, der omkring 1820 oprettede planteskolen Thyrislund.

Jørgen Sørensen Thyrresen nedskrev i 1865 sine erindringer, og de blev udgivet i Østjysk Hjemstavn 1938, hvorfra meget af det følgende stammer.

Jørgen Thyrrsens forældre var Søren Jørgensen Thyrresen og Maren Jørgensdatter, der havde det hus, der i dag kendes som ”Det gamle Hjem” i Følle. Til dette hus hørte efter udskiftningen en jordlod nede ved Følle Strand.

Jørgen Thyrresen blev født 1785. I 1805 blev han udskrevet til soldat, og derefter var han indkaldt i 9 år. Det var i Napoleonskrigenes tid, englænderne havde tvunget Danmark ud af det væbnede Neutralitetsforbund med bl.a. Rusland efter slaget på Rheden i 1801. 1807 bombarderede englænderne København og tog vores flåde, og derefter stod Danmark-Norge last og brast med Frankrig og Napoleon til den bitre afslutning, der for Danmark-Norge betød, at vi måtte afstå Norge i 1814. Dermed var krigen slut for vores vedkommende, og Jørgen Thyrresen blev hjemsendt.

Under krigen var han imidlertid kommet til at tale om frugttræer med sin kaptajn, der havde forstand på de dele, og i en to-årig periode købte han sig fri af tjenesten og opholdt sig hos en svensk frugtavler på Korsør-egnen.

Han var ellers tømmerskærer, men kom i 1815 i bødkerlære på Kalø – her traf han sin fremtidige kone Maren Sørensdatter fra Thorsager. Hun døde i barselseng i 1826, hvorefter han i 1828 giftede sig med Inger Rasmusdatter fra Rønde Skovhus.

1819 købte Jørgen Thyrresen sin ejendom fri af Vosnæsgaard. Det gik til på den måde, at hans kone stillede sig til rådighed for herskabet på Vosnæsgaard som amme – så måtte deres egen nyfødte i stedet plejes med sutteflaske af Jørgen og hans far. Men det stillede ham i et godt lys hos herskabet, som ellers tidligere ikke havde villet lade ham købe sig fri.

Herefter tog Jørgen fat på at ”oprydde torn, opgrave og skyde sten og at hegne og plante”, og han fik anskaffet hest og vogn. Han podede frugttræer på egnen, dyrkede kommen, fik også syv bistader, og sidst i 1820’erne kunne han begynde at sælge frugt – gravenstener-æbler var åbenbart favorit-sorten. ”Jeg var kommen i besiddelse af en havebog, hvori der var 84 kapitler, hvoraf jeg lærte at kende til gartnerkunsten”, skriver han. Han blev i en periode ansat som gartner på Kalø, og han tog fat på at mergle sin jord. Det var for kostbart at holde hest, så han fik i stedet en stud, som trak sammen med hans to køer – ”med den befordring overmerglede jeg lodden”. Der blev også opført bindingsværksbygninger på lodden på Følle Strand.

1857 gjorde Jørgen Thyrresen boet op og delte med sine fire sønner. Derefter flyttede han i 1858 fra huset i Følle by ned på lodden ved Følle Strand. Han fik fast leverance af frugttræer og æbler til en gartner i Randers. ”Nu måtte jeg til at have mig en hest igen, og nu har jeg fået marken i den drift, at derpå kan holdes en hest, to køer og nogle får, som jeg nu har”, kan Jørgen Thyrresen skrive i sit 81. år (1865), og han kan også fortælle, at han ”endnu kan forrette pode- og plantearbejde lige så godt som forhen, når vi bare har mildt og godt vejr”.

Året efter, 1866, døde Jørgen Thyrresen. Men to af de fire sønner havde lært gartnerfaget – en blev sadelmager (Otto Jørgensen, der slog sig ned i Følle, ejendommen på hjørnet af Tangbakkevej og Århusvej, hvor han havde eget garveri, flyttede til Rønde omkr. 1915-16, oprettede senere biografen i Rønde), og en urmager (den senere kendte urmager Jørgen Jørgensen i Rønde). De to gartner-sønner Rasmus og Carl drev Thyrislund videre. På Thyrishøj på lodden lod Jørgen Thyrresen opføre en slags mindelund for sin slægt – med afdøde slægtsmedlemmers navne indhugget i sten.

Jørgen Thyrresen blev i 1845 belønnet med Det kgl. Landhusholdningsselskabs sølvbæger – en meget sjælden ære. I begrundelsen nævnes bl.a. hans ”fremragende havedyrkning og træskole, hvorfra egnen forsynes med gode frugttræer og hegnsplanter”.

--

Kort før århundredskiftet skete næste **generationsskifte på Thyrislund**. Sidst i 1920’erne begyndte landbrugskrisen at melde sig, og den betød også, at bønderne holdt op med at købe træer – de havde simpelt hen ikke råd.

Nu afdøde Holger Thyrresen Rasmussen fortalte mig om sine oplevelser fra dengang i en samtale i 1991 (han har også indtalt to lydbånd til egnsarkivet):

”Far havde isoleret sig. Det hele var kørt ned. Så kaldte mor **vi tre sønner sammen**. Vi diskuterede situationen og blev enige om at forsøge at få gartneriet på fode igen. Vi påtog os hver vores opgave. Rasmus, den ældste, blev den ansvarlige. Jeg skulle gå med hestene. Svend, den yngste, skulle bl.a. stå for mistbænkene.

Herefter **gravede vi hele planteskolen op**. Frugttræer, sirbuske, hegns- og allétræer – alt skulle væk, for det kunne ikke sælges. Vi brændte det i store dynger nede ved havet. I stedet skulle der nu **satses på korttidsproduktion af grøntsager**.

Det viste sig at være den rigtige satsning. Især fra 1931, hvor auktionererne i Århus begyndte. Nu blev det meget lettere at komme af med produktionen. Før havde vi måttet køre produktionen ud til stationsbyerne på Djursland to gange om ugen. Nu kunne vi bare køre det ind til Århus. Vi lærte at pakke det godt og ordentligt, og vore varer blev efterspurgt. Midt i 30’erne havde vi fået så godt fat, at vi kunne købe motorsprøjte og fræser. Efterhånden havde vi det såmænd bedre end bønderne, men så var der jo heller ikke afsat løn til nogen af os. Lommepege måtte vi skaffe os selv – det skete ved forskellig sideproduktion: Rasmus fandt på at anlægge haver for folk, Svend slog sig på rødspættefangst nede i vigen, jeg selv var god til at arbejde i træ og byggede nogle særlig gode smalle møgbøre til bønderne, senere prøvede jeg også at bygge en båd.

Fiskeriet havde altid været en vigtig del af livet på Thyrlund, men det ophørte sidst i tyverne, fordi der blev tangpest, der udryddede al bændeltangen, hvorefter alle fisk forsvandt. Der gik flere år, før fiskebestanden var tilbage. Den forsvandt dog for altid, da Studstrupværket blev bygget i 60’erne”.

Holger Thyrresen købte den lille **ejendom ved Århusvej**, der i dag hedder **Lundvang**, med tilhørende 3½ tønder land, i 1939. I 1963 købte han desuden ejendommen ved siden af Rasmus Godt – den var på 6 tdr. land. Her havde han så sit eget gartneri, mens broderen **Rasmus beholdt Thyrlund**.

Nu afdøde (død 1989) Rasmus Rasmussen var født på Thyrlund i 1904. Han har berettet om sit liv i en artikel i Folk og Liv på Røndeegnen bind 3. Han flyttede fra Thyrlund midt i 1970’erne efter at have drevet det som gartneri alene siden 1939 – før 1939 sammen med sine brødre, og før 1929 sammen med sin far.

Rasmus Rasmussen fortæller: ”Dengang anlagde man haver med næsten udelukkende **nytteplanter**... Derfor var det mere nytteplanter som frugttræer, stikkelsbær, ribs og solbærbuske, vi udviklede i planteskolen. Stedsegrønt så vi aldrig. Derimod kom vi efterhånden til at okulere en del roser...”

Vi havde somme tider 9-10 mand beskæftiget på Thyrlund. Det var daglejere. Der kom ofte en daglejer og spurgte, om vi havde brug for arbejdskraft... til de daglejere, der overnattede, havde vi et gammelt hus med fire kamre. Men alle daglejere fik kosten, også dem, der gik hjem om aftenen...”

Lige som broderen Holger var Rasmus meget optaget af **fiskeriet** fra Følle Strand og beretter indgående om det. Han fortæller, at Frants Nielsen fra Ugelbølle hentede fisk fra Thyrlund, og senere hans søn Valdemar. Fiskene blev så solgt rundt ved gårdene på Djursland. Holger var overbevist om, at hvis der havde været fisk i vigen i 1929, da gartneriet var kørt ned, var alle brødrene blevet fiskere i stedet. ”Morgenmaden på gårdene her omkring bestod af mælkebrød og saltet makrel. Makrellen kom efter hornfisken i maj-juni, og så blev der saltet makrel i mængder overalt”.

I forbindelse med Holger Thyrrsens enke, Inger Rasmussens 90-års fødselsdag i august 2004 omtaltes udviklingen på **Lundvang** i hendes og Holger Thyrrsens tid således: ”I 1940 blev Inger gift med Holger Rasmussen, som året forinden havde købt en af de tre ejendomme i Lundvang. Trods

de svære forhold under krigen, hvor intet kunne skaffes, anlagde Inger og Holger Rasmussen deres gartneri og kom med i Garternes Salgsauktion GASA i Århus. Der blev avlet hvidkål, rødkål, selleri, porrer, løg og især meloner. Efter krigen blev der også tid og plads til udplantningsblomster.

Midt i 70'erne opsigte Inger og Holger Rasmussen deres nummer hos GASA, og nu blev det mest til jordbæravl. Hos Holger Rasmussen kunne man købe sig til en given række jordbærplanter og på den måde praktiseredes det senere så udbredte selvpluk.

Inger Rasmussen mistede sin mand i 1992, men er blevet boende på ejendommen på Århusvej 17.”

I en radioudsendelse **fortalte Rasmus Thyresen Rasmussen** i 1983, at hans far tog den beslutning, at når nu familien alligevel i folkemunde altid blev kaldt Thyresen, så kunne de lige så godt blive døbt sådan. Derfor blev han og alle hans brødre (men ikke søstre!) **døbt Thyresen** som mellemnavn. Han fortæller også, at navnet havde gamle rødder i Følle, således hed Hannesminde oprindelige **Thyrregården** og bækken gennem Følle blev kaldt **Thyrrebækken**. Nogle har endda påstået, at Tobias kilde ved Bregnet kirke har været kaldt Thyrris Kilde. Hvad navnet egentlig står for, ved han derimod ikke¹.

Rasmus Thyresen Rasmussen solgte Thyrislund midt i 1970'erne til **sønnen Hans Jørgen**.

Rasmus og hustruen Edith flyttede til Æblevej i Ugelbølle. Rasmus døde i 1989, Edith i 2003.

For få år siden blev Thyrislund (Strandvejen 11) overtaget af A., L. og N. Eskildsen, der har restaureret ejendommen, men som ikke driver den som gartneri.

Holger Thyresen døde i 1992. **Lundvang (Århusvej 15)** er nu overtaget af I og J. Rasmussen, **Århusvej 17** (Ras Godts gamle ejendom) af Holger Thyresens enke Inger Rasmussen. Begge ejendomme er altså fortsat i slægtens eje. Tilføjelse 12.6.25: Århusvej 17 ejes af M. Kibbe, nr. 15 stadigvæk af **Jørgen Rasmussen**, der fortsat driver gartneri, især kendt for salg af porrer.

DE NYE LANDEVEJE: ÅRHUSVEJ OG RANDERSVEJ²

1771 havde amtmand Gersdorff, der ejede Vosnæsgaard, taget initiativ til, at der blev lavet en ny vejplan for området ved Kaløvig. Det blev aftalt, at Følles og Ugelbølles bønder skulle gå i gang med en udbedring af den gamle Århus-Grenaa landevej langs stranden (den nuværende Strandvejen langs Følle Strand – i dens fortsatte forløb fulgte den nuværende Hestehavevej syd om Rønde, Kaløvej, vest om Kalø gennem Rostved til Maarupvad og derefter langs sydkanten af Kolindsund til Grenaa).

Hvor meget det har hjulpet, er et åbent spørgsmål, for ved næste rapport om vejenes tilstand 1795 betegnes de stadigvæk som meget dårlige.

Omkring 1800 ses de første overvejelser om anlæg af en helt ny Århus-Grenaa-landevej længere oppe i landet. Men så kom Englandskrigenene, slaget på Rheden 1801 og efter englændernes bombardement af København og tabet af flåden i 1807 Danmarks deltagelse i Napoleonskrigene på Frankrigs side. Dermed standsede al snak om nye vejanlæg – undtagen hvor de var militært nødvendige.

Efter statsbankerotten i 1813 og freden med tabet af Norge i 1814 kom der en langvarig økonomisk krise i Danmark. Derfor skal vi helt hen til 1840'erne, før der igen tales om et nyt vejnet på Djursland. Helt nøjagtigt skete det i 1843, hvor major Schlegel fra Vejtjenesten var på egnen for at

¹ Udsendelse i Østjyllands Radio 11. juli 1983.

² Oplysningerne i dette afsnit om de nye landeveje er fra Sigrild Baks artikel i Folk og Liv på Røndeegnen bind 9, 1989: ”Landevejen gennem Rønde”.

udarbejde forslag til forbedring af vejene. Han endte med at foreslå en helt ny vej længere oppe i landet.

1846 kom de første forslag til vejføringen, og 1847 kom det endelige forslag: en ny Århus-Grenaa-landevej lige syd om Ugelbølle og Følle og lige nord om Rønde, tværs igennem de tre landsbyers marker.

En ny Randersvej skulle tilslutte sig Århus-Grenaa-landevejen i Rodskov, og en ny Ebeltoftvej skulle dreje fra ved Taastrup. Ved at lade en del af Randers-Ebeltoft trafikken bruge en del af Århus-Grenaa-landevejen fik man en økonomisk fordelagtig løsning.

Efter offentliggørelsen af forslaget indløb der en række protester. Bl.a. fra Thorsager, der jo totalt ville miste sin gamle status som trafikknudepunkt, idet Randersvejen hidtil var gået igennem Thorsager (jf. betegnelsen ”Lille Randers” endnu i dag). Denne protest blev dog skånselsløst affærdiget med en bemærkning fra amtmanden om, at Thorsager var at betegne som ”en lokalitet, hvis forhold i øvrigt frembyder større interesse med hensyn til oldtiden, end de lover nogen betydelig udvikling i fremtiden”.

Mere held havde de, der protesterede mod den nye Randersvejs flytning så langt mod vest som til Rodskov. Resultatet blev, at den i stedet skulle gå nord om Følle og ud i Århus-Grenaa-landevejen lige øst for Følle. Altså det forløb, vi kender i dag.

1847 ansatte amtsrådet landmåler Meyer som amtsvejingeniør. Han forpagtede i øvrigt 1857 skovriderstedet på Kalø (den nuværende landbrugsskole). Han havde giftet sig med forvalter, senere godsinspektør Olsens (Kalø) datter Christiane (en datter af dette ægteskab var den senere kendte fru Liisberg, der oprettede ”sanatorium” på skovriderstedet omkring århundredskiftet (1899)).

Meyers arbejde blev imidlertid forsinket, da Treårskrigen mod Østrig og Preussen brød ud i 1848. Nu gjaldt det i stedet om at få repareret de gamle veje, så de kunne tage den trafik, militæret havde brug for i forbindelse med **general Ryes march over Djursland til Helgenæs**, og i næste omgang etablering af ”Kalø-stillingen”, der bestod i opbygning af kanonstillinger og løbegrave på Røndebakken, opstemning af Følle-bækken og Knubbro Bæk, så en tysk overgang over dem kunne forhindres, efter at Rye var undsluppet til Helgenæs, hvor et stort skansesystem opbyggedes for yderligere at standse en evt. tysk fremrykning.

Rye undslap til Helgenæs, men tyskerne nåede aldrig så vidt som til Følle og Rønde, så der blev ikke brug for Kalø-stillingen. 1851 sluttede krigen.

Straks efter krigen genoptoges vejarbejdet. I 1852 var strækningerne fra Århus til Segalt og fra Grenaa til Kalø færdige. Så var pengene sluppet op, og der rejste sig røster om at opgive at forbinde de to strækninger mellem Segalt og Kalø. 1854 besluttedes det dog på højeste sted, Rentekammeret (i dag ville det svare til finansministeriet), at også denne strækning skulle færdiggøres. 1854 blev der holdt licitation over arbejdet. Forsommeren 1855 var strækningen fra Kalø til Følle færdig.

Derefter anvendtes i halvandet år ”Den gamle Vej” fra Følle til havet som forbindelsesvej mellem det gamle og det nye vejstykke. Endelig i efteråret 1856 var den sidste del af den nye vej færdig: stykket mellem Segalt og Følle.

Det nye landevejsnet blev trafikalt set en katastrofe for Thorsager og Rostved, der hidtil havde været trafikknudepunkter på egnen. Til gengæld blev det en gevinst for Følle og Rønde, og da Kalø straks så, hvad vej vinden blæste og flyttede Rønde kro fra placeringen i krydset Molsvej-Kaløvej op til den nye landevej nord for Rønde, var startsignalet givet til udvikling af et helt nyt Rønde nord for den gamle landsby.

For en nutids betragtning kan det måske være svært at se gevinsten for Følle, for den nye Århus-Grenaa-landevej skar sig lige så nådesløst gennem de sydlige Følle-gårdes marker som den nye Randers-landevej skar sig gennem de nordlige. Men man skal huske på, at den tids trafik var en anden end i dag, så det er tvivlsomt, om det er blevet oplevet som en "afskæring". Vi kan dog konstatere, at et af gårdene hurtigt efter det nye vejanlægs færdiggørelse blev flyttet ud på markerne, syd for den nye vej – jeg tænker på etableringen af Røndegaard i 1859. Men det behøver jo strengt taget ikke at have sammenhæng med landevejens etablering.

Til gengæld var Følle lige pludselig med den nye vej blevet meget centralt beliggende. Det var nærliggende at anlægge en købmandsgård her hvor Randersvej og Århusvej krydsedes. Måske også en kro, men den idé havde Kalø allerede sat sig på med bygningen af den nye Rønde Kro i 1855 ved den nye landevejs krydsning ved Molsvej og vejen mod Thorsager og Skrejrup. Men en købmandsgård blev det til i Følle – herom i næste afsnit.

Følle omkranset af de nye landeveje, Geodætisk Instituts målebordsblad ca. 1875-77.

KØBMANDSGÅRDEN

Da den nye Århus-Grenaa landevej blev anlagt i 1855, skar den sig igennem Følles sydlige marker. Matrikel nr. 13's marker kom til at ligge syd for landevejen, mens bygningerne og et mindre jordstykke omkring dem kom til at ligge nord for landevejen.

Da Knud Rønde havde købt matrikel nr. 13 og ladet den slå sammen med sin egen gård vest derfor (matrikel nr. 4) til Røndegård, var det en nærliggende tanke at sælge matrikel 13's bygninger og jord nord for landevejen fra.

Det var en lige så nærliggende tanke for en driftig mand, der havde forstået den nye tid og dens krav til øget handel og samfærdsel, at købe et sådant jordstykke, der lå lige på hjørnet af Bygaden og den nye landevej – og drive købmandshandel derfra.

En sådan driftig mand var Jens Elbert Knudsen. Han var født i Vejle i 1826, havde lært købmandsfaget i Kiel, havde været i Haderslev og sågar i Californien for at grave guld. Han var i familie med møller Rønbjerg på Følle Mølle og kendte derfra egnen.

1859 købte han jorden på hjørnet af Bygaden og Århusvej af Knud Rønde og 1860 åbnede han sin købmandsgård på stedet.

Bygningerne til matrikel 13, Frederik Sørensens gård, må være gården, der ligger bag købmandsgården, nuværende Bygaden 5 og 7. Om disse bygninger også blev købt af købmand Knudsen og senere solgt videre til andre, eller om de blev solgt fra særskilt af Knud Rønde, er jeg ikke klar over. De ejedes senere af handelsmand Sehested og senere igen af Ludvig Greibe. Bygningerne er i dag nyrestaurerede, og der er indrettet beboelse i de gamle udhuse.

--

Knudsens købmandsgård blev snart en af Djurslands kendteste. Dens historie er skildret af Marius Madsen i artiklen "Købmænd i Følle" i Folk og Liv på Røndeegnen bind 5.

Knudsen fik landet tømmer fra Følle Strand (det nuværende Følleborgernes Lod). Som vej til Følle Strand benyttedes indtil Røndegård blev bygget 1879 "Den gamle vej", der lå i skellet mellem matrikel nr. 4 og 5. Tangbakkevej var indtil da kun et markspor. Tømmeret blev oplagret ved stranden, vist nok ved trekanten mellem Strandvejen og Præstekrævevej. Det blev sejlet fra skibene i pramme og derefter slæbt ad det gamle "tømmerspor" til oplagring.

Som kommis i købmandsgården blev sidst i 1890'erne ansat Hans Kjerrumgaard, der senere selv etablerede købmandsforretning i Rønde. Butikken bestod til omkring 1980.

Købmandskonen døde i 1888, hvorefter den 23-årige datter Olga kom hjem for at klare den formentlig store husholdning for faderen. 1899 solgte købmand Knudsen købmandsgården, og han og datteren flyttede til hans fødeby Vejle.

Købmanden var gift med Julie Vilhelmine Rønberg (1828-88), som jeg formoder har været datter af (i hvert fald i familie med) møller Rønberg i Følle. Ægteparrets tre børn fik alle en bemærkelsesværdig karriere:

Morten Knudsen, født 1860, blev læge 1886, fik universitetets guldmedalje 1891, overlæge 1907, læge for prins Valdemar og prinsesse

Ivar Knudsen, herunder: Olga Knudsen

Marie, samt prins Hans. Blev RDM, ridder af Dannebrog. Blev gift med Thora Knudsen (1861-1950), en kendt kvindesagsforkæmper i København, der blev en af de syv første kvinder, der blev indvalgt i Københavns borgerrepræsentation 1909. Thora Knudsen blev valgt ind af Højre, men måtte forlade repræsentationen ved det følgende valg på grund af uenighed med sin gruppe. I 1920 stillede hun op til folketingsvalget for Venstre, men blev ikke indvalgt. Sin hovedindsats lagde hun i forskellige filantropiske og kvindesagsforeninger, var bl.a. medlem af Dansk Kvindesamfunds fællesstyrelse fra 1911.

Ivar Knudsen, født 1861, giftede sig med Julie Olsen, datter af godsinspektør Olsen på Kalø. Han blev direktør i B & W og konstruerede her verdens første oceangående dieselmotorskib "Selandia". I 1930'erne blev mindestenen for ham opstillet i "anlægget" midt i Følle by. Ved omtalen af mindestenen vil Ivar Knudsens livshistorie blive nærmere omtalt.

Olga Knudsen, født 1865, passede som nævnt husholdningen i købmandsgården efter moderens død i 1888, og flyttede sammen med faderen til Vejle efter salget af købmandsgården. Her døde faderen i 1901. Olga forblev ugift.

Olga Knudsen havde lært kvindesagen at kende gennem sin svigerinde Thora, og hun kastede sig efter faderens død ind i kampen for kvindesagen. Hun dannede Vejle Kvindeforening i 1905, en af de første kvindeforeninger i provinsen. Ved det første hjælpekassevalg i 1908 blev hun valgt ind i Hjælpekassen for Vejle og forblev medlem til 1917. Efter at der var indført kvindelig valgret til kommunalbestyrelser, stillede hun op til valget til Vejle byråd i 1909 for en borgerliste og blev den ene af de to første kvinder i byrådet. Fra 1917 til 1926 var hun desuden medlem af menighedsrådet.

Da kvinderne i 1915 fik valgret til rigsdagen, stillede Olga Knudsen ved det første valg herefter op til Landstinget for partiet Venstre i 1918. Hun blev en af de syv første kvinder i Landstinget og blev den første kvinde, der talte i tinget. Hun var medlem indtil 1928. Hun døde 1947³.

--

Ved salget af købmandsgården i 1899 lod købmand Knudsen tømmerlandepladsen ved Følle Bund frastykke for forærede den væk til Følle-borgerne i fællesskab – den blev herefter almindeligt anvendt både som fiske- og badested for Følle-borgerne, og her er også blevet holdt mange grundlovsfester og andre sammenkomster. Det er i dag kendt som "Følleborgernes Lod".

Købmand Mogensen på trappen foran sin butik (fra Folk og Liv på Røndeegnen bind 5 side 48)

³ Oplysningerne om Olga Knudsen og Thora Knudsen stammer fra Dansk Kvindebiografisk Leksikon.

**Jens Svenningsen foran købmandsbilen, en nyanskaffet Triangel årgang 1928
(fra Folk og Liv på Røndeegnen bind 5 side 49)**

Købmandsgården blev købt af Peder Mogensen, der samme år giftede sig med Sophy Bredahl, datter af gæstgiver Bredahl i Mørke. Ludvig Bredahl, der senere købte Adresseavisen, var en bror til hende. I øvrigt slog såvel faderen som en anden søn, Julius Bredahl, sig senere ned i Følle.

Der rørte sig i de første årtier af 1900-tallet et virksomt liv i den gamle købmandsgård. Næsten alt kunne købes der – det var i bedste forstand en ”blandet landhandel”. I Marius Madsens artikel i Folk og Liv på Røndeegnen bind 5 er livet i købmandsgården i første del af 1900-tallet levende skildret:

Flydende varer som sirup, eddike, petroleum og brændevin kom hjem i tønder, der blev trillet ned i kælderen og stillet på bukke, hvorfra der tappedes til kunderne. Sukker, mel og meget andet ankom i sække – det var lærlingens arbejde at veje af i poser i stille stunder og ellers holde skufferne i butikken fyldte. Brun sæbe stod under disken i en spand og vejedes af individuelt til den enkelte kunde med brug af en særlig spade. Bolsjer stod under disken i høje blikdåser og vejedes af til kunden i kræmmerhuse. Kaffe ankom i sække og skulle brændes i købmandsgården og senere males, når kunden købte ind. Klipfisk lå i hele stykker til at skære af. På disken stod altid en brændevinsflaske og glas til fri afbenyttelse for kunderne – sammen med landturen et godt træk i forhold til kundernes tilfredshed. Til børnene faldt der også ind imellem et bolsje af, så også de holdt af at komme hos købmanden.

I gården var der maltgøreri, og til dette var ansat en særlig ”maltgører”. Hos ham hentede man malt til ølfremstillingen i hjemmene. Det ophørte i 1928. Desuden var der tømmer og brædder i gården. På lofterne i udhusene var der kornmagasiner. Korn og foderstoffer var et vigtigt element i enhver større købmandsforretning på dette tidspunkt. Til at passe den afdeling var ansat en karl – det

Købmand Hillgaard i døren til sin butik, 1980 (Egnsarkivet hæfte 15)

var i 1920'erne Chr. Thomsen, der blev gift med jordemoderen og slog sig ned i huset ved siden af. Hestestalden var et andet vigtigt element, samt vognrummet med fjedervognen til korn og brændsel, langvognen til tømmer og brædder, og charabancen til den private kørsel. 1924 fik købmandsgården dog sin første lastbil, og Chr. Thomsen blev åbenbart så glad for det nye køretøj, at han to år senere opgav hvervet som købmandskarl for i stedet at etablere sig med egen udlejningsbil. Ny købmandskarl og lastbilchauffør blev Jens Svenningsen. Ud over de to på lageret var i butikken ansat to lærlinge og en kommis.

Naturligvis var købmanden en af Følles mest velstående borgere. Så han blev også en af de første bilejere. 1922 købte han den første privatbil.

Købmand Mogensen døde i 1930, kun 57 år gammel. Sophy Mogensen og en søn Jens Chr. Mogensen drev forretningen videre. Det var svært, især under besættelsen, hvor det var vanskeligt at skaffe brændstof til bilen. Mogensen forsøgte sig som møller, idet han købte Følles gamle vindmølle, men tiden var løbet fra den slags. Møllen blev solgt igen og erstattet af en kværn hjemme på lageret.

1949 solgte J. C. Mogensen forretningen og tog imod et tilbud om at blive salgschef for bryggeriet Thor i Randers. Til Sophy Mogensen var opført et nyt hus i Randersvej-krydset, ved siden af det nuværende Djurslands Elektro – her slog sønnen sig senere ned.

De nye købmandsfolk var Ebba og Kaj Hillgaard, der kom fra en købmandsbutik i Grønfeldt. De drev forretningen som almindelig købmandsbutik indtil de gik på pension i 1983. Da afhændede de butikken til de nuværende ejere Lone og Poul Henning Reiths, der dog opgav butikken

efter ganske få år (1986). I dag driver de i stedet kaffe-engros-handel (Cafax) fra stedet. De gamle bygninger har de ladet smukt restaurere, og de har ladet længen langs Bygaden (det gamle mølleri) indrette til forsamlingslokale for Følle-borgerne – allerede købmand Hillgaard havde stillet lokalet til rådighed for borgerforeningens fester. I samme længe er også indrettet en lejlighed, der er udlejet, mens de selv bor i forhuset ud mod Århusvej.

Købmandsgården 1993. Foto VFH.

I Adresseavisen 24. november 2015 oplyses det, at Poul Henning Reiths for nylig har overladt den gamle købmandsgård til nye ejere, men at ”den gamle tradition med et julemarked med kunsthåndværk og brugskunst” fortsætter med både lokale og udenbys kunsthåndværkere, dette år lørdag den 28. og søndag den 29. november, begge dage kl. 10-16. En af deltagerne er ”de fire kreative kvinder fra Butik Zærlig i Rønde med Følle-borgeren Hanne Løber i spidsen”. På købmandsgårdens loft arrangerer Følle Borgerforening ”café med mad og drikke”.

Køberne var VVS-firmaet NG, ejet af Niels Germansen, der er indstillet på at værne om den gamle købmandsgård og føre traditionen videre med at agere ”byens forsamlingshus”.

”Jeg var blot femte ejer af købmandsgården”, oplyser Poul Henning Reiths, ”så ejerne har haft gården i 31 år i gennemsnit – jeg nåede selv at eje den lige netop i 31 år”. Reiths flyttede over i det nye hus, der har erstattet det tidligere ”Det gamle Hjem”. Reiths blev en kendt skikkelse i Følle, var medstifter af ”Føllemændene” og ”Livsnyderklubben”, var aktiv i Lions Club, gik på efterløn i 2009, døde i jan. 2022.

BANGS BUTIK

Ved siden af den store købmandsgård opstod der sidst i 1800-tallet en mindre købmandsbutik, en såkaldt høkerbutik, midt i Følle by. Den lå oprindeligt på den nuværende adresse Elmebakken 3 og ejedes af Anders Holst. Han solgte i 1897 butikken til landpost Sophus Bang, der flyttede den til et hus, han havde lejet af sin senere svigerfar A. P. Nielsen (landpost i Rønde, forpagtede skolelodden i Følle, flyttede selv ud i nybygget hus på Følle Mark), den nuværende Justegyde 2 (tidligere beboet af Bodil Ane og Ole Frederiksen, derefter deres datter Petrine og A. P. Nielsen). Inventaret fra høkerbutikken på Elmebakken tog han med sig til det nye sted.

Afholdsbevægelsen stod på dette tidspunkt så stærkt i Følle, at det lykkedes den at få Sophus Bang til at opgive sin spiritusbevilling – senere fik han den dog tilbage. Indtægten fra butikken supplerede Sophus Bang ved at gå landpost på Egensturen fra Rønde posthus. Hustruen Marie passede så butikken. Da Sophus døde pludseligt i 1914 drev hun butikken videre. Det skete uden at der blev foretaget andre ændringer, end at nabohuset (hvor Marie Bachs forældre boede) købtes til lager. Så butikken blev efterhånden et lille klenodie af en butik, der modstod alle de forandringer, der ellers skete i samfundet.

Katrine Bang i butikken 1971 (fra Folk og Liv på Røndeegnen bind 5 side 52)

Hvordan kunne den lille butik klare sig over for den store købmandsgård i den anden ende af byen? Sigvald Jensen fortæller: "Vi der boede i den ende af byen handlede hos Marie Bang, fordi det var nærmest. Jeg tror især, det var arbejderfamilierne, der handlede der. Vi hentede alt, hvad vi skulle bruge i ugens løb der, men om lørdagen måtte vi om til Mogensen og "lørdagshandle". Det var mændene, der gjorde det. Så kunne de mødes dernede og få en god snak samtidig. Og de fik altid en cigar af købmanden, og vi børn fik en pose bolsjer, den var altid med i kurven fra købmanden. Den slags forstod Marie Bang sig ikke på, her faldt intet ekstra af. Jeg kan huske, at en lille purk var omme og handle og havde fået lov til at købe til sig selv for det, der var tilbage, når varerne var betalte.

Der blev to øre tilbage. Marie lægger de to øre på disken, men purken insisterer: dem skal jeg have noget til mig selv for. Marie svarer: ”Men det er kun to øre, dem kan du ikke få noget for!” To-øren bliver liggende på disken, og den lille purk siger: ”Den må du beholde, for hvis jeg alligevel ikke kan få noget for den, så har jeg ikke brug for den!””

Da Marie Bang døde i 1950 blev butikken ført videre af datteren Katrine, stadigvæk uden at der foretoges ændringer eller moderniseringer. Ved Katrine Bangs død i 1981 ophørte butikken.

Huset blev overtaget af en nevø, Olav Bang Loft, og efter hans død i ca. 1999 af en søn Jens Chr. Loft, der er tømrer og nu er i gang med at restaurere huset.

Marie Bangs butik efter at butiksdriften er ophørt, foto 1992. Egnsarkivet.

KORSLUND MEJERI

oprettedes i 1888 på Følle-gårdmændenes initiativ. Mejeriet kom til at ligge i Korslund-krydset, så det lå godt for at modtage mælk fra et større område: Ugelbølle, Ommestrup og Faarup. Mejeriet blev nedlagt i 1925. Dets historie kan læses i kapitel 4 under Randersvej, samt i Folk og Liv på Røndeegnen bind 4.

Korslund Mejeri ca. 1916 (fra Folk og Liv på Røndeegnen bind 4 side 11).

De første møder om oprettelsen af mejeriet blev holdt hos Følle-gårdejere: Jørgen Bruus og Rasmus Rasmussen. Mejeriet begyndte driften 13. oktober 1888 og var dermed det første andelsmejeri her på egnen (Grønfeld var dog tidligere). Det dækkede Ommestrup, Ugelbølle, Faarup, Følle, Skrejrup, Rostved og Korup, Følle-gårdmændene ser ud til at have været de de forreste blandt initiativtagerne og de toneangivende efter oprettelsen

I 1890 oprettedes mælkeudsalg i Følle, og i 1892 var smed Eldrup i Følle med til at give tilbud på fabrikation af mælkevogne til mejeriet – ordren gik dog til karetmager Christensen fra Skrejrup. Indtil 1892 havde andelshaverne selv sørget for at transportere mælken til mejeriet.

Korslund Mejeri tog omkring århundredskiftet flere medaljer hjem for sin smør- og osteproduktion. Til gengæld begyndte der at vise sig problemer med afløbsforhold m.m. i de første år af 1900-tallet. Således klager Sundhedskommissionen i 1907 over, at "Mejeriets Spildevand løber ud i et Bækløb, som bruges til Drikkevand i Følle". Efter fortsatte klager måtte mejeriet lægge en septiktank og forsøge sig med boringer efter mere vand, dog forgæves.

Nye problemer opstod, da mejeriets ikke ganske få missionske andelshavere nægtede at levere mælk om søndagen. Problemet løstes i første omgang med nogle særordninger for de missionske leverandører. Men da der i 1918 oprettedes et privat "søndagsmejeri" i Rønde, d.v.s. et mejeri, hvor der ikke modtoges mælk om søndagen, flyttede mange af de missionske leverandører hertil.

Problemerne i Korslund fortsatte. 1916 klager mejeribestyreren over, at "rotter æder både gardiner og tæpper i bestyrerboligen". Maskinerne i mejeriet betegnes omkring 1920 som udslidte.

Mælkevognen fra Korslund Mejeri omkring 1900, Rønde kros kørelade til højre. Fra Folk og Liv 4, s. 17.

Samtidig var det private "missionsmejeri" i Rønde i økonomiske problemer. Løsningen lå lige til: andelshaverne i Korslund solgte det gamle mejeri og købte i stedet mejeriet i Rønde, hvis maskiner og udstyr var topmoderne og velfungerende. Det skete i 1925. Dermed var Korslund Andelsmejeris saga slut

Den sidste formand i Korslund var Søren Rønde fra Karensminde, og han blev også den første formand i "Andelsmejeriet Kalø-Vig", som det officielle navn på det nye mejeri blev. På samme måde flyttede den sidste bestyrer i Korslund med over på mejeriet i Rønde, det var Lund Sørensen, der forblev mejeribestyrer i Rønde til 1960.

Problemet i med levering af mælk om søndagen løstes i Rønde ved, at mejeriet skulle arbejde alle ugens dage, dog således at arbejdet om søndagen skulle være afsluttet senest kl. 8.30 (om vinteren dog kl. 9), og de, der ønskede det, kunne om sommeren levere mælk til skumning lørdag aften og undlade at levere mælk om søndagen.

MÆLKEUDSALG

Mælkeudsalgenes historie vil også blive behandlet i kapitel 4 i forbindelse med de forskellige huse, de har været i. Det første mælkeudsalg oprettedes af Korslund Andelsmejeri i 1890.

Der var i 1900-tallets første årtier to brød- og mælkeudsalg i Følle:

For det første Kristine Kristensens i huset ved siden af Marie Bangs købmandsbutik. Kristine fik brød fra bagermester Jensen i Rønde.

Dette mælkeudsalg blev efter Kristine overtaget af datteren Esther, gift med Jens Løber, og hun flyttede mælkeudsalget med til huset Bygaden 2, da de købte det. Dermed kom dette mælkeudsalg til at ligge næsten lige over for det andet:

brød- og mælkeudsalget på Århusvej, der var oprettet af Lydia Levinson i 1940'erne og som videreførtes helt op i 1970'erne, idet produkthandler Niels Petersens kone Gerda også havde brøduudsalg.

FØLLE SKOLE

Indtil 1. nov. 1868 gik børnene i Følle i skole i Ugelbølle. Den gamle skolesti mellem de to byer aftegner sig endnu i landskabet. Den går nogle hundrede meter nord for Aarhus-Grenaa landevejen og ender ved Vagn Hauges hus, der er den gamle Ugelbølle skole.

Førstelæreren i Følle skole i perioden 1896-1925 Thøger Jensen har efterladt en håndskrevet beretning om Følle skoles oprettelse. De følgende oplysninger stammer derfra:

Efter en ny lov af 6. juli 1867 ønskede Thorsager-Bregnet sogneråd at opsiges skolefællesskabet med Ugelbølle. Det aftaltes derefter med Mørke sogneråd at ophøre pr. 1. nov. 1868, idet sognerådet mente inden da at kunne få opført en ny skolebygning i Følle.

Man købte en grund fra R. Danielsen midt i Følle by, og en skolelod af Søren Jensen Bødker (Overgaard, matrikel nr. 8) lidt uden for byen – i bymarkens nordvestlige hjørne: matrikel 8b. Der blev plads til en gymnastikplads og et udhus (stråtekt, mens hovedbygningen fik tegltag) ved skolebygningen. Lønnen til læreren blev 6 tdr. rug, 35 tdr. byg, skolepenge, ”anordningsmæssig fourage”, 6 favne brænde, samt brugen af skoleloden (på 5-6 tdr. land).

Da det ikke lykkedes at få bygningen færdig i 1868 blev der holdt skole i Knud Jensens gård, indtil skolebygningen endelig stod færdig 1. nov. 1869. Knud Jensen fik 3 rdl. om måneden i leje.

Følle-borgerne skulle selv sørge for dræning af den i øvrigt meget våde grund, samt planering og øvrigt jordarbejde. Desuden skulle borgerne selv betale skoleloden – det blev der i øvrigt en retssag ud af, da borgerne senere modsatte sig at betale mere end 500 rdl, men retssagens udfald kender vi ikke. Som repræsentant for sognerådet mødte i forligskommissionen i Hornslet sognerådets formand godsinspektør C. Olsen, Kalø, gdr. Søren Basse, Rønde og pastor Holm, Thorsager.

Som lærer ved skolen ansattes I. A. Bentzen, Tinnest ved Vejle.

Teglsten købes fra Kalø Teglværk (lå hvor den nuværende P-plads til slotsruinen ligger), tømmer og brædder fra købmand Knudsen i Følle, Hans Nielsen i Følle lægger grunden og sætter soklen ”af slagne sten”. Kommunens borgere skal sørge for transport af sten og tømmer.

Model for skolen var den nye skole i Bjødstrup, der var bygget i 1860 – tegningerne fra denne skole blev direkte benyttet til skolen i Følle. Kommunen havde desuden bygget skole i Rostved i 1851 og Thorsager 1855, og ved udliciteringen af byggeriet af Følle skole i 1869 indgik opførelse af en tilbygning til skolen i Thorsager. Typisk nok for betydningen af kommunens bysamfund var det, at den mindste by Rønde først fik sin egen skole fire år efter Følle, altså i 1873 (Grenaavej 6).

Følle skole 1889 – det ældste skolebillede i Rønde kommune (fra Folk og Liv på Røndeegnen bind 1 side 45).

Følle skoledistrikt blev defineret som Følle med udflyttere og Skrejrup med udflyttere. Offer (betaling som degn ved de tre store højtider) og accidentser (den delvist frivillige betaling i forbindelse med kirkelige handlinger som dåb, begravelse, vielse, kirkegangskoners indvielse (efter fødsel)) fra Skrejrup skulle overgå til Følle lærerembede ved lærer Nielsens afsked i Rostved 1882, offer og accidentser fra Følle ved lærer Bergs afsked i Rønde 1886.

Lærer Bentzen drev skolelodden⁴ til 1896, hvor han ophørte som skolelærer for at hellige sig sit landbrug. Han havde i 1890 købt gården ved siden af skolen (matrikel nr. 12) og ansat Andreas Jørgensen, Følle, som medarbejder. 1912 solgte han gården til Laurits Madsen.

⁴ Marius Madsen i Adresseavisen 19. jan. 1983: "Skolejord i Følle fra 1869-1905".

I forpagtningskontrakten om skoleloddens oplyses det, at den var inddelt i 7 vange således at der i en 7-årig turnus dyrkedes: helbrak, rug, byg, rodfrugter eller blandsæd, havre, kløver og græs – og igen kløver og græs det 7. år.

Forpagtningsafgiften blev 264 kr. + årligt et læs gødning til lærerens have, samt ti læs halm til kartoffelkuler, samt hvis læreren ønskede det, salg af to pottes nymalket mælk daglig for otte øre pr. potte.

Som tidligere elever har berettet, så var skoleelever også pligtige at hjælpe læreren med have og skolelod – i hvert fald blev det opfattet som naturligt, at de gjorde det.

Den følgende lærer Thøger Jensen bortforpagtede skoleloddet med jagtretten for en ni-årig periode til landpost Anders Peter Nielsen, Følle, der desuden får brugsret til skolens udhuse ud mod Smedebakken ”med undtagelse af latrinerne og hønsehuset”.

Til skolen hørte to udhuse, der lå ud mod Smedebakken. Det ”øverste” blev senere brugt af Laurits Madsen til maskinhus – det blev nedrevet 1925. Det ”nederste”, længst ned mod Bygaden, indrettes senere til gymnastiksal (med lergulv!), idet Thøger Jensen i sine sidste år som lærer fik Laurits Madsens karl Peter Petersen til at forestå gymnastikundervisningen (senere dog andenlærer Olsen fra Rønde).

Kirstine Jensen fortæller om sin skolegang 1915-1919: ”Vi havde gymnastik, som foregik i den gamle lade ved Følle skole. Der var opsat ribber, vi skulle også springe over bukken, og der var også en bom, vi gik armgang i. Ligeledes var der klatretøve med store knuder på, det var mest

drengene, der brugte dem. Der var lergulv i laden, og det kunne være meget fugtigt, så vi havde ingen gulvøvelser”.

Da forpagtningen af skoleloddet udløb i 1905 købte Søren Bruus den tilbage til Overgaard. Tiden var i mellemtiden løbet fra aflønning ved skolelodder. Også offer og accidentser erstattedes af pengeløn. Men op til vores egen tid har ejerne af Overgaard omtalt den gamle skolelod som ”skolemarken”.

--

Da lærer Bentzen trak sig tilbage i 1896 for at hellige sig sit landbrug, ansatte sognerådet i stedet den 37-årige Thøger Jensen fra Brethe skole ved Horsens.

Thøger Jensen var så at sige en gammel bekendt, idet han havde været andenlærer ved Thorsager skole fra 1884 til 1892. Her havde han stået i et skarpt modsætningsforhold til førstelæreren Niels Sørensen, der var højremand og på mange måder den gamle tids repræsentant. Thøger Jensen derimod var glødende venstremand og grundtvigianer, og han støttede Niels Pedersen-Nyskov i dennes bestræbelser for at bringe den ny tid til Thorsager, bl. a. ved opførelsen af forsamlingshuset. Man kan læse om denne brydningstid i Thorsager i Niels Sørensens dagbøger, der er udgivet af Åge Houken i Historisk Årbog fra Randers amt nr. 58 og 59: En landsbydegns erindringer. Artiklen er også udgivet som særtryk 1965.

Formodentlig blev forholdet mellem første- og andenlærer i Thorsager efterhånden for hedt, så Thøger Jensen søgte væk i 1892, men da muligheden for at vende tilbage til egnen bød sig fire år senere, var han altså parat.

Det blev på alle måder en lykkelig beslutning, at sognerådet valgte Thøger Jensen. Han fik stor betydning, ikke alene for skolen og Følle, men for hele egnen.

Som lærer betegnede Thøger Jensen sig som ”streng, men retfærdig”. Han var et udpræget ordensmenneske. Han forblev ugift, men havde fra 1906 sin husbestyrerinde Maren Rasmussen⁵, og hendes mor Marie (hvis afdøde mand var bror til Thøger Jensens mor) i huset. Det var Maren, der stod op tidligt hver morgen for at tænde op i skolens kakkelovn. Marie blev aldrig kaldt andet end ”Marie i skolen” – ”hun var en mild og venlig gammel dame med smukt snehvidt hår, hvorover hun altid bar en hvid blondekappe”, fortæller Kirstine Jensen, der gik i skolen fra omkring 1915⁶.

Marie døde 86 år gammel i 1933, 8 år efter at Thøger Jensen havde trukket sig tilbage som lærer for at nyde sit otium på ”Døruplund”. Maren døde 83 år gammel i 1957, syv år efter Thøger Jensens død. Hun blev det første år efter Thøgers død boende på Døruplund, men var de sidste seks år af sit liv på alderdomshjemmet i Rønde.

Thøger Jensen mødte op med en stor virketrang. Allerede to år efter sin ankomst til Følle oprettede han ”Adresseavisen Kalø Vig”, efter sigende fordi han selv savnede et sted at bekendtgøre meddelelser til offentligheden, f.eks. om møder og arrangementer. Han fik nogle handlende og håndværkere med på ideen at indrykke annoncer i de første prøvenumre, og avisen viste hurtigt sin eksistensberettigelse. Han var selv redaktør og udgiver af bladet til 1909 (ifølge andre efterretninger: til 1907⁷).

⁵ Adresseavisen 13. jan. 1994: Tage Dørup Jensens artikel om sin farbror. Også oplyst af Søren Sørensen, Østjysk Hjemstavn, 29. okt. 2010. Søren Sørensen er af samme slægt, Adslev-slægten. Slægten stammer fra Hørning-egnen og er en af Østjyllands store gamle bondeslægter.

⁶ Utrykt manuskript af Kirstine Jensen, f. Jørgensen: ”Min skolegang i Følle fra 1. maj 1912 til okt. 1919”.

⁷ Slægtsbog for Adslev-slægten, udgivet 1926, med Thøger Jensen som medudgiver, siger 1909. Da Thøger Jensen formodentlig selv har været med til at skrive ”Redaktør og udgiver af Adresseavisen Kaløvig 1899-1909” må vi vel tro

Adresseavisen blev i de første år trykt i Århus, men fik i 1906 eget trykkeri i de bygninger (udhuset i to etager), der ligger på hjørnet af Tangbakkevej og Århusvej (nedrevet 2005). Det var det gamle garveris bygninger, der blev indrettet som trykkeri, idet sadelmager Jørgensen havde haft eget garveri på stedet (huset har senere været ejet af familien Levinson (hvilket gav anledning til øgenavnet ”russerkasernen”, idet gamle Levinson stammede fra Georgien) og derefter af produkthandler Niels Pedersen).

Lærer Thøger Jensen 1896 (Egnsarkivet hæfte 104)

Thøger Jensen solgte Adresseavisen med trykkeri til Ludvig Bredahl, der var fra Mørke, i 1907. Bredahl flyttede i 1910 trykkeriet til Rønde, i baghuset til købmand Kjerrumgaard (nu nedrevet), og senere over i nabobygningen, det nuværende TV-hus (der i øvrigt havde været posthus indtil 1907).

Placeringen i den nuværende hvide villa ”øverst” i Rønde fik Adresseavisen i 1964 – trykkeriet blev solgt fra i 1986.

Om Adresseavisens historie kan læses i Folk og Liv på Røndeegnen bind 12. Til avisens 100-års jubilæum i 1998 mødte en nevø af Thøger Jensen op, Tage Dørup Jensen.

1903 var Thøger Jensen med til at stifte Kalø-Knebelvig Landboforening, og han var i mange år sekretær i foreningen og senere æresmedlem.

---

ham...). Uddrag af slægtsbogen lånt af Søren Chr. Sørensen, Alling gl. skole, hvis bedstemor Karen Marie Jensen var Thøger Jensens søster.

Følle skole 1910, lærer Thøger Jensen yderst til højre, øverst. I øverste række fra venstre: nr. 5 er Hannibal Sehested, nr. 6 Søren Mortensen, nr. 7 Rasmus Rasmussen, nr. 8 Karl Andersen, nr. 9 Martin Eriksen, nr. 11 Valdemar Sørensen, nr. 13 Ejnar Mortensen, nr. 14 Agner Bruus, nr. 15 Marinus (hjorddreng). Næstøverste række fra venstre: nr. 2 Jens Johansen, nr. 3 Anton Eriksen, nr. 9 Niels Mikkelsen. Tredje række fra oven, fra venstre: Mary Kløve, Marie Nielsen, ? Pedersen (Fårup), Dagny Kløve, Dagmar Hedegaard, Anna Feldballe, Maren Rasmussen, Frida, Faurholt, Kirstine, Cecilie Madsen, ? , Sigrid Nielsen, Mine Bruus, ? , Signe Jensen. Næstnederste række, fra venstre: ? , Kristiane Rasmussen, nr. 5 er Katrine Bang (fra købmandens), nr. 8 er Gusta Sehested, nr. 12 er Meta Jensen. I forreste række fra venstre er nr. 5 Sandra Sehested og nr. 6 Maren Christensen (Egnsarkivet hæfte 104: Følle skole).

I det meste af sin tid i Følle var han desuden Århus Amtstidendes repræsentant i Følle og sendte flittigt meddelelser fra lokalsamfundet til avisen. Han skrev også en artikel om Følle i Østjysk Hjemstavn 1949: "Følle for en menneskealder siden".

Thøger Jensens bror Morten kom til Følle for at bo hos Thøger. Til ham købte Thøger Jensen en trekant jord fra Hannesminde. Jorden var et stykke, der var blevet til overs nord for vejen, da Randersvejen var blevet anlagt i 1855, så det passede Hannesminde godt at få det afsat. Her indrettede Morten gartneri. Da han døde omkring 1920 opførte Thøger Jensen et hus på jorden og kaldte det "Døruplund" (vist nok efter det sted, han stammede fra). Hertil flyttede han i 1924, da han trak sig tilbage fra sit lærerembede, og her nød han sin pensionisttilværelse til sin død i 1950.

Følle skole 1927. Yderst til højre lærer Olsen med Sysse, yderst til venstre fru Olsen med Søster. Derefter ses i øverste række fra venstre: Anna Karla Nielsen, Martha Jacobsen, Jenny Jørgensen, Ellen Rasmussen, Anna Nielsen, Anna Marie Jørgensen, Peder Hald, Jens R. Jensen, Villy Jensen, Marius Madsen, Ricard, Knud P. Nielsen, Otto Sørensen. I forreste række ses fra venstre: Inger Olsen, Esther Thykjær, Minna Holst, Jacobsen, Lis Nielsen, ? Jacobsen, Gerda Faurholt, Ole Olsen, Rasmus Nielsen, Josef Levinson, Simon Levinson, Kristian Jørgensen, Ejvind. (Egnsarkivet hæfte 104 "Følle skole")

Følle skoles elever 1934 (Egnsarkivet hæfte 104)

Som lærer huskes Thøger Jensen som streng, men dygtig. Disciplinen var selvfølgelig anderledes dengang end nu. Sigvald Jensen husker: ”Vi kunne godt få en øretæve engang imellem, og hvis hr. Jensen ikke kunne finde ud af, hvem der havde gjort noget, faldt der kollektiv straf af: så kom vi ind én ad gangen og fik et drag af spanskkrøret. Det grinede vi bare af, man skulle jo ikke vise, at det gjorde ondt. Værre var det, når hr. Jensen tog fat i håret ved øret og vred rundt, det gjorde hæsligt ondt”.

Sigvald Jensen husker også, at det var sædvane, at når man havde slagtet, sendte man en kurv med slagtevarer med børnene til læreren. Men det var jo kun gårdmandsbørnene, der kunne gøre det. Så de havde afgjort en højere stjerne hos læreren end arbejderbørnene. Det spillede nok også ind, at læreren omgikkes gårdmændene personligt.

Kirstine Jensen gik i skole hos Thøger Jensen fra 1915 til 1919 og fortæller sådan om sin skoletid: ”Tiden gik, og jeg blev ti år, og så skulle vi små jo om i hovedskolen, som lå midt i Følle by. Det var lærer Thøger Jensen, der var lærer i hovedskolen. Han var også en god lærer, som vi holdt af. Han var god til at fortælle Danmarkshistorie, Bibelhistorie og andre mundtlige fag. Han kunne godt være streng, han forlangte, at vi kunne vores lektier. Vi havde egentlig mange lektier for, som vi skulle lære hjemme. Vi havde salmevers, katekismus, Bibelhistorie, Danmarkshistorie, geografi og regning, dog ikke alle fagene de samme dage, men vi gik jo stadigvæk kun i skole hver anden dag, så vi skulle jo lære noget også de dage, vi ikke var i skole.

Det var meget med at lære udenad, hvilket jeg nu i min høje alder er glad for. Jeg kan jo de fleste salmer udenad. Jeg kan huske, at jeg en gang ikke kunne mine lektier, da blev jeg dømt til at sidde efter, men jeg fik alligevel lov til at gå, da skoletiden var forbi.

Lærer Jensen kunne også godt blive meget vred, hvis de store drenge drillede ham, og der kunne også godt vanke lussinger, men det var meget sjældent, og så havde vedkommende selv været ude om det.

Det var en gammeldags skolestue med to-mands borde med skråtstillede bordplader med et blækhus midt for. Der var en stor gammel kakkelovn, hvor lærer Jensens husbestyrerinde Maren Rasmussen fyrede op i med tørv. Der var altid varmt, når vi kom i de kolde vintermorgener. Frk. Rasmussen havde sin gamle mor boende i skolen og vi børn kaldte hende altid "Marie i skolen". Hun var en mild og venlig gammel dame med smukt snehvidt hår, hvorover hun altid bar en hvid blondekappe.

Om vinteren, når bækken gik over sine bredder og oversvømmede et engareal i den østlige side af byen, så var der en herlig glidebane, som vi kunne få lov til at gå ud på i middagspausen. Så spurgte vi, om vi måtte gå på "Måjen", som vi kaldte den. Der havde vi mange glidebaner, hvortil vores jernbeslåede træsko var gode til at glide med. Kun en eller to havde skøjter.

Hen på foråret skulle vi jo have eksamen, som vi delvis frygtede og glædede os til. Vi mødte op i vor stiveste puds. Vi blev overhørt af præsten, som så gav os karakter, som blev indført i skoleprotokollen. Der var også medlemmer af skolekommissionen og sognerådet til stede. Når så eksamenskommissionen var gået ind til lærer Jensen til middag, fik vi lov til at gå hjem. De allerfleste havde fået en ti-øre med hjemmefra til at solde for, men jeg havde ingen. Så spurgte jeg mine forældre, hvorfor jeg ingen havde fået. Mor svarede, at hun ikke vidste, at det var skik og brug, og fra den tid fik jeg også en ti-øre at slikke for. Så var der trængsel hos købmand Mogensen, når vi fik fri.

Jeg mindes kun én gang, vi havde skoleudflugt. Det var jo under Første Verdenskrig, jeg gik i skole, så kunne der ikke blive penge til togrejser for skolebørn. Men vi var dog en gang på Aarhus Teater. Vores forældre har nok selv betalt rejsen for os. Det blev den helt store oplevelse for os. Vi så eventyrspillet Capriccio, et meget flot opsat stykke. Vi så Frederik den Sjette sejle på kanalerne i Frederiksberg Have sammen med dronningen og de to prinsesser, derefter så vi havdronningen komme sejlene i en stor muslingeskal trukket af to hvide svaner, og meget mere så vi. Jeg har nok været ca. 11 år dengang, men jeg husker det meget tydeligt.

Det var vist også ved den tid, at der var så meget snak om salget af De Vestindiske Øer. Jeg tror, der var folkeafstemning om det, jeg synes, jeg kan mindes, at far og mor var til afstemning på afholdshotellet i Rønde. Lærer Jensen talte meget om det og forklarede os om baggrunden for salget, jeg tror, han var meget imod det.

Vi var jo alle landbobørn og gode kammerater. Dengang var der ikke noget, der hed mobning eller misundelse mellem os, vi var alle opdraget til nøjsomhed, og vi gik alle i omsyet tøj, som vi var lykkelige for. Vi, mine søskende og jeg, var altid i ret pænt tøj, som vores dygtige mor syede om til os. Vi havde altid forklæde på i skole, men det havde alle pigerne, og vi kunne ikke drømme om, at det kunne være anderledes.

Vi havde også gymnastik, som foregik i den gamle lade ved Følle skole. Der var opsat ribber, vi skulle også springe over bukken, og der var også en bom, som vi gik armgang i. Ligeledes var der klatretøve med store knuder på, det var mest drengene, der brugte dem. Der var lergulv i laden, og det kunne godt være fugtigt, så vi havde ingen gulvøvelser. Som gymnastiklærer havde vi andenlæreren i Rønde.

Om sommeren, når det var godt badevejr, fik vi lov til at komme til stranden nogle gange, og fik et forfriskende bad, for vi var godt svedige, når vi nåede stranden, og vi skulle jo gå både frem og tilbage.

Hjemme på legepladsen bag skolen legede i vi frikvartererne både "To mand høj", "To mand frem for en enke", "Bro, bro brille" og langbold og mange andre lege. Håndbold og fodbold havde vi ikke".

Følle skole 1949, forskolen og "den store skole" samlet. Forskolens lærerinde Ingrid Kolind til venstre, den store skoles lærer Olsen til højre i billedet. Forreste række fra venstre: Ingelise Jensen (vejmandens datter), Ulla Jørgensen (fra Rågholm), Britta Christensen (senere gift Nielsen), Tove Rasmussen (Brittas gode veninde), Bente Rønde (Knud Røndes datter, Karensminde), Hanne Christensen, Kirsten Poulsen, Inge Toftgaard (fra Røndegaard), Kirsten Sørensen (fra Korslund), Tove Jensen (også fra Korslund), Inge Bahnsen (der boede nabo til skolen), Anna Christensen (Britta Christensens søster, bemærk: ens kjoler!), Inge Nielsen. Næste (næstnederste) række fra venstre: Bitten Isaksen, Ruth Legarth, Irma Petersen, Henny Pedersen (senere gift Friis), Lis Bahnsen, Ruth Christiansen, Vera Frost Nielsen, Mona Lise Christensen, Tove Bruus, Edith Søgaard, Sonja Hansen (senere gift Jacobsen), Jytte Toftgaard, Anna Jensen, Kirsten Mikkelsen, Eva Sørensen, Åse Møller (fra Følle Mølle). Midterste række fra venstre: Ingrid Kolind (forskolelærerinde), Niels Jørgen Nedergaard, Ruben Levinson, Olaf Schacht, Niels Otto Kudahl (fra Hannesminde), Bent Feldballe, Kurt Jensen, ukendt, Margrethe Legarth, Tove Jensen (fra Rågholm), ukendt, Ruth Kallestrup, lærer Olsen. Næstøverste række fra venstre: Jens Pedersen (fra Skrejrup), Preben Christensen, Peder Busk, Henning Bruus, Mogens Lemonius, Ove Dueholm (den senere planteskoleejer), Ejvind Pedersen, Willy Hansen, Vagn Sørensen (fra Skrejrup), Ejgild Mikkelsen. Øverste række fra venstre: Knud Rimmervad, Arne Jørgensen, Bent Østergaard, Keld Mikkelsen, Morten Hillgaard (købmandens søn), Kurt Mikkelsen, Gunnar Bach (søn af Marie og Anton Bach, Bygaden 22), Erling Sørensen, Finn Bjerremann Sørensen (fra Følle Strandgaard), Thorkild Kudahl, Per Lemonius, Leo Christensen, Jørgen Rasmussen, Jørgen Bach (Gunnars lillebror). Tak til Britta Nielsen og Gunnar Bach for lån af billedet og persongenkendelse.

Også i pensionisttilværelsen var Thøger Jensen virksom. Han var således med i initiativet for at indrette et anlæg midt i Følle by og for at få mindestenen over Ivar Knudsen rejst der. Han var i samme anledning med til at stifte Følle Borgerforening, og han skænkede et byflag til Følle. Samtidig samlede han penge ind til etablering af et forsamlingshus i Følle – det lykkedes at få en god sum samlet (over 3000 kr. i 1930'erne), men senere gik indsamlingen i stå, og pengene blev i 1950'erne i stedet anvendt til etablering af gadebelysning.

Intet under, at der var "landesorg" i Følle, da Thøger Jensen døde i 1950. Et stort følge fra Følle fulgte ham til det sidste hvilested i Skanderup kirke, på hans fødeegn. Selv havde han sat penge til side til Følle-borgernes deltagelse i begravelsen.

Ved Thøger Jensens afsked ansattes i hans sted andenlæreren fra Rønde, lærer Niels Olsen (Søster Hvilshøj er en datter af ham). Han var blevet ansat som andenlærer ved den gamle skole på Grenaavej i Rønde i 1916. Her havde han i 1919 startet en Teknisk skole, hvor han virkede som lærer i 28 år.

1924 kom Olsen til Følle skole som førstelærer. Her holdt han også aftenskole om vinteren. Han virkede desuden som kirkesanger ved Bregnet kirke gennem 40 år.

Han havde embedet til Følle skole blev nedlagt i 1955, efter at den nye "centralskole" i Rønde var bygget. Her blev han skoleinspektør indtil 1958, hvor den tidligere førstelærer i Bjødstrup, Erik Thomsen, tog over. Olsen flyttede derfor fra Følle til den nyopførte embedsbolig ved Rønde Skole (ved indgangen til skolen). Samtidig købte han en villa på Højskolevej, der i første omgang blev lejet ud (til lærer Bjørn?), og hvortil han så flyttede, da han blev pensioneret i 1958.

Lærer Niels Olsen omtalt i Dansk Skolestat III 1934

Gunnar Bach gik i Følle skole under lærer Olsen fra 1950 til 1954. Han fortæller om sin skoletid og lærer Olsens undervisning sådan:

"Læreren hed Niels Olsen. Vi kaldte ham altid Lærer Olsen, ikke Hr. Olsen. Han var enelærer og boede sammen med sin kone i den ene ende af skolebygningen, hvor klasseværelset eller skolestuen var i den anden ende. Skolegangen var fortsat hver anden dag, således at 3.a og 3.b

undervistes sammen de tre af ugens dage og 4.a og 4.b de øvrige tre dage, hvilket medførte, at hver anden dag var fridag. Den samlede skoletid var således i alt 7 år – og kun hver anden dag!

Lærer Olsen var streng og myndig. Efter min fars udsagn havde han et fornemt ry som Randers amts dygtigste lærer. Han krævede meget af sine elever og tolererede ikke, at man mødte uforberedt op. Et af hans ofte udtalte valgsprog var: ”Viljen til at ville giver evnen til at kunne.” Jeg er ikke sikker på, at han var vellidt af alle sine elever. Han var uforsonlig over for krænkelser af symbolværdierne (danskhed, kristendom), og respektløshed tolereredes ikke. Afstraffelse faldt prompte. Det var i spanskrørets tid, og han veg ikke tilbage for især at bruge linealen til et rap over fingrene. I ”laden” opbevaredes ikke blot gymnastikredskaber, men også et til afstraffelse tykt reb, som vist mest var til skræk og advarsel. Det skete, at en elev, der havde forbrudt sig, blev ført med ind i laden, men jeg ved ikke, om rebet blev taget i anvendelse. Truslen var der under alle omstændigheder.

Om Lærer Olsen også var en god pædagog, skal jeg ikke kunne sige. Min søster Gyda, som var belastet af at være en stor grinebider, har fortalt, at hun ofte havde svært ved at holde masken i skoletimerne, når Lærer Olsen efter hendes mening blev for teatralisk eller rørstrømsk. Så kunne hun ikke holde latteren tilbage. Straffen var kontant, ikke i form af fysisk afstraffelse, men ved at hun blev flyttet fra sin plads til at sidde ved siden af en af drengene, som jo ikke ville finde sig i ydmygelsen ved at skulle sidde sammen med en tøs og derfor hævnedes sig i frikvarteret, hvilket Lærer Olsen selvfølgelig var klar over.

Hans undervisningsform og –metode var sammenlignet med tidligere tiders undervisning ”moderne” på grund af målsætningen om, at alle skulle kunne gå ud af skolen med den viden og de kundskaber, som fandtes nødvendige, altså en undervisning, der tog højde for bredden mere end at være elitær. Undervisningen var fagligt meget grundig, men ”gammeldags” i kraft af den strenge disciplin og den udenadslære og indtæring af remser og regler, som prioriteredes.

Ligesom i Forskolen indledtes hver skoletime med sang, her altid en salme. Ellers var det især fædrelandssange, som blev sunget på passende tider i undervisningen. I øvrigt videreførtes de elementære skolefag fra Forskolen med tilføjelse eller udvidelse af religion, omfattende Bibelhistorie, Luthers katekismus og salmevers, der skulle læres og genfortællendes udenad; grammatik med indtæring af regler og med udenadslære og opremsning af ordklasser, f.eks. forholdsordene; historie med vægt på at kunne vigtige årstal; geografi med opremsning af byer og floder samt naturhistorie, herunder feltarbejde i botanisering og cykelture i omegnen. Et kuriosum: Bogstavet ”j” skulle udtales ”je” – altså ikke ”jod”, der sikkert har været for tysklignende. Jeg har siden læst, at ”je”-udtalen er praktiseret også på andre jyske skoler.

Med andre ord: ”Den sorte skole”! Men vi lærte noget hos Lærer Olsen. Havde i hvert fald mulighed for det. Personligt har jeg haft både glæde og udbytte af de forkætrede remser og udenadslæren, og jeg tøver ikke med at påstå, at jeg eksempelvis har lært mere elementær dansk grammatik af Lærer Olsen, altså i folkeskolen, end i alle senere undervisningsforløb!

Jeg var ikke begejstret for hans metode ved skriveøvelser, som i hans rytmiske kommando lød noget i retning af: ”glide a og a, glide b og b”, hvilket var anstrengende, da håndryggen ikke måtte hvile på bordet, men utvivlsomt kunne resultere i en både nydelig og tydelig håndskrift. Det

var jo i den såkaldte skønskrifts periode, og Lærer Olsen må have afskyet dens afløser, den mere upersonlige formskrift.

Ud over de boglige fag havde vi gymnastik, som foregik i skolegården. Det skete, at gymnastikken afløstes af boldspil, langbold eller håndbold, hvor Lærer Olsen så var dommer. Om sommeren erstattedes gymnastiktimen, der altid var den sidste skoletime, ofte af en tur på cykler til Følle Strand, hvor vi badede fra badebroen ved Badehotellet. Om Lærer Olsen her lærte os at svømme, husker jeg ikke; det er vel sandsynligt, men de fleste kunne vist svømme i forvejen som følge af den korte afstand til stranden. Cykelturen hjem fra badningen var fri, og så blev der kørt om kap.

Undervisningen foregik som nævnt i samme klasseværelse. Rummet opvarmedes af en kakkel-ovn med brændestykker i en kurv. Hvis stiften på ens blyant var blevet nedslidt, måtte man låne Lærer Olsens lommekniv til at spidse blyanten med over brændekurven. Lærer Olsen ville ikke have, at vi brugte tyggegummi, og opdagede han, at en elev sad og tyggede, sagde han de mystiske ord: ”Britta Brix”, og så vidste vi, at tyggegummiet skulle spyttes ud i brændekurven.

Lærer Olsen kunne finde på at prøve klassen ved at skrive sætninger på tavlen, som eleverne så skulle prøve at løse. F.eks. kunne han skrive – med udeladelse af al tegnsætning: ”præsten sagde degnen er dum” – og herefter bede os om at sætte de ”rigtige” tegn.

Den sidste time afsluttedes ofte med oplæsning fra en klassiker med moralsk eller belærende indhold. Lærer Olsen kunne her afsløre en blødere side end forventet og havde ofte svært ved at skjule sin bevægelse, som jeg eksempelvis husker det ved højt læsningen af Bjørnstjerne Bjørnsons fortælling ”En glad gut” om Øjvind og gedebukken eller digtet fra Runebergs finske nationalepos om den tapre, men ubegavede Sven Dufva, der ene mand mod fjenden led en helttemodig død: ”Han gjorde alt forkert, men hjertet, det var godt”.

Af og til viste han film eller lysbilleder, gerne fra eksotiske lande og mest med pædagogisk eller moralsk indhold, men også film af mere spændings- og underholdningsmæssig art. Der var også en koncertoplevelse til Rønde Hotel, hvor vi hørte klassisk musik live.

Herudover arrangerede han årlige sommerudflugter, bl.a. til Vestjylland (Hvide Sande, hvor Lærer Olsen lige fik hilst på sin derboende søn) og til Zoologisk Have og Tivoli (i Aarhus eller Aalborg). Jeg husker især en biograftur til Aarhus, hvor vi så filmen ”De pokkers unger”, der handlede om københavnerbørn i et boligkompleks i storbyen og børnenes nedkæmpning af skurken, spillet af en ung Preben Neergaard. Oplevelsen står tydeligt i erindringen, fordi Lærer Olsen efterfølgende, mens vi ventede på bussen på Aarhus Rutebilstation, blev chikaneret af et par fulderikker, der både hånede ham og slog ham, uden at han gjorde modstand, og uden at vi - mange - skoleelever reagerede. Fulderikkerne forsvandt, da en mand, der overværede overfaldet, tilkaldte eller truede med at tilkalde politiet. Lærer Olsen omtalte aldrig situationen over for os skolebørn, men det føltes længe efter som en flov situation. Vi havde jo lige set, hvordan ”de pokkers unger” i fællesskab ordnede skurken!

Lærer Olsen var stærkt engageret i den sønderjyske sag. Måske derfor havde vi i nogle uger et besøg af slesvigske skolepiger, som fulgte den daglige undervisning. De bragte liv i klassen, og

så sang de, som vi aldrig havde kunnet. Det har været noget, der passede Lærer Olsen, som selv elskede at synge med sin dybe bas. Han var i øvrigt degn i Bregnet Kirke, hvor han også lod stemmen lyde.

En dag var der besøg af nogle indiske skolefolk, som skulle overvære en dansk landsbyskoles undervisning. Marie Rasmussen, som bl.a. var referent til Aarhuus Stiftstidende, tilbød at være til stede som tolk, da Lærer Olsen nok ikke beherskede det engelske sprog. Det irriterede tydeligt Lærer Olsen, men hjalp på hans humør, da hun lavede et par fejloversættelser! For mig var det interessant, fordi jeg var udpeget til at skrive et skoleskema over en uges undervisningsfag, som blev udleveret til de fremmede. Jeg kunne så en gang se skoleskemaet på et indisk museum, mente Lærer Olsen. Det interessante var, at inderne, da Lærer Olsen oplyste mit navn, udbrød: "Ah, music?" Jeg vidste ikke, at navnet Bach kunne have med musik at gøre og spurgte min far, hvad de havde ment. Far fortalte herefter om en stor tysk komponist ved navn Johann Sebastian Bach. Jeg forestillede mig så, at vi måtte være af hans afstamning, men Far mente nu, at vi med det tysklignende efternavn mere sandsynligt stammede fra kartoffeltyskerne! (Det gør vi dog heller ikke. Familienavnet er dansk, og slægten kan føres tilbage til 1600-tallet, som mine senere lokalhistoriske undersøgelser har vist).

Lærer Olsens undervisning var tilrettelagt ud fra en forståelse af, at alle skulle have udbytte af den og i hvert fald have lært det mest elementære, når de forlod skolen. Undervisningsformen var samtidig et godt fundament at bygge på for dem, der gik videre i undervisningssystemet. "At vi er en lille landsbyskole, betyder ikke, at vi skal være dummere end dem, der går i skole i de store byer", sagde han. Hans engagement i eleverne gav sig udslag i, at han holdt aftenskole, og at han gav ekstratimer til elever, der føltes at have behov herfor, ligesom han gav særlig undervisning i matematik, engelsk og tysk til de elever, der ville fortsætte skolegangen i præliminærklasse på Rønde Kursus, hvilket jeg selv har nydt godt af. Efter at han som pensionist og enkemand boede i Rønde, gav han en dag udtryk for sin tvivl om den undervisningsform, han havde praktiseret, og at han måske skulle have gjort mere ud af de dygtigste elever. Det var næppe hans oprigtige mening, og den var da heller ikke retfærdig over for ham selv.

Med oprettelsen af den nye Rønde Skole i 1955 nedlagdes Følle Skole, men Lærer Olsen fortsatte en kort tid som den nye skoles første skoleinspektør, indtil han gik på pension.

Min fætter Leo Jacobsen var ligesom Niels Ole Høst elev på skolen og fortæller, at Lærer Olsen også på Rønde Skole praktiserede sin grundige undervisning i skrivningens kunst og i overensstemmelse hermed blev kendt som "Skrive-Olsen" (jfr. Niels Ole Høsts erindringer *Barn i Rønde i 1950'erne*, i "Folk og Liv omkring Kalø Vig" bind 4, side 7).

I nekrologen efter hans død som 80-årig fik Olsen følgende skudsmål: "Som førstelærer i Følle blev Olsen et levende bevis på, hvor stor betydning en dygtig lærer dengang kunne få for hele det bysamfund, han levede i. Han var elsket, afholdt og kendt af alle..."

Skolebygningen i Følle blev efter skolens nedlæggelse solgt til Peter Thomsen, der var søn af jordemoderen i Rønde. "Bygningen kom i udbud", fortæller Peter, "den offentlige vurdering sagde 9000 kr, men vi bød 20.100 kr for også at kunne få den, hvis nogen bød 20.000 kr. Det var selvfølgelig ærgerligt bagefter at kunne konstatere, at vi kunne have fået den for 18.000 kr..."

Peter Thomsen blev senere halinspektør for den nye Røndehal fra begyndelsen af 1970'erne, og i 1980'erne byggede han og Karen Thomsen hus i Lillerupparken i Rønde (hvor Karen døde omkring 2000). Den gamle skole blev solgt til tømrer Bertel Clausen, der under sit Afrika-ophold lejede huset ud til tamilske flygtninge, men som den sidste halve snes år selv har boet i huset.

FORSKOLEN

Befolkningstallet var voldsomt stigende sidst i 1800-tallet og først i 1900-tallet. Derfor blev det i 1920'erne aktuelt at opføre særlige "forskoler" (ofte fejlagtigt kaldt "pogeskoler") til at tage de første årgange af skolebørnene, så den "store skole" kunne blive aflastet.

Den første forskole i Thorsager-Bregnet sognekommune opførtes i 1924 i Følle. Men allerede i 1910 var undervisningen af de første årgange blevet overført til en småbørnslærerinde i lejede lokaler hos snedker Jørgen Andersen på Århusvej – et stort hus, der altid har været delt i to lejligheder, nuværende adresse Århusvej 12. Huset bebos i dag af Ellen Andersen i den ene ende, en søn og svigerdatter i den anden ende.

Den næste forskole i Thorsager-Bregnet blev opført i Thorsager 1931- undervisningen var dog begyndt allerede 1928. Der blev aldrig bygget forskole i Rønde – her blev løsningen i stedet opførelse af den nye skole i 1955. I Rostved blev der bygget ny stor skole i 1928, så der i stedet for forskole blev ansat en ekstra lærerinde ved den nye skole. Bjødstrup fik heller ingen forskole – før den gamle forskole – lige som i Rostved - fungerede videre som forskole til 1969, efter at den "store" skole var nedlagt 1955.

Som lærerinde i forskolen i Følle antoges frk. Louise Krause Sørensen, hvis søster Marie boede hos hende og sørgede for madlavningen (en anden søster Andrea var gift med Rasmus Knudsen på Følle Strandgaard). I 1912 gik der 20 børn i skolen. Som 10-årig overførtes man til "den store skole" i Bygaden.

Fra Dansk Skolestat III 1934.

Mødetid var om sommeren kl. 8, om vinteren 8.30. Der var en times middagspause, som børnene fra Følle benyttede til at løbe hjem i, mens børnene fra Skrejrup blev på skolen. Kl. 3 om eftermiddagen gik børnene hjem. Det var en lang skoledag, men man skal huske på, at man kun gik i skole hver anden dag.

Kirstine Jensen (f. Jørgensen) husker sin tid i forskolen fra 1912 til 1915: "Den 1. maj 1912 fulgte min mor med min lille søster i trækvogn mig til Følle Forskole, som havde til huse i

snedker Jørgen Andersens hus. Det var efter nutidens begreber en lille skolestue, men vi var vist nok omkring tyve børn, vi var to hold, idet de børn, som var kommet i skole til november, gik sammen med os. Lærerinde Frk. Louise Krause Sørensen tog venligt imod og, og vi blev skrevet ind i den store protokol. Hun var en god lærerinde, som forstod os små rollinger. Jeg husker en dag, jeg græd og var meget fortvivlet, jeg tror jeg havde glemt min madpakke. Da tog hun mig ved hånden og tog mig med ind i sin private lejlighed og smurte en frikadellemad til mig og spurgte mig ud om, hvad jeg var ked af, og om der var nogen, der var syge derhjemme, det var der ikke, og jeg gik trøstet ud til de andre børn, det glemmer jeg aldrig.

Hun læste tit en historie for os. Vi fik da også lært at stave og skrive bogstaver og tal. Den lille tabel fik vi også lært, den skrev vi selv op i små bøger, som frk. Sørensen selv havde lavet af linieret papir med omslag af gamle stilebøger. Vi fik også lært at regne med små tal.

I frikvartererne legede frk. Sørensen sanglege med os, Bro Brille, Tornerose og ”To mand høj” o. m. a. Om sommeren sad vi på en lang bænk ude på legepladsen og spiste vores medbragte mad. Vi gik hjem kl. tre. Vi gik i skole hver anden dag.

Jeg havde ikke ret langt til skole, et kort stykke landevej. Min far sagde altid, når jeg bad og at få træskostøvler, som børnene fra Skrejrup altid brugte om vinteren, at jeg havde så god og kort en vej til skole, som kun få havde, derfor behøvede jeg ikke træskostøvler.

Jeg kan huske, at det var så spændende at komme i skole, når det var snestorm, så bandt mor et langt strikket tørklæde om hoved og hals på mig, og løb jeg glad gennem snedriverne. Så var det spændende, om der var kommet ret mange i skole, og var der kun mødt nogle få stykker, kom vi med ind i privatlejligheden, hvor frk. Sørensen så læste historier for os, og så fik vi tidligt fri.

Min skolevej var ikke ret lang, og færdslen var ikke ret stor dengang, kun hestekøretøjer og en enkelt cykel engang imellem. Men alligevel kunne det være spændende, der var den lille pludrende bæk, som løb igennem Følle by, fulgte gaden et langt stykke indtil den drejede over en eng, og så gik under landevejen og fulgte denne et lille stykke, og hvor den så drejede fra igen havde den slidt sig ind i en lerskrænt, som derved var meget højere end bækkens leje, der skulle jeg somme tider prøve, om jeg kunne springe over bækken, og det lykkedes de fleste gange, men det kunne ske, at jeg kom hjem med våde fødder.

På den tid var der mægtig store vejtræer på begge sider af Randersvejen, som dengang mundedede ud ved Randers-stenen, som vi kaldte den store trekantede kampesten, hvorpå der på den ene side stod Aarhus, og på den anden side stod Randers. Når de store vejtræer på en vintermorgen stod dækket af rimfrost, var de meget smukke, som jeg allerede dengang kunne se.”

Efter at børnene var kommet over i den store skole, fortsatte pigerne med at have håndgerning hos frk. Krause Sørensen om sommeren. Kirstine Jensen fortæller: ”Vi skulle sy en chemise og et par bukser af hvidt lærred med hækledede eller broderede blonder om, alt sammen syet i hånden. Vi skulle også strikke et par uldne strømper. Men resultatet blev som regel et par stive futtaler, tænk på de små svedige barnefinger, der skulle tumle med de fine strikkepinde.

Frk. Sørensen læste op for os, mens vi syede og strikkede, blandt andet Kiplings eventyr om desmerdyret Ri-ki-tiki-tavi, og Holbergs komedier. Kiplings eventyrbog ”Junglebogen” indeholdt jo en masse eventyr og historier om dyr, der var meget spændende fortalt”.

Der var forskole i Aarhusvej 12 indtil 1925. Foto 1993 VFH.

--

1925 blev den nye forskole bygget i det sydøstlige hjørne af Overgaards mark (matrikel nr. 8, forskolen fik nr. 8e). Nuværende adresse Rågholmvej 7, bygningerne beboedes i mange år af Anna og Per Kristiansen, nu tømrer Kurt Grønfeldt.

Den nye forskole, huset til venstre, opført 1925. Her var forskole til 1969. Luftfoto 1961. Kgl. Bibl. Sml.

Louise Krause Sørensen (yderst til højre) med forskolens elever 1916. I øverste række ses fra venstre: Svend, Otto, Rasmus Th. Rasmussen, Alfred købmandens fra Skrejrup, Jørgen, Laurids, Evald Hedegaard, Evald Sehested, Søren Rasmussen, Børge Bendiksen, Arthur Sørensen. I midterste række ses fra venstre: Petra Bale, Gudrun Rasmussen, Valborg Sehested, Hedvig Moesmand, Elly Jørgensen, Sigrid Knudsen, Elly Mortensen, Frida Jørgensen, Kirstine Jørgensen, Marie Eriksen, Anna Eriksen, Mary Larsen. I forreste rækkes ses fra venstre: Aksel Rasmussen, Viktor Pedersen, Ejnar Kløve, Søren Chr. Knudsen, Aksel Rasmussen, Rasmus Sørensen.

Lærerinde var fortsat frk. Krause Sørensen.

Frk. Krause Sørensen holdt sit 25-års jubilæum som forskolelærerinde 14. maj 1935. Efter hende fulgte Ingrid Kolind, der var der indtil den nye Rønde skole blev bygget i 1955. Ingrid Kolind nød meget stor respekt både blandt børnene og deres forældre.

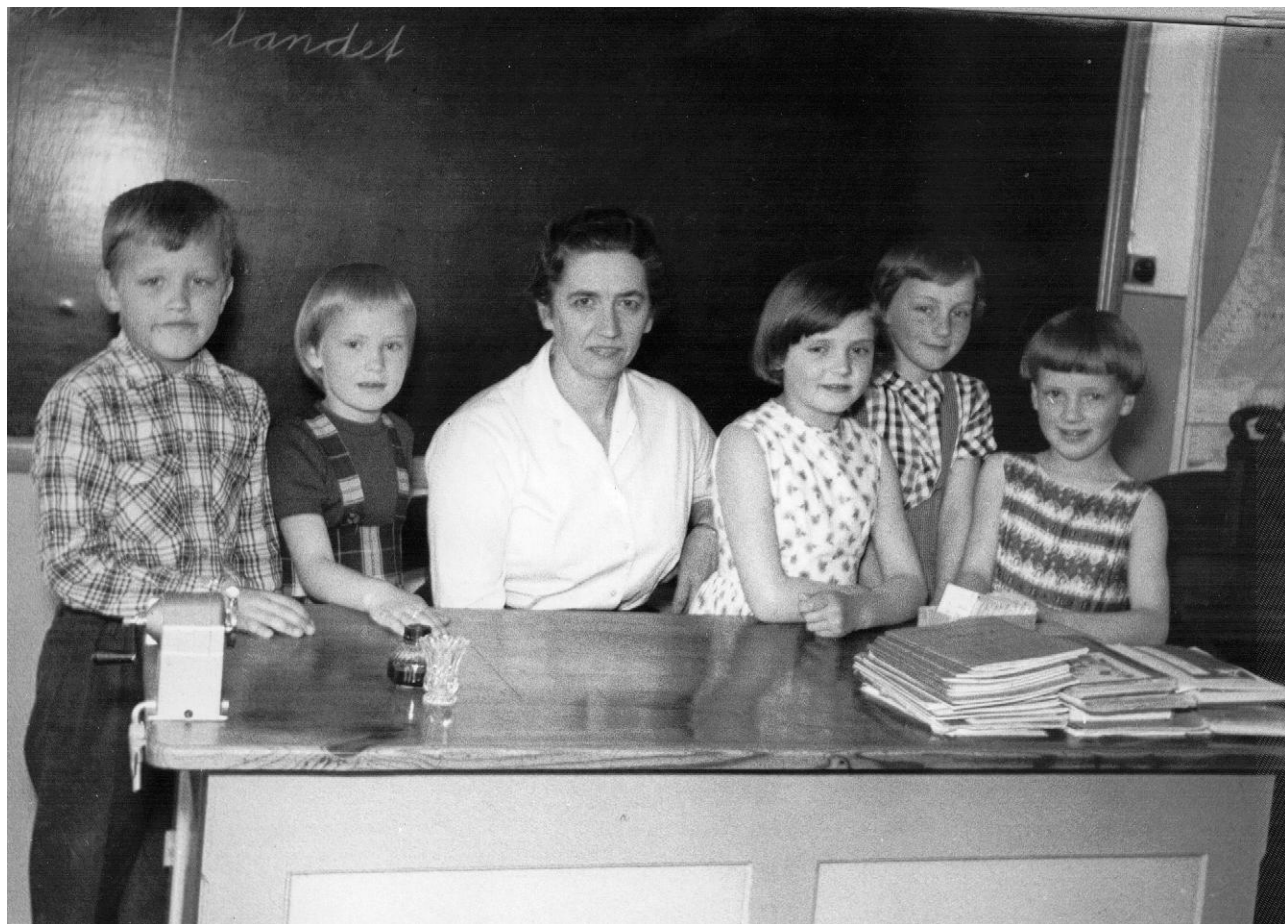
Gunnar Bach gik i forskolen hos Ingrid Kolind fra 1947 til 1950 og beskriver sin tid i forskolen sådan:

Jeg var 7½ år gammel, da jeg startede i folkeskolen i april 1947. De første 3 år i forskolen, hvor Ingrid Kolind var lærerinde. Frøken Kolind, som vi tiltalte hende, havde afløst Frøken Sørensen, som mine ældre søskende havde haft som forskolelærerinde. Frøken Kolinds bolig var i tilknytning til skolebygningen. Frøken Kolind var ung, men hæmmet af et stift ben og bevægede sig derfor lidt dårligt. Hun var både dygtig og venlig og stillede ikke alt for store krav til sine elever, når bortses fra, at vi selvfølgelig skulle opføre os ordentligt. Afstanden til skolen var meget kort for mine søskende og mig, idet forskolen lå omtrent ud for enden af vores markvej.

Skoledistriktet omfattede foruden Følle udkantsområder som Faarup Mark, Korslund, Skrejrup, Lundvang, Følle Strand og Rønde Mark, så andre havde mange kilometers vej til skole. På den tid blev børnene ikke transporteret til skole af deres forældre, men trafikken var også en anden den gang.

Skoleåret var fra april til april. Vi gik i skole hver anden dag, således at 1. klasse gik for sig 3 dage om ugen, mens ugens øvrige 3 skoledage (lørdag var skoledag) blev optaget af de to foregående årgange, kaldet 2.a og 2.b, som således undervistes sammen.

Skoledagen startede med morgensang og afsluttedes ligeledes med sang, vist altid den samme "Nu er timen til ende og fra skole vi gå". Vi lærte bogstaverne og at læse efter "Ole Bole ABC", og fagene var herefter skrivning, diktat, genfortælling, regning, bibelhistorie og lidt danmarkshistorie. I hvert fald i 1.klasse havde vi hver vores lille tavle, som vi skrev på med griffel, mens vi brugte kridt på skolens store vægtavle. Desuden skrev vi i ternede regnehæfter med blyant og i linjerede skrivehæfter med pen og blæk – der var et blækhus ved hver skolepult. Skrev vi pænt og uden for mange fejl, fik vi af Frøken Kolind små klistermærker, som blev indsat i hæfterne. I regning brugte vi kugleramme, og vi lærte den lille tabel.

Frk. Ingrid Kolind med fem elever i Følle forskole omkring 1960. De fem er fra venstre: Erik, Inger, (frk. Kolind), Jette, Hanne og Karen (sidstnævnte, der var datter af gdr. Karl Rasmussen på Faarup Mark, blev som 12-årig dræbt ved en tragisk trafikulykke på hovedvej 15 på vej til skole i Rønde i december 1964).

I min årgang var vi, om jeg husker ret, 4 piger: Ingelise, Bente, Bitten og Hanne og 6 drenge: Tage, Erling, Leo, Finn, Morten og mig. Vi sad to ved samme pult og kunne frit vælge sidekammerat. Piger og drenge sad naturligvis aldrig sammen.

POGESKOLEN

Omkring århundredskiftet 1900 blev det almindeligt, at især borgerskabet sendte deres børn i ”pogeskole”, før de kom i den almindelige skole. Pogeskolerne var private, så der skulle altså betales for skolegangen.

Her på egnen var der pogeskoler i de fleste af de lidt større landsbysamfund. Kendtest blev nok frk. Giglers pogeskole i Rønde⁸.

Følle fik sin pogeskole i år 1900. Baggrunden var tragisk: vejmand Jens Sørensen døde pludseligt, af et hjerteslag, og efterlod sig hustruen Ellen og 7 hjemmeboende døtre.

En af Ellen Sørensens børnebørn, Ruth Wang Rasmussen, berettede senere om mormoderens skæbne i Århus Stiftstidende 23. marts 1980: ”Det kunne være blevet en katastrofe. Men så sker der det, at en række gode Følle-borgere og bønder træder sammen og siger: Ellen har en god sangstemme, hun har en smuk håndskrift, hun har været på højskole og hun har et kristent sindelag, så hun skal være lærerinde for vores små børn”.

Og sådan gik det til, at Følle fik en pogeskole – endda en særdeles velfungerende af slagsen, og sådan gik det til, at den lille families eksistens blev reddet. Vejmandens hus, som han og Ellen havde ladet bygge i 1887, blev nu til pogeskole. Det lå i krydset mellem Bygaden og Randersvej, ud til Bygaden – det blev senere købt af Niels Tander og efter ham af sønnen slagter Alfred Tander. Det blev i 1968 revet ned for at give plads til en vejudvidelse og erstattedes af Alfred Tander af et nyt hus (Tjørnevænget 6).

Om den tragiske dag, hvor Ellen mistede sin mand og de 7 piger deres far, fortæller Ruth Wang: ”Den 4. juni 1900 havde min mormor haft meget travlt. Hun havde smurt flere madkasser med mellemmadder og strøget syv bomuldskjoler og kæmmet sine syv døtres fletninger. Hvorfor nu det? Jo, hendes mand havde bestilt en charabanc og besluttet at hele familien, far og mor og syv døtre, skulle på en rigtig udflugt den næste dag, grundlovsdag.

Desværre blev skovturen ikke til noget.

Min morfar fik et hjertetilfælde om natten og døde. Således blev 5. juni 1900 til en sorgens dag for Ellen Sørensen og hendes syv piger...”

Om pogeskolen fortæller hun, at huset var indrettet med stue, soveværelse og køkken i den ene ende, mens den store stue i den anden ende, der havde en stor kakkelovn, nu blev indrettet til skolestue. Her blev der også holdt skolefester, bl. a. juletræ for børnene.

”Men lønnen har nok ikke været særlig stor. For Ellen tog med dagvognen, det var sådan en slags diligence, til Århus, hvor hun købte halmkranse. Så lod hun døtrene binde graner og blomster på halmkransene og satte en annonce i det lokale ugeblad: ”Smukke kranser til Deres kære grave”.

Men hun tænkte også på det kulturelle for de levende. I Guldsmædgade i Århus i Assenfeldt Hansens Boghandel købte hun forskellige hæfter – blandt andet en serie, der hed ”For mine små venner”. Så kunne folk købe dem af mormor – og når de havde én eller flere afsluttede fortællinger – få indbundet bøgerne.”

På hendes 80-års fødselsdag berettede avisen: ”Med energi og udholdenhed tog hun kampen for hjemmet op, og hun skaffede ikke alene sine børn føde og klæder, men skabte også et godt

⁸ Om frk. Veronica Giglers pogeskole kan læses i Folk og Liv på Røndeegnen bind 7 side 130-132.

barndomshjem for dem”. En af de syv døtre døde som ung, men de andre seks blev ved med at samles hos moderen på hendes fødselsdag den 31. juli – situationen havde naturligvis skabt et helt specielt sammenhold i familien.

I 1920'erne flyttede Ellen Sørensen ud til sin ældste datter på en gård ved Thorsager, og senere til en anden datter og svigersøn i Vivild, cykelhandler Blumensaadt. Her døde hun i 1940.

--

Jeg er ikke klar over, hvornår Ellen Sørensens pogeskole er ophørt. Muligvis allerede 1910-11, hvor forskolen på Århusvej begyndte? Men det kan fint tænkes, at de lidt mere velstående familier i Følle har fortsat med at sende deres børn i Ellen Sørensens pogeskole i året før de skulle begynde i forskolen.

Jeg har ikke kendskab til andre pogeskoler i Følle end Ellen Sørensens. Pogeskolerne kan betragtes som den tids "børnehaveklasser", men var altid helt private.

SMEDJEN

Ved siden af skolen – nuværende adresse Bygaden 17 - lå fra gammel tid Følles smedje. Hvor gammel den er, er jeg ikke klar over. I Korslund Andelsmejeris protokol omtales det, at smed Eldrup i Følle afgav tilbud på fabrikation af mælkevogne til mejeriet. Ellers er den tidligst kendte smed Morten Mortensen, der var smed her i 1896. 1899 overtog hans yngre broder Søren Mortensen smedjen – han blev her de næste 60 år, før han overdrog smedjen til sønnen Aksel Mortensen, der blev den sidste smed i Følle – han døde i 1974.

Følle Smedje ca. 1905 (Egnsarkivet hæfte 14)

Smedjen har været et omdrejningspunkt i enhver landsby helt tilbage til middelalderen, men ikke mindst har der været liv i smedjerne i de store fremgangsår sidst i 1800-tallet og først i 1900-tallet. Beskrivelserne af livet i smedjen i Følle afviger ikke. Man mødtes i smedjen, her fortaltes nyt, her blev der indgået væddemål, her konkurrerede byens unge mænd om, hvem der kunne løfte mest, og her mødtes de unge om aftenen.

Smed Mortensen afveg måske fra andre smede i én henseende: han var socialdemokrat og bønderne kunne risikere at få deres plovskær tilbage pakket ind i den socialdemokratiske avis ”Demokraten”. Det kunne godt give røde knopper.

Den gamle smed i Taastrup, Leo Bakmand Skovsen, fortæller, at smed Mortensen var en meget anset mand blandt kolleger, og at han en overgang var formand for Randers Amts Smedemesterforening. En bror, der var smed i Skæring, var med i bestyrelsen samme sted. Fader og søn hjalp hinanden i smedjen, og de var især kendt for at lave rigtig gode hjulringe⁹.

Arbejdet i smedjen var naturligvis sæsonbetonet. Om foråret gjordes hele rækker af harver færdige, i høsttiden kørte smeden rundt fra gård til gård for at servicere selvbinderne.

Ved Søren Mortensens 60-års jubilæum som smed i Følle, 30. april 1959, stod følgende at læse i avisen¹⁰:

”Mortensens far var smedemester i Lystrup, og her begyndte sønnen tidligt i det fag, hans valgte som sin livsgerning. Han var ikke konfirmeret, før han kunne sko en hest... Han kom i første omgang til Følle som bestyrer for en ældre bror, der havde virksomheden, men var blevet indkaldt til soldat. En lillebror var også i smedelære og bor nu i Skæring som smedemester... Det første år, Mortensen drev sin virksomhed, var der en omsætning på 1800 kr. og fortjenesten blev på 1000 kr... Før i tiden var der 170 heste at passe med skoning. Nu er tallet nede på 40... Nu er det bærende i arbejdet reparationer af landbrugets mange forskellige maskiner...

Inden for faget har smedemester Mortensen i 6 år været formand for organisationen for omegnssmede i Randers amt. Han har mange gange været med som skuemester ved svendeprøver, og han har gjort et godt stykke arbejde i Rønde Håndværker- og Borgerforening, hvor han er æresmedlem. Det samme er han i Socialdemokratisk Forening, for smeden i Følle har lige siden sin ungdom været stærkt interesseret i arbejderbevægelsen.

Også her var han tidligt med. Jeg er så nogenlunde født op med ”Demokraten”, siger Mortensen. Bladet kom i mit hjem lige fra det begyndte at udkomme, og jeg husker endnu tydeligt, hvordan far om aftenen læste højt for os alle, når der var noget i bladet, der særligt optog ham, og det skete meget ofte. Far var den første socialdemokrat i kommunen, der tonede rent flag...

Interessen hjemmefra fulgte mig videre i livet, og jeg har været med i arbejdet på adskillige områder i mange år. Jeg var i Thorsager-Bregnet sogneråd, og skolekommission og menighedsråd, ligesom jeg blev valgt ind i hjælpekasen.

Særligt det sidste var jeg glad ved, for her kunne man se resultaterne, når der var blevet bevilget en smule hjælp til en familie, der trængte til det”.

Den gamle smedemester var på dette tidspunkt 81 år gammel. Han fortsatte i endnu nogle år med at hjælpe sin søn i smedjen.

⁹ Folk og Liv på Røndeegnen bind 5 side 80

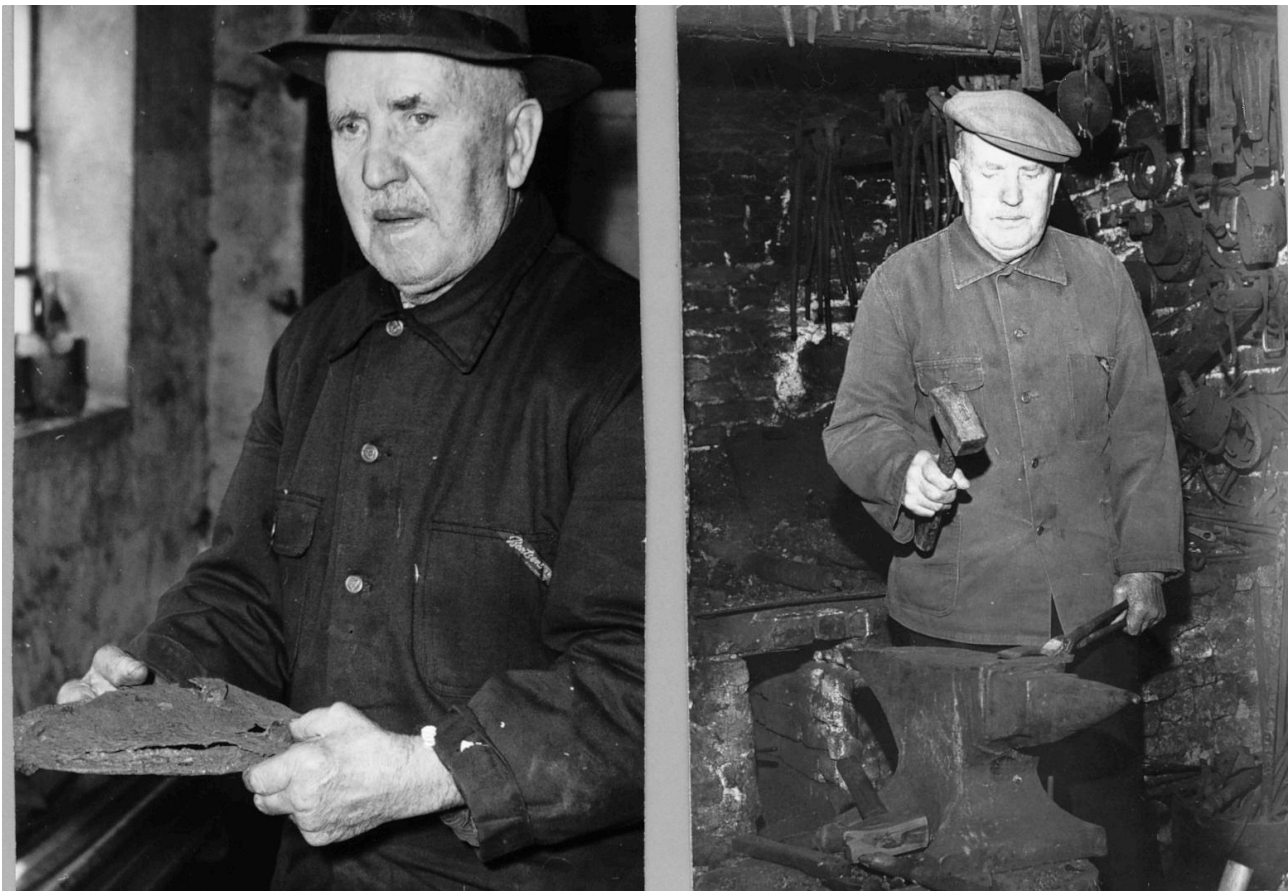
¹⁰ Egnsarkivet hæfte 56

Sønnen, Aksel Mortensen, overtog smedjen i 1959. Han var da lige fyldt de 50 og anset for at være inkarneret ungkarl, så alle fra den tid i Følle husker, da han og hans husbestyrerinde Gerda tog hele byen på sengen ved at gifte sig i 1971.

Aksel var oplært i den hjemlige smedje, men afsluttede sin læretid med et ophold på Gråsten Beslagsskole. Derefter vendte han tilbage til faderens smedje, hvor han hjalp til, indtil han selv overtog smedjen.

Desværre døde Aksel Mortensen allerede i 1979. I nekrologen læses:

”Mange nyheder hørtes i smedjen, hvor folk færdedes. Gode historier var der ofte, huskes vil også mangan en genstridig hest, som det dog altid lykkedes at få nye sko på. Husker vi ikke høstens travle tid, hvor Aksel på cykel kørte omkring for at holde selvbinderne i gang. Og ligeså, når foråret nærmede sig, og de lange rækker harver skulle være færdige, jo, da blev der arbejdet i den gamle smedje”.

Smedemester Søren Mortensen som 81-årig (Egnsarkivet)

Smedjen ophørte, men Gerda Mortensen blev boende i den gamle smedje. Denne brændte i 1993 på grund af en kortslutning i de tærede elektriske installationer. Gerda var datter af den gamle kunstdrejer Georg Christensen. Hendes søster Esther var gift Løber, mens hendes bror Jens Sandager var gift med smed Mortensens datter Else – der altså er søster til smed Aksel Mortensen. Jens var tilkaldt for at hjælpe med at skifte en sikring, da branden opstod.

Gerda Mortensen lod et nyt hus bygge på den gamle smedjegrund, og der bor hun fortsat i dag.

HÅNDVÆRKERE OG HANDLENDE – OG EN FABRIK

Fra gammel tid var Følle kendt som ”håndværkernes by” eller endda mere specifikt som ”vævernes by”.

Med den øgede handel og samfærdsel efter ca. 1850 – og i Følle specielt efter anlægget af den nye Århus-Grenaa-landevej og Randersvejen i 1855 - blev der grobund for flere håndværksvirksomheder og for flere handlende.

Første resultat var købmandsgården. Og i de følgende årtier opstod en rigt facetteret håndværksvirksomhed i Følle: bødkere, snedkere, tømrere, murere, karetmager, sadelmager etc.

I løbet af 1890’erne fik landsbyen sin anden købmandsbutik: Marie Bangs butik, der især efter flytningen til Justegyde i 1898 blev en levedygtig virksomhed.

Adresseavisen 1905 fortæller, at sadelmager og tapetserer Ingvor Sørensen har åbnet sadelmagervirksomhed i snedker J. Andersens ejendom.

I slutningen af 1800-tallet, hvor Rønde by faktisk stod lidt i stampe, fortsatte Følle med at udvikle sig. Der kom en industrivirksomhed til byen, nemlig en skotøjsfabrik, der senere blev til en lædervarefabrik, og der kom også et teglværk¹¹ (beliggenhed ukendt). Jeg mener at have hørt, at familien Levinson havde med skotøjs-/lædervarefabrik at gøre, men har ikke kunnet få det bekræftet. Fabrikken må være ophørt med driften omkring Første Verdenskrig (1914-18).

I 1950’erne fik Følle en bæltefabrik, der omtales særskilt senere.

BADEHOTELLET

byggedes 1909 – se under Følle Strandgaard i kap. 2.

Badehotellet – eller ”Bad Kaløvig” som det officielle navn var - var en stor succes fra starten. Det var netop på dette tidspunkt, det blev mondænt i borgerskabet at tage til stranden og nyde de vide udsigter (tænk blot på Skagensmalerne og miljøet omkring dem) og soppe i vandkanten – senere vover man sig ud i vandet i efter en senere tids standard særdeles takkelige badedragter.

Badehotellet blev bygget af Bernhardt Møller fra Følle Strandgaard i 1908. ”I betragtning af, at strandbadekulturen og friluftslivet kun var i sin vorden – badehotellet Grenaa Strand blev f.eks. først opført i 1914 – var det en dristig investering”, bemærkes det i Kulturmiljøer i Århus Amt 2004¹² om Bernhardt Møllers usædvanlige idé. Badehotellet kunne rumme 30-40 ”liggende gæster”, så helt lille var det ikke.

Bernhardt Møllers søn Chr. Møller overtog badehotellet i 1912. Chr. Møller solgte i 1919 og flyttede til sin nybyggede gård Strandhøjgaard – det vides, at den store indre-missionske handelsmand Frederik Legarth har ejet badehotellet på et tidspunkt, og det er mit gæt, at det netop kan være sket i 1919, idet han på samme tidspunkt (1918) køber Rønde Kro og omdanner det til afholdshotel under navnet ”Rønde Missionshotel”. Det passer også med, at badehotellet senere slås med problemet manglende spiritusbevilling. Det er så sandsynligvis Legarth, der sælger badehotellet videre til Dam, der ejer hotellet i 1920’erne.

I 1936 sælger Dam badehotellet til frk. Ane Elisabeth Overgaard, en på mange måder usædvanlig kvinde. Hun var født i 1896 på Mors, var opvokset i et præstehjem i Skjern, havde været i huset på Astrup og Højriis, på højskole i Snoghøj og Nr. Nisum, var begyndt på en læreruddannelse på Nr. Nisum Seminarium, men havde måttet opgive efter et år på grund af et hørehandicap. Derefter

¹¹ Kulturmiljøer i Århus Amt 2004, Følle s. 5

¹² Følle s. 5

havde hun opholdt sig på Island og i USA, havde været i frisørlære i Kolding og havde derefter haft egen frisørsalon i Durup i Salling.

Da hun overtog badhotellet hørte der stadigvæk – skønt Strandhøjgaard var oprettet på jord frataget badhotellet – 5 tdr. land til hotellet, og der var både svin og høns, gartneri og bageri. Frk. Overgaard holdt selv rideheste. De trofaste hjælpere var hotelkarlen Velse og frk. Schlemming. Der omtales omkring 10 ansatte i højsæsonen om sommeren og plads til 20-25 gæster i værelserne. Til ethvert badhotel hørte hvide klapstole og borde, men herudover havde Kaløvig Badhotel en vippe, og det var en stor attraktion...

Det fortælles, at kong Christian X og dronning Alexandrine engang kørte ind på gårdspladsen for at tage udsigten nærmere i øjesyn – men de forsvandt hurtigt igen. På dette tidspunkt kom de af og til på Rosenholm, hvor man stadig har en ”Kongens værelse” og ”Dronningens værelse”, og kongeskibet lagde af og til om sommeren til ved Nappedam.

Under besættelsen indkvarterede Rønde Højskole sig i badhotellet, da tyskerne i 1944 beslaglagde højskolen. Der boede fast 3 lærere på hotellet, mens forstanderen og landbrugslæreren kom dertil hver dag sammen med forsyningsvognen, der medbragte brændsel og fødevarer. Der var ikke varme på værelserne, men det var ikke noget problem – her opholdt man sig kun om natten, og da havde man jo den varme dyne over sig. Om dagen var man i de to fællesstuer, der nu fungerede som klasseværelser. Her var der opvarmet med kakkellovne.

Højskolens elevtal på 60 har sikkert kunnet rummes ved at der boede 2 eller flere på de enkelte værelser, som man var vant til dengang. Højskolen havde derimod måttet opgive efterskolen og sende dennes elever hjem.

31. marts 1945 blev badhotellet selv beslaglagt for at fungere som opholdssted for de mange tyske flygtninge, der nu kom til landet. Måske er det ved denne lejlighed bygningerne er blevet malet grønne som en slags camouflagen – i hvert fald hører vi senere om denne farve, da Kirsten og Kaj Øbro overtager stedet og får bygningerne malet hvide i stedet.

Hvor længe badhotellet har huset flygtninge er jeg ikke klar over, men de fleste forlod landet eller samledes op i store flygtningelejre, bl.a. i Tirstrup, i løbet af sommeren 1945.

Frk. Overgaard solgte i 1948 badhotellet til Poul Hansen, der ejede det de næste ti år. Selv tog hun – der nu var over 50 år gammel – en overgang til USA, hvor hun, der ellers havde kørt bil hele sit liv, blev nødt til at tage kørekort, så hun kunne køre taxa i New York. Senere vendte hun tilbage til Mors, til sin fødegård, der nu var overtaget af en bror, og her blev hun i en alder af 63 år gift med en gårdejer og tog navnet Iversen. Hun nåede at fejre sølvbryllup med ægtemagen i 1984. I 1970 var ægteparret klar til at udvandre til USA, gården var solgt, bilen var pakket – men så blev den stjålet med alle ejendele og papirer i. Så blev udvandringen opgivet og ægteparret købte i stedet hus i Rødding. I 1984 fejrede de sølvbryllup, men flyttede få år efter på plejehjem, hvor manden døde i 1990. Ane Elisabeth selv opnåede at blive 107 år gammel og døde i foråret 2003. Det var en digression om et usædvanligt livsløb – jeg fik den af Ulla og Per Linnet, da de efteråret 2003 fejrede deres sølvbryllup på det tidligere badhotel, nu Kaløvig Kursus- og Ferieejendom.

Gunnar Bach fortæller, at badhotellet var et spændende sted at komme for byens børn sidst i 1940'erne og begyndelsen af 1950'erne. Til hotellet hørte en vippe, som børnene frit kunne benytte. ”Mine forældre havde ikke noget tv-apparat, og jeg husker som særlig vigtigt at have set verdensmesterskaberne i fodbold i 1958 på badhotellets fjernsyn,” fortæller Gunnar.

I 1950'erne var privatbilismen blomstret op, og tiden var ikke mere til badhoteller, men mere til traktørsteder langs landevejene – som f.eks. Møllerens Hus, der blev etableret i 1958, samme

år som Poul Hansen solgte badehotellet til Kirsten og Kaj Øbro, der havde helt andre planer med stedet: de etablerede et privat hvilehjem, og dermed oplevede stedet en ny glørværdig periode.

Kaløvig Badehotel ca. 1910. Egnsarkivet.

Kaløvig Badehotel, ca. 1940'erne. Postkort, fra frk. Overgaards arkiv, venligst stillet til rådighed af frk. Overgaards nevø, lektor P. C. Overgaard, Rønde.

1950'erne oplevede også en voldsom udstykning af sommerhusgrunde både fra Følle Strandgård (ejer: Søren Krause Knudsen) og Strandhøjgård. I dag ligger det tidligere badhotel helt omgivet af sommerhuse. Formodentlig er noget af badhotellets egen jord også blevet udstykket til sommerhuse ved samme lejlighed – tiden var løbet fra at have eget landbrug og gartneri i tilknytning til hoteldriften. I dag består friarealerne omkring bygningerne stort set kun af skrænterne neden for bygningerne.

Oprindeligt begyndte driften som hvilehjem med 20 pensionærer, men efter diverse udvidelser kunne hvilehjemmet senere rumme 38 beboere. Den første udvidelse kom i 1961 mod vest, den næste i 1976 med ”det gule hus” mod øst.

Kaj var uddannet gartner og plejer, Kirsten var landmandsdatter fra Ugelbølle (Vorregård) og uddannet sygeplejerske.

En ny lov i 1970 gjorde det nødvendigt at oprette kontrakt med Rønde kommune om driften af hvilehjemmet, og derefter fungerede det i praksis som kommunens plejehjem – i 1978 kom der dog et moderne kommunalt plejehjem til i Rønde.

Kirsten og Kaj Øbro lagde stor vægt på at få stedet til at fungere som et rigtigt hjem, og de skabte en række gode traditioner omkring årets gang: Sct. Hans, hvor præsten kom og holdt tale og Nappedam Bådelaug sejlede forbi med illuminerede både, to årlige udflugter med De Grå Busser, Luciaoptog som optakt til julen, og naturligvis ekstra forplejning omkring årets højtider, især jul og nytår.

Men stedet blev efterhånden utidssvarende, der kom krav om elevator til 1. salen, eget bad og toilet på værelserne. 1987 opsagde Kirsten og Kaj Øbro kontrakten med kommunen, hvorefter de to parter enedes om at de skulle fungere videre som ansat af kommunen indtil 1990, hvor kommunen fik bygget 25 nye ældreboliger i det tidligere Lillerup. 1990 ophørte driften som plejehjem, og beboerne flyttede til ældreboligerne eller til Rønde plejehjem.

Bygningerne lå tomme hen i et par år, der forhandlede en overgang om at etablere Den Europæiske Filmhøjskole her, men det endte dog med at den foretrak Ebeltoft på grund af de manglende udvidelsesmuligheder på det tidligere plejehjem. I 1993 overtoges bygningerne i stedet af PMF, Pædagog Medhjælpernes Fagforbund, der indrettede det til kursus- og feriecenter under navnet Kaløvig Kursus- og Ferieejendom.

Maj 1997 fik jeg oplyst af lederen, Gitte: ”Pædagogmedhjælpernes Forbund, PMF, købte ejendommen i 1993. Vi er tre heltidsansatte her. Vores pedel og havemand er en beboer af et sommerhus heromme bagved, han har årligt 280 timer her. Min mand er elektroingeniør og kan også hjælpe lidt til ind imellem. Vi har fast hjælp til køkken og rengøring og får ekstra hjælp til køkkenet i spidsbelastningsperioder.

Det koster 1500 kr. at bo her en uge, + 600 kr. hvis man også vil have kosten. Man kan leje sig ind en weekend – hele huset koster 10.000 kr. og så skal man selv sørge for det hele, men huset med overnatning står altså til rådighed”.

PMF solgte 2005 det gamle badhotel til Søren Viemose, der har omdannet det til Kalø Vig Kursuscenter. Kursuscentret ledes af ejeren samt en bestyrer og en markedsføringsmedarbejder. Kursuscentret har stadigvæk en overvægt af fremmede arrangementer, og skal fortsat kunne huse dem, men det skal have hovedvægten på at være et skandinavisk videns- og undervisningscenter inden for forhandlingsteknik og konfliktløsning. ”Vi er en del af et internationalt netværk med kolleger i bl.a. USA, Holland og Canada, hvor den slags centre allerede findes, men vi er det eneste sted i Skandinavien med den kompetence og ekspertise”, udtaler Søren Viemose til Erhvervsnyt Djursland (nr. 78, februar 2006). Søren Viemose har i mere end 20 år rådgivet og undervist i forhandlingsteknik

og konfliktløsning og havde længe ledt efter et egnet sted til kursuscenter. Hans søster Christine Viemose er ansat som bestyrer.

Det gamle badehotel, nu kursuscenter, foto 1993 VFH.

KALØVIG SKYTTEFORENING

Det vides, at der omkring århundredskiftet har været en skytteforening med centrum i Følle, men sikkert dækkende også Rønde og formodentlig også Ugelbølle – måske har øvelserne foregået i Ugelbølle forsamlingshus. Skytteforeningerne var en udløber af de folkelige bevægelser omkring partiet Venstre, grundtvigianismen og højskolerne. Bag oprettelsen af dem lå motivet om at træne den opvoksende mandlige ungdom, så de var klar til at tage et evt. opgør med Estrup-regeringen og dens diktatur. Foreningernes øvelser foregik i forsamlingshusene, der til dels var opført til formålet og derfor ofte kaldtes ”øvelseshuse” – her på egnen ses det bl.a. i Thorsager, hvor der året før forsamlingshusets oprettelse i 1886 var oprettet en skytteforening. Dens fane opbevares i Egnsarkivet og bærer inskriptionen ”Frihed og Fædreland 1885”. På fanestangen er der en snes skydemærker erobret ved kapskydninger rundt omkring på Djursland.

Følle havde gennem mange år et hold meget dygtige skytter, der også rejste rundt i landet til skydestævner. Skrædder Wendelboe, smedemester Mortensen, Søren Sørensen m.fl. var nogle af de habile skytter. Foreningen havde egen fane, der vist nok ved foreningens ophør blev givet til gymnastikforeningen (RGI).

Muligvis er det Kaløvig Skytteforening, der senere udviklede sig til Rønde Gymnastikforening, efterhånden som skyttebevægelsen udviklede sig til en gymnastikbevægelse, hvor vægten ikke mere lå på at uddanne soldater, men på at udvikle den opvoksende ungdom til sunde og harmoniske mennesker.

Rønde Gymnastikforening opløstes i 1931, men en ny forening opstod i 1940 med den fra Ollerup Gymnastikhøjskole hjemvendte Anna Mols Sørensen som leder. Nu var centrum dog endegyldigt blevet Rønde. Se også senere om Ugelbølle/Følle Boldklub, der er opstået omkring 1930.

AFHOLDSFORENINGEN

var i de første to årtier af 1900-tallet en vigtig institution i Følle. Den afholdt møder på Badehotellet, i Kaløskovene og ude på slotsruinen, og folk kom rejsende langvejs fra for at deltage i dem – de antog nærmest karakter af ”folkemøder” med mange tusinde deltagere – ofte nævnes tal på 5000-6000.

Følle Afholdsforenings fane opbevares i Egnsarkivet. Den bærer inskriptionen: ”Følle Afholdsforening. Med Gud for Hjem og Fædreland”, trykt i guld. Der er en blomsterranke omkring dannebrogskorset i midten.

Afholdsbevægelsen stod i det hele taget stærkt på Røndeegnen i disse år. I Rønde lykkedes det den kendte missionske handelsmand Frederik Legarth at gøre både ”Landbohjemmet” (der hurtigt efter blev nedlagt) og hotellet til afholdshotel. Det samme skete i 1912 med kroen i Thorsager, der ikke overlevede ikke at kunne servere spiritus, men blev nedlagt i omkring 1930. Det sagdes i Thorsager, at en hel generation var plaget af spiritussens svøbe, drak hjem og helbred op, så det var ikke mærkeligt at den følgende generation gik i den anden grøft og blev glødende afholdsfolk. At det ikke er helt forkert ses af, at forbruget af brændevin pr. person på landsplan var 67 liter i 1880 – i dag er det tre. OK – så blev en del af spiritussen dengang brugt til at pudse vinduer i, og til sagen hører også, at brændevinen kun var halvt så stærk som i dag. Men vi studser dog, når vi hører, at den første afholdsagitator, Ole Syversen, regnede en mand for afholdsmand, hvis han holdt sig til at drikke højst 3-4 snapse – pr. måltid!

Den stærke afholdsforening i Følle blev oprettet 28. marts 1897 med smed M. Mortensen som formand. Hovedparten af medlemmerne var fra Følle, men mange også fra Ugelbølle – Følle var dengang stadigvæk ”vestvendt” fra dengang man havde haft skolefællesskab med Ugelbølle. Derfor var foreningens faste tilholdssted også forsamlingshuset i Ugelbølle, hvor vi bl.a. ved, at der arrangeredes et maskebal 4. januar 1900. Det kostede 65 øre pr. mand, og så kunne konen komme med for 35 øre. Men denne billige pris gjaldt kun, hvis man var maskeret, ellers var det dyrere. Politibetjent Hansen i Hornslet havde givet bevillingen for 8 kr., men så måtte dansen også vare helt til kl. 3 nat.

Der kunne være meget konkrete oplevelser bag, når folk – måske efter et ellers voldsomt liv og levned – blev afholdsmænd og måske begyndte at søge Indre Mission eller meldte sig ind i den lokale afholdsforening. ”Min far var til bal i ”overstuen” hos Bendiksen i Følle, da en af karlene faldt død om af druk – og derefter rørte far aldrig spiritus”, fortæller Børge Mikkelsen f.eks. På Mols begyndte mange at søge Indre Mission efter at nogle karle i beruselse var sejlet ud på Knebel Vig og dagen efter drev i land som druknede.

Møde / fest i Afholdsforeningen. Ras Godt yderst til højre. Egnsarkivet.

SNEKASTNING

Hvordan snekastningen var organiseret i ”de gode gamle dage” i Følle – og for den sags skyld også andre steder – er beskrevet af Marius Madsen i Folk og Liv på Røndeegnen bind 7 i artiklen ”Snekastning i ”gamle dage”.

Alle gårde skulle møde med mandskab, alt efter gårdens størrelse, det vil sige 1-3 mand. Hvervet som snefoged var borgerliget ombud, som gik på skift, og snefogden havde både ret, pligt og myndighed til at indkalde mandskab. I Følle påhvilede hvervet i mange år Søren Bruus på Overgaard, ”sikkert fordi han havde en særlig evne til at kunne tale med alle”, skriver Marius Madsen.

Ved de store snefald kunne snekastningen vare i flere dage, og så måtte alle mand af huse, d.v.s. at også husene måtte møde med mandskab, dog kun én mand pr. hus. Snefogden gik og ridsede i sneen med sin stok, hvor bredt, der skulle kastes, og satte skifter af med fortløbende numre, og folkene fandt sammen to og to som makkere. Det gjaldt om at finde et fælles tempo. Skovlene blev varmet i smed Mortensens esse og påsmurt stearin, så skar de bedst gennem sneen.

”Vi arbejdede gerne i et hold på måske 20 til 30 mand, men det kunne også ske, at nogle sendtes ud for sig selv. Det var for at få flest veje åbne, og sikkert også for at der var kortest muligt at gå til arbejdet”, fortæller Marius Madsen. Følle snekastningsdistrikt gik fra Følle Strandgaard i syd til Martin Eriksen på Skrejrupvej og Karl Rasmussen på Faarupvej i nord.

Tømrer Frederik Jensen fremstillede Følles første sneplov, der var helt af træ, men boltet sammen med jerndragere og beslag af smed Mortensen. Der skulle tre heste til at trække den, og et passende antal mænd skulle sidde på den for at holde den ved jorden. Efter besættelsen begyndte først amtet (Randersvej og Århusvej) og senere også kommunen at sende betalt mandskab ud, og de biltrukne sneplove begyndte at vise sig.

Dermed var et trælsomt arbejde slut, men også det fællesskab, som snekastningen skabte. Nu betales der over skatterne i stedet.

ANDELSTÆRSKEVÆRKET

Omkring århundredskiftet 1900 var der oprettet et andelstærskværk i Følle. Holdet bestod af Andreas Jørgensen, Søren Sørensen og Marinus Thykjaer, der drog fra gård til gård med det petroleumsdrevne såkaldte lokomobil, der trak værket. Mandskabet på den gård, man var tilkaldt til, hjalp altid med. Værket fungerede i bedste velgående op i 1930'erne¹³.

”Tærskeholdet” – andelstærskværket i Følle og arbejds holdet omkring det (fra Folk og Liv på Røndeegnen bind 12 side 81-84)

BYMØLLEN

Formodentlig helt tilbage i middelalderen har der været en vandmølle ved Føllebækkens og Knubbro Bæks forenede udløb i Følle Bund. Møllen hørte til Kalø, der af samme grund havde et lille jordstykke på Vosnæsgaard-siden (den vestlige side) af bækken, hvor møllegårdens stuehus var opført. Møllen brændte 1951.

I 1869 lod Kalø en ”hjælpemølle”, en vindmølle af hollandsk type, opføre på bakken øst for vandmøllen. Idéen var, at denne mølle kunne male, når der ikke var vand nok til vandmøllen. Den blev solgt i 1931 og flyttet til Slet ved Århus.

Begge disse møller var altså Kalø-møller og hørte ikke til Følle, selv om de naturligvis blev benyttet af Følle-bønderne. Helshøjvej var den normale møllevej og i øvrigt også kirkevej, da man herfra kom let til Bregnet kirke syd om Rønde by.

¹³ Illustration i Folk og Liv på Røndeegnen bind 12 side 82.

Efter midten af 1800-tallet blev der rejst vindmøller overalt i landet. Den stigende kornproduktion og det øgede salg af grutning til dyrefoder og mel til husholdningerne gjorde det nødvendigt.

Også i Følle begyndte man at drøfte muligheden for at opføre en vindmølle. Man udså sig Helshøj sydøst for byen som den mest egnede møllebakke.

Da Knud Rønde på Røndegaard imidlertid tilbød en gratis grund tættere på byen og med lige så god mulighed for ”god vind” foretrak Følle-bønderne den. Her blev byens mølle så opført som en aktiemølle i 1881. Møllen var mindre end Kaløs hollandske, den havde krøjsgang ved jorden ligesom møllen i Ugelbølle og Thorsager. Møllens historie er skildret af Marius Madsen i Folk og Liv bind 9 i artiklen ”Følle Bymølle”.

I en grusgrav nord for møllen, op til Århusvej, opførtes et beboelseshus til mølleren. Denne var ansat af bymændene i Følle i fællesskab.

I 1908 solgte bymændene møllen til købmand P. Mogensen, der derefter drev møllen ved forpagter indtil 1915, hvor møllen – typisk for tiden – blev afløst af en elektrisk kværn hjemme i købmandsgården. Møllen blev solgt til møller M. Pedersen – herefter var møllen altså i privat eje.

M. Pedersen solgte i 1918 til Georg Christensen, den senere snedker og kunstdrejer. I en annonce i Adresseavisen 1922 får man at vide, at Georg Christensen nedsætter prisen på maling og valsning af 100 pund korn til 30 øre. Konkurrencen var åbenbart hård.

Måske så hård, at det var det der fik Georg Christensen til kort efter at sælge møllen til cykelhandler Thorvald Rasmussen, der i 1927 afhændede møllen, men beholdt beboelsen ud mod Århusvej. Han byggede en butik til på østsiden og havde cykelsmedje i kælderen.

Møller fra 1927 blev Jens P. Sørensen, der lejede en lejlighed på den anden side af landevejen, i det hus, hvor der tidligere havde været forskole.

Næste ejer var fra 1929 Jens Jensen. Han installerede dieselmotor, så han blev uafhængig af vinden. Han havde møllen i mange år. Hans enke solgte videre til Anders Andersen, der boede i forhuset ved Tangvejen.

Mange minder knytter sig for gamle Følle-borgere til den gamle bymølle. Den var vel – uden at nogen rigtig var sig det bevidst – lidt af et vartegn for landsbyen. Det var også et af de steder, hvor byens børn og unge ofte samlede sig, nogle husker at have stået der i tordenvejr og set på de flotte lyn inde over Århus, andre husker at have stået der under krigen og set luftkampe over Århus. Én fortæller: ”Vi samledes tit ved møllen, når noget særligt var i anmarch. Jeg husker, da vi engang i 1930’erne samledes for at se luftskibet ”Graf Zeppelin”, der kom nede fra Århus og ”sejlede” nordpå. Det var en stor oplevelse, og det er og bliver eneste gang, jeg har set et luftskib”.

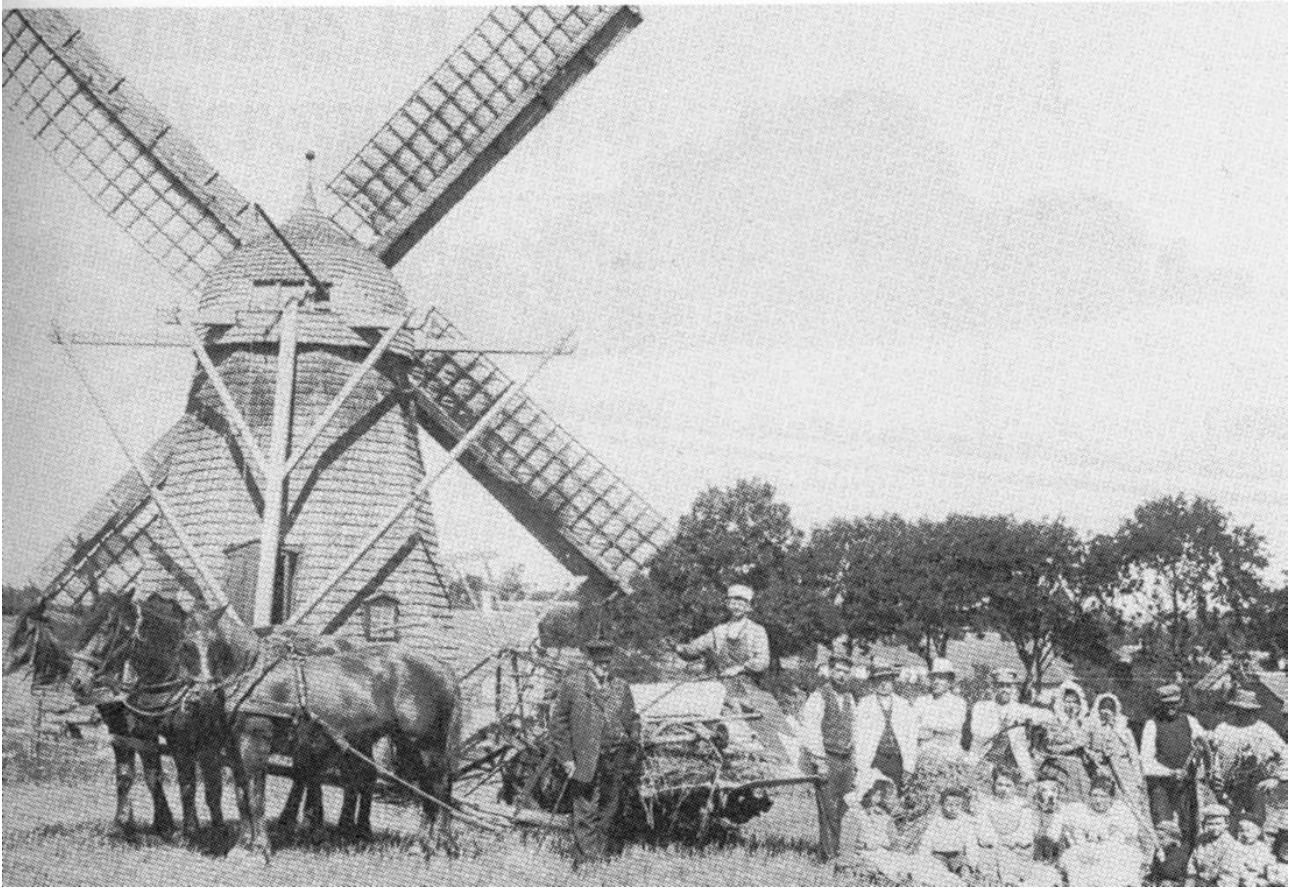
Sidste møllejer i Følle blev købmand I. C. Mogensen, hvis lagermand herefter måtte lære sig møllerfaget. Det blev ikke den store succes, og det endte med, at købmand Mogensen i stedet installerede en kværn på lageret derhjemme. Møllen blev brudt ned og flyttet til Handrup, hvor den senere brændte efter et lynnedslag.

Møllehuset beboedes derefter i mange år af Karl Isaksen og hans familie – Karl flyttede senere til Rostved, hvor han døde i 1990’erne.

Møllegrund og –hus blev solgt til Stilling fra bæltefabrikken, der skulle bruge en bolig til sin nyansatte ingeniør Iversen. Senere, omkring 1970, solgtes hus og grund til Leif Simonsen, der bor der i dag – adressen Århusvej 11.

Tilkørslen til huset er i dag den samme som i mølletiden, mens den tidligere frakørsel på Røndesiden er sløjfet. Grunden er stadig rund på Røndegaard-siden som et minde om dens fortid.

Det gamle beboelseshus, Århusvej 9, husede i mange år Thorvald Rasmussens cykelværksted, senere Tingkeramik.

Der høstes foran bymøllen ca. 1920 (fra Folk og Liv på Røndeegnen bind 9 side 45)

Følle bymølle, maleri af S. Andersen ca. 1920

FØLLEBORGERNES LOD

Baggrunden for Følleborgernes Lod er omtalt under købmandsgården. Den lille lod ligger på hjørnet over mod det tidligere badehotel / hvilehjem / kursusejendom, på Følle Vigs sydvestre hjørne. Lodden blev oprindelig købt af Følles storkøbmand Jens Elbert Knudsen, der skulle bruge den som ladeplads for sin købmandshandel, idet en stor del af godstransporten dengang endnu foregik over vand. Ikke mindst har der været landet tømmer fra Sverige på lodden. Knudsen kom til Følle og etablerede købmandsgården i 1858, og lodden ved Følle Vig er købt af Følle Strandgård kort derefter.

Lodden kan tidligere have været en fælles fiskeplads for Følleborgerne, udskilt i forbindelse med udskiftningen af landsbyen i 1682. Det tyder det selvstændige matrikelnummer 30 på, om end en sådan selvstændig matrikel naturligvis også kan have været privatejet. Følle Strandgård kan efterfølgende have købt lodden – eller fået den – af Følleborgerne.

En efterretning¹⁴ fortæller, at handelen i købstæderne stod i stampe efter statsbankerotten i 1813, hvorfor der udviklede sig "en omfattende landhandel på markedspladsen ved udskibningsstedet ved Gammel Løgten, og der var oprettet et mindre udskibningssted ved Følle". Dette udskibningssted kan næsten kun have været Følleborgernes Lod. Hvis det allerede på dette tidspunkt har udviklet sig til udskibningssted, forklarer det, at det var naturligt for købmand Knudsen at købe det i 1859.

Man kan tænke videre: måske begyndte Knudsen blot at benytte et eksisterende udskibningssted, vandt efterhånden hævde på det - og leverede det tilbage til sine retmæssige ejermænd, da han solgte købmandsgården i 1889?

Under alle omstændigheder benyttede Knudsen lodden ved stranden som ladeplads i alle de år, han drev den store købmandsgård, men formodentlig har dens betydning været aftagende, da landtransporten efterhånden tog over, ikke mindst efter at jernbanen Århus / Randers – Grenaa var etableret i 1876-77.

Under alle omstændigheder skete der det, at da Knudsen solgte sin købmandsgård og gik på aftægt i 1889, skilte han lodden ved stranden fra og forærede den til Følleborgerne, idet han lod ejendomsretten tinglyse til alle 24 matrikelnumre i Følle by.

Følleborgerne benyttede derefter lodden som fiske- og bådeplads, men gjorde oprindelig ikke meget ud af at holde den. Kaløvig Badehotel, der var oprettet i 1909 og fra 1912 ejet af Chr. Møller, fik lov til at bruge lodden til græsning. Hotellet havde både en ko og en hest. Da Chr. Møller solgte badehotellet i 1919 og i stedet koncentrerede sig om sin nyoprettede nye gård, Strandhøjgård, tog han stiltfærdigt græsningsretten med sig.

Der er enkelte underretninger om, at der har været arrangeret udflugter til lodden fra Følle i årene efter overtagelsen, f.eks. skal Maren og Frederik Rasmussen have påtaget sig at fragte vand og primus til stranden på en trillebør, så der kunne koges kaffe til deltagerne. Der kan gættes på, at det har været i forbindelse med grundlovsdag o. lign. Se billedet herunder fra 1932.

Chr. Møller på Strandhøjgård begyndte omkring 1960 at udstykke sommerhusgrunde.

En stor del af "herlighedsværdien" ved de nye sommerhusgrunde var muligheden for at bade fra Følleborgernes Lod. Det gjorde Følleborgerne opmærksomme på, at lodden rettelig var deres. En ny bestyrelse blev valgt i Borgerforeningen med det erklærede mål at gøre retten til strandloden gældende og få ryddet op dernede. Den nye bestyrelse (Peter Pindstrup, Jens Sandager, Sigvald Jensen, Peter Thomsen, Marius Madsen) fik nu Chr. Møller til at opgive græsningsretten og tog fat på at rydde strandloden. Formodentlig er det allerede ved denne lejlighed, den flotte portal over lodden blev opsat – den har i hvert fald stået der i mange år og er blevet vedligeholdt og fornyet adskillige gange – den

¹⁴ Sigrid Bach: Landevejen gennem Rønde, i Folk og Liv på Røndeegnen 9, s. 15

nuværende er sandsynligvis den fjerde i rækken, idet tre tidligere er rådnet op¹⁵. Formålet har fra begyndelsen helt klart været at hævde ejendomsretten overfor sommerhusejerne og efterhånden også overfor de mange Røndeborgere, der bruger Følle Vig som rekreativt område for byen. Der er også opsat badebro og borde og bænke på arealet, og Følleborgernes Lod har nu i mange år dannet ramme om grundlovsfester og udflugter for Følleborgerne.

Det har i alle årene siden 1960 været diskuteret, om andre end Følleborgere – altså de rettelige ejere af lodden – kan forment adgang til den. Naturbeskyttelsesloven siger, at der er offentlig adgang til alle strande, også private, og adgangen til stranden må ikke hindres eller vanskeliggøres. Det samme gælder udyrkede arealer. Men Følle Borgerforening mener, at foreningen må kunne forbyde f.eks. udefrakommendes bålfejer o. lign. Da Århus Amt i 2004 krævede skilte og den opsatte portal

Maren og Frederik Rasmussen til grundlovsfest ved Følleborgernes Lod 1932 (Egnsarkivet hæfte 56)

fjernet med henvisning til naturbeskyttelsesloven, påklagede Borgerforeningen afgørelsen til Naturklagenævnet, der dog stadfæstede amtets afgørelse med den lempelse, at portalen måtte blive stående. Nævnet slog fast, at alle har adgang til at benytte områdets grønne areal og badebro, men biler er forment adgang.

Herefter stævnedes Borgerforeningen Naturklagenævnet for retten i 2006, og Randers Byret afgjorde i 2007, at Naturklagenævnets afgørelse stod ved magt. Hvorefter Borgerforeningen appellerede afgørelsen til landsretten.

¹⁵ Marius Madsen oplyser i en håndskrevet omtale i 1995, at den daværende portal var den tredje i rækken, og at de to tidligere var rådnet op. Her i 2004 er der netop opsat endnu en portal, efter at den gamle var gået til – så det må være den fjerde.

Den opsatte portal og et skilt om områdets status blev udsat for hærværk og har måttet opgives (2007). Såvel portal som skilt var ellers i overensstemmelse med Naturklagenævnets afgørelse, idet skiltet godt nok fastslog, at der er tale om privat areal, men også gjorde opmærksom på, at det var tilladt at færdes til fods og på cykel, ligesom ophold på arealet er tilladt.

Borgerforeningens formand Klara Sørensen udtaler til Århus Stiftstidende 30. nov. 2007, efter Randers Byrets afgørelse, at foreningen allerede har rejst penge til at prøve sagen ved landsretten. ”Vi har intet imod, at folk går tur i området. Men det skal ikke fungere som hjemsted for bålfejer om sommeren. Den slags vil vi gerne have lov til at stoppe, for det er uacceptabelt på privat jord... Historisk har området stor betydning for Følle Borgerforening... derfor vil vi bruge energi og penge på at gå det sidste skridt til landsretten”, forklarer Klara Sørensen.

Det var Erik Sørensen, Følle-borger og tidligere vejformand i Rønde Kommune, der i 2004 satte gang i sagen ved at klage over skiltningen i området til Århus Amt. Han udtaler i samme artikel til avisen: ”Det her handler om offentlighedens adgang til naturen, som er sikret i loven. Ikke om personstridigheder eller noget som helst andet”.

Følleborgernes Lod, foto 2010. Ordet ”Privat” er overmalet af ukendte...

FØLLE VANDVÆRK¹⁶

Følle Vandværk er formodentlig oprettet i 1908. I dette år lejedes et stykke jord til vandboring af gårdejer Niels Pedersen i Faarup. Senere overgik gården til Alfred Christensen og Karl Rasmussen, men vandværket fortsatte lejemålet – pris ved oprettelsen 500 kr., derefter 10 kr. om året.

Der etableredes en rørledning fra boringen i Faarup til Følle. Vandet løb ved egen kraft fra bakken i Faarup ned i byen, så trykket var ikke særlig stort. Et andet problem var, at vandrøret frøs til i hårde vintre, således var Følle i en længere periode i den hårde krigsvinter 1942 helt uden vand. Man hyrede i stedet en mælkekusk til dagligt at bringe vand til byen, formodentlig fra mejeriet i Rønde.

Formand for vandværket blev fra 1942 Jens Hvejsel, fra 1945 købmand Mogenssen, fra 1948 Søren Bruus, fra 1952 Tage Stilling (bæltefabrikken).

I 1952 forsøgte man at klare problemet med det manglende tryk ved at opsætte en vandbeholder på det højeste punkt i Følle, bag laden til Bruusminde. Beholderen står der endnu, men har ikke været i brug i mange år.

I 1957 gav boringen i Faarup ikke mere vand nok, og man forsøgte sig med nye boringer på Bruusmindes og Hannesmindes marker, men uden tilfredsstillende resultater. Først i 1961 lykkedes det at finde rigeligt vand på Peter Laursens jord (matrikel nr. 3). Vandværket, hvis formand fra 1958 havde været Jens Hvejsel, lejede nu arealet med boringen af Peter Laursen for 1000 kr. kontant og derefter gratis vand til jordejeren i fem år. I 1965 skiftedes igen formand, det blev nu Marius Madsen.

Men den nye boring løste ikke vandproblemet, og man vendte derfor tilbage til den gamle boring i Faarup og konstaterede, at man ved at bore dybere kunne skaffe vand nok herfra. Der blev derfor i 1969 etableret et nyt vandværk i Faarup, der så suppleres med en pumpestation i Følle.

I 1973 overtog produkthandler Niels Pedersen formandshvervet. I 1975 blev de gamle rør udskiftet og de nye blev gravet så dybt ned, at de var frosthø. Året efter forlod 10 medlemmer på Lerbakken vandværket, idet de i forbindelse med udstykningen af erhvervsarealet på Jens Hvejsels jord overgik til Rønde Vandværk.

1977 blev der etableret en vandledning fra Rønde Vandværk til pumpehuset i Følle for at sikre en stabil vandforsyning, men denne ledning har dog meget sjældent været i brug, da der er rigeligt vand i Faarup.

I forbindelse med kloakeringen af Følle i 1985 benyttede man lejligheden til at lægge nye vandrør ned. Det kostede og gav i flere år fremover vandværket en betydelig gæld, men til gengæld var vandforsyningen nu sikret i mange år frem. Det var også nødvendigt, fortæller Aksel Vorbjerg: ”Rørene i byen var rustet op, og det skete ofte, at når man lige var gået i bad og havde sæbet sig ind, så var der pludselig ikke mere vand, og det kunne jo være ret irriterende. Det førte også til mange klager. Det ophørte først efter at rørene var udskiftet i forbindelse med kloakeringen i 1985.”

1986 overtog Aksel Vorbjerg Nielsen hvervet som kasserer efter Jens Sandager, der havde haft posten i 34 år, og i 1991 blev Poul Henning Reiths formand efter Niels Pedersen, der havde solgt sit hus i 1991 og var blevet lejer, så han ønskede at fratræde.

1992 blev der installeret vandure hos alle (lovkrav) og året efter måtte vandværket som alle andre vandværker i landet begynde at opkræve vandafledningsafgift. Loven kræver udskiftning af vandurene senest efter 8 år, så i 2001 måtte man igen bekoste nye vandure – udgift 51.000 kr.

1995 vedtog man at lave en ny boring i Fårup. Det viste sig mere indviklet end som så. Aksel Vorbjerg fortæller: ”Tilladelserne var givet, og boringen begyndte i december 1995. Men et nyt problem opstod. Den jord, vandværket lå på og har kontrakt på, var overgået til en ny ejer, der ikke var

¹⁶ Oplysningerne om Følle Vandværk stammer fra kassereren, Aksel Vorbjerg Nielsen

tilfreds med, at der blev boret på arealet. Så tilbød bestyrelsen af købe arealet, men det blev i første omgang afslået. Det lykkedes dog vandværket, med advokatbistand, at få endelig skøde på jorden i 1998. Det kom til at koste vandværket i alt 30.000 kr., men så var værket altså også blevet jordejer”.

Hvis man ser på vandværkets udvikling kan man konstatere, at balancen i regnskabet i 1925 var på 1548 kr., men i 2001 på 322.097 kr. Forbruget af vand var i 1930'erne 4366 m³, i 1994 26.984 m³ – men i 2001 på grund af de dyre vandpriser var det faldet til 16.455 m³.

Vandpriserne har ikke ændret sig meget i årenes løb: 3 kr. for en m³ i 1931, og 4,50 kr. i 2003. Men det hører med til historien, at indførelsen af afgifter og moms gør forskellen betydeligt større for brugerne: incl. disse afgifter blev prisen i 2003 11,88 kr.

Vandværket har p.t. 92 medlemmer, samt to erhvervsmedlemmer.

Kassereren Vorbjerg bemærker: ”Følle Vandværk har haft stor betydning for byen, det kan vel siges at være den vigtigste virksomhed i byen, for hvad er en by uden godt drikkevand?

Vandværket har også et socialt virke i en lille landsby, f.eks. samles mange af byens borgere til generalforsamlingen, der holdes på Egegården i Rønde i februar hvert år.

Bestyrelsesmøderne holdes på skift i hjemmene, og der er sjældent udskiftninger i bestyrelsen”.

Bestyrelsen bestod i 2001 af Poul Henning Reiths, Ove Sørensen, Sten Larsen, Leif Hartvigsen og Aksel Vorbjerg Nielsen.

Vandværket fejrede 100-års jubilæum 31. maj 2008 med ”Åbent Vandværk”. Her omtales vandværket med de fem skæpper land omkring boringen i Faarup Bakker selvbevidst som ”Danmarks smukkeste beliggende vandværk”. Om aftenen fulgtes op med fest i Følle Købmandsgård, hvor der serveredes vand fra eget vandværk – andet kunne dog også købes. Efter spisningen dans, og så opfordredes folk i øvrigt til at møde op klædt som for 100 år siden¹⁷.

28. december 2011 læses i Århus Stiftstidende om problemer med vandkvaliteten. Borgerne skal fortsat koge vandet efter at der blev fundet coliforme bakterier i det i november måned. Problemerne har fået bestyrelsen til at overveje fusionering med et andet vandværk. Der indkaldes til ekstraordinær generalforsamling om sagen 12. januar 2012 i Købmandsgården. Bestyrelsen søger om bemyndigelse til at udvide kassekrediten, så man kan skaffe midler til ”en massiv rengøring af ferskvandstanke, ledningsnettet m.v.”, og om bemyndigelse til at indlede forhandling om fusion med et andet vandværk.

MINDESTENEN OG ANLÆGGET

Bækken gennem Følle har præget livet i byen på godt og ondt. Bækken blev også kaldt Thyrr-bækken, fordi den løb gennem Thyrrgårdens marker. Der var 7 broer over den. Før vandværkets tid fik man drikkevand derfra, det ophørte, da vandværket i Faarup blev oprettet i 1907. Det gav en del problemer, da Korslund Andelsmejeri fra 1886 ledte sit spildevand ud i bækken.

En vandkarm af træ opstemmede bækken, så den kunne bruges til drikkevand til kreaturerne. Omkring 1930 var vandkarmen ved at rådne op, og man fik i stedet midt i byen en dam af mudder og vandplanter, som borgerne efterhånden havde vænnet sig til at bruge som losseplads. Dammen var en skændsel i byen. Samtidig løb bækken over sine bredder ved kraftige regnskyl – der var jo ikke kloakeret i byen.

Problemet blev løst ved tilfældighedernes spil, skildret af Marius Madsen i en artikel i Adresseavisen marts 1982: ”Mindestenen i Følle”:

¹⁷ Adresseavisen 27. maj 2008

Det begyndte med, at man på Peter Nielsens mark (Elmehøj) i december 1931 stødte på en særlig flot sten, som nogle mente burde have en bedre skæbne end at blive hugget i skærver. Karl Sørensen, der havde gravet stenen ud, gjorde lærer Olsen opmærksom på den, og efter at Olsen havde talt med smed Mortensen og amtsvejmand Simon Nielsen om sagen, foreslog de, at stenen blev rejst midt i byen som en mindesten over Ivar Knudsen, søn af den gamle købmand Knudsen og konstruktøren bag motorskibet "Selandia", verdens første oceangående motorskib.

Der blev indkaldt til et møde på skolen, hvor planen blev forelagt. Her blev der nedsat en komité af fhv. lærer Thøger Jensen, Valdemar Helbo (Følle Ladegaard) og Frederik Rasmussen. Det blev vedtaget at fylde dammen ud og lave et lille anlæg på stedet og anbringe den store sten midt i det som minde om Ivar Knudsen. Frederik Rasmussen påtog sig at lave en ny vandkarm af cement, Ras Godt påtog sig at rydde arealet og holde det rent, og Peter Feldballe påtog sig at få stenen bragt ind til byen.

Mindestenen og anlægget – Knud Mureren får sig et hvil, ca. 1932 (fra Folk og Liv på Røndeegnen bind 12 side 81-84).

Ved hjælp af en skrue til at trække bundgarnspæle op med lykkedes det at få stenen op på landevejen og anbragt på en gammel chassisramme til en rutebil. Kuhdals (Hannesminde) tre heste blev spændt for, men de kunne ikke trække ordentlig sammen, så stenen rokkede sig ikke. Så hentede Peter Feldballe i Raagholm sine to heste, og de trak stenen op, centimeter efter centimeter. Derefter gled kolossen på tynde stålruller hen ad landevejen til sin kommende plads midt i byen.

Der opstod diskussion om stenens anvendelse, idet nogle foreslog, at den skulle være et minde om genforeningen i stedet. Lærer Olsen skrev da til B og W for at få oplysninger om Ivar Knudsen, og det afgjorde sagen, for der kom overraskende et brev tilbage fra Ivar Knudsens søn prokurist T. Knudsen i Århus, der udtrykte sin og sine søskendes glæde over tanken om et mindesmærke over deres far. Herefter var der ingen vej tilbage.

Frederik Rasmussen og Sigvald Jensen påtog sig nu det videre arbejde med at få stenen rejst. Der blev gravet ud og fundamentet blev støbt, og ved hjælp af skruen til bundgarnspæle lykkedes det at få stenen på plads. Stenhugger Kofoed fra Århus fik opgaven med at indhugge indskriften. Fhv. murer Knud Jensen, der var 76 år gammel, gik fra hus til hus i byen for at samle ind til anlægget. Det kom til at koste ham livet, for det var streng frost og han fik slim på lungerne og døde ikke så længe efter.

Afsløringen fandt sted 1. april 1932 på Ivar Knudsens fødselsdag. 150 var mødt frem, heriblandt Ivar Knudsens tre sønner. Lærer Olsen holdt afsløringstalen. Sv. Aa. Knudsen talte på familiens vegne og gav til komitéen for mindesmærket 1000 kr. og indbød deltagerne til kaffe på Kaløvig Badehotel.

Her mødtes man så igen en times tid senere, og her blev der igen holdt taler og sunget.

Som et resultat af det fællesskab, der var skabt ved at få rejst stenen og få anlægget ordnet, blev Følle Borgerforening stiftet.

I mange år var det skik og brug, at nogle af byens borgere nedlagde en buket blomster ved mindestenen. Se billede i næste kapitel under Toftegaard, hvor gårdens ejer Marius Madsen og hans datter Klara lægger blomster ved mindestenen.

Ivar Knudsen, som mindestenen blev sat over, kan vi roligt regne for en af Følles allerstørste sønner. Han fortjener sit eget kapitel – det følger herunder:

KØBMANDENS SØN, DER BLEV VERDENSBERØMT

Da det var 100 år siden, motorskibet Selandia stævnedes ud på sin jomfrurejse i 1912, blev 100-års jubilæet fejret i 2012 af skibsfartskyndige og –interesserede over hele verden. Selandia var nemlig en revolution af skibsfarten, verdens første oceangående motorskib. Det betød dampskibsæraens ophør og helt nye muligheder for den internationale skibsfart. Endnu et eksempel på videnskabens og teknikkens uanede muligheder.

Ikke sært, at både kongelige og ministre og rigsdagsmedlemmer beså skibet før dets jomfrurejse fra København til Bangkok i 1912. ”Selandia” blev grundlaget for det danske skibsværft B og W’s førerposition inden for konstruktion af dieselskibe flere årtier efter.

I jubilæumsåret blev der arrangeret en stor særudstilling i København om skibet hele jubilæumsåret. Her kunne også ses en dokumentarfilm – ”Magten over havet – M/S Selandia” - om begivenheden, en film, der senere på året blev vist på TV af på DR. En speciel hjemmeside for 100-års jubilæet blev oprettet, og her kunne man se klip fra filmen, læse artikler om Selandia i alverdens skibsfartsmagasiner – og se en kopi af den enorme dieselmotor, der var Selandias egentlige seværdighed.

At tænke sig, at hele postyret skyldtes købmandens søn fra Følle!

Selandia under jomfrusejladen København-Bangkok 1912

Ivar Knudsen var født i 1861 i købmandsgården i Følle. Han blev ingeniør og overtog i 1895 stillingen som ledende maskiningeniør ved Burmeister og Wains skibsværft på Refshaleøen – senere blev han direktør samme sted. Her sørgede Ivar Knudsen for, at B og W fik det danske patent på tyskeren Rudolf Diesels endnu ikke færdigudviklede ”dieselmotor”, hvorefter han udviklede motoren, så den kunne

bruges i skibe. Han fik H. N. Andersen fra Østasiatisk Kompagni gjort interesseret i projektet, og i 1911 bestilte Ø.K. et motorskib, et kombineret fragt- og passagerskib, der skulle have de maksimale mål for at kunne gå ind i Bangkok havn. Takket være Ivar Knudsens modernisering af B og W's værksteder og samling af en stab af dygtige medarbejdere lykkedes det at løse opgaven, og i 1912 stod motorskibet ”Selandia” ud på sin jomfrusejlad. Samme år byggedes søsterskibet ”Fionia” og senere, i 1934, ”Jutlandia”, der blev hospitalsskib under Koreakrigen. De tre søsterskibes navne er de latinske betegnelser for hhv. Sjælland, Fyn og Jylland.

Motorskibet ”Selandia” var en verdenssensation. Det skorstensløse skib varslede dampskibsåraens slutning og dermed en helt ny æra inden for skibsfarten. Trekløveret Rudolf Diesel, Ivar Knudsen og H. N. Andersens navne gik verden rundt. Den

Ivar Knudsen på dækket af ”M/S Selandia” under jomfrurejsen

danske kongefamilie, diplomater og rigsdagsmedlemmer beså skibet, før det stævnedes ud på sin jomfrurejse, kronprins Christian og kronprinsesse Alexandrine gjorde turen med til Helsingør, og i London var marineminister Winston Churchill, admiraler og den engelske presse om bord for at tage sensationen i øjesyn. Ved siden af dieselmotoren vakte den moderne teknik (elektrisk lys overalt!) og den luksuriøse indretning berettiget opsig.

”Selandia” blev den revolution af skibsfarten, som de skibsfartkyndige havde forudset. Købmandens søn fra Følle blev verdensberømt. Han døde kun 58 år gammel af en madforgiftning under et ophold i Indien.

BORGERFORENINGEN

stiftedes i kølvandet på etableringen af anlægget omkring mindestenen. Anlægget skulle jo holdes, og pengegaven fra familien Knudsen forvaltes. Det var naturligt at bygge videre på det fællesskab, der var skabt omkring arbejdet med at få mindestenen rejst og anlægget lavet.

Det var også naturligt at have en borgerforening til at tage sig af de praktiske ting omkring Følleborgernes Lod.

Noget af det første, der skete i borgerforeningen, var at Ivar Knudsens 6 børn alle udnævntes til æresmedlemmer i foreningen.

Længe regnede man også med, at de penge, der var indsamlet til et forsamlingshus, snart i fremtiden skulle bruges til formålet.

Borgerforeningen fik tilsyneladende trange kår i løbet af 1960’erne. Det besluttedes at bruge de penge, der var indsamlet til forsamlingshus, til gadelys i stedet. Forsamlingshuset blev opgivet, og det medførte også naturligt, at borgerforeningen fik mindre opbakning – et af de store mål med foreningen var væk.

I 1975 genoplivedes borgerforeningen. Omkring 1976 blev den første høstfest afholdt i laden på Bruusminde hos Aksel Vorbjerg. Derefter fulgtes traditionen op med høstfester samme sted de næste to år – men fra 1981 afholdtes høstfesterne i den gamle købmandsgård (det gamle mølleri-lokale) med velvilje fra købmand Hillgaard og senere Reiths.

Da der skulle kloakeres i Følle i 1980’erne, opstod der debat om Bygadens evt. lukning for gennemkørende trafik. Det skabte sammenhold i byen – men da alle ikke var enige: også det modsatte. Heller ikke selve kloakeringen var der enighed om i Følle, men Borgerforeningen forsøgte at være borgernes talsmand i forhold til kommunen.

I dag lever Borgerforeningen videre i bedste velgående. Den sørger for, at anlægget og Følleborgernes Lod holdes i pæn stand, og den står for sammenkomster i købmandsgården (høstfester m.m.) og på Følleborgernes Lod (især grundlovsfester, der har været en fast tradition siden 1974). Fastelavnsfest for børnene og en forårsfest for de voksne er blevet faste traditioner.

På det seneste er der blevet holdt byfest på Røndegaard (august 2003), med kræmmermarked (20 tilmeldte kræmmere), grillstegt dådyr med tilbehør, det særlige Følle-kaffebord og en masse aktiviteter for børnene¹. Det andet store kræmmermarked samme sted afholdtes i august 2004, et stort arrangement, hvor borgerforeningen havde sørget for ekstra parkeringsforhold, og specielt til børnene et særligt børneloppemarked, ponyridning og hoppepude.¹⁸ Efter begivenheden udtalte Følle Borgerforenings formand Klara Sørensen sig om stemningen i Følle og forholdet mellem nye tilflyttere og de ”gamle” beboere: ”Følle er en lille hyggelig by, hvor fællesskabet trives blandt gamle og nytilflyttede. Vi har mange unge tilflyttere og en stor børnerigdom. Til fastelavnsfesten

¹⁸ Århus Stiftstidende 27. aug. 2004

kommer der omkring 50 børn. De nye ser ud til at falde godt til, og som borgerforening kan vi få folk til at deltage i årstidernes fester”¹⁹.

Da det har knebet med kræfterne til at vedligeholde anlægget i de senere år, blev det lidt uofficielt og stiltfærdigt holdt af Rønde kommunes materielgård. Efter kommunalreformen i 2007 er opgaven igen overladt til Følleborgerne selv.

Klara Sørensen har skrevet borgerforeningens historie, der kan findes på webbyen.dk: ”Følle Borgerforenings historie”.

FORSAMLINGSHUS

I begyndelsen af 1900-tallet fungerede storstuen hos Jens P. Bendiksen som forsamlingsal. Det var i stuehuset til den tidligere gård på matrikel nr. 9, der blev flyttet ud af Nicolaj Sørensen: ”Ladegården”. Stuehuset er nærmere omtalt under Bygaden 22.

Forsamlingsalen var i husets vestlige ende. Her holdt Følle Afholdsforening sine møder (tidligere var det sket i Ugelbølle forsamlingshus), her holdtes det årlige juletræ, her spilledes dilettant, og her holdtes jævnligt oplæsning og foredrag. Til fastelavn var der ringridning og bal om aftenen.

Maler Sigvald Jacobsen i Thorsager fortalte i 1984, at han og hans kone, da de var nygifte i 1926, købte huset og også drev forsamlingshus i det. Der hørte dengang 5 tdr. land til, så de kunne holde 4 køer og en hest. Desværre skar Randersvej sig lige igennem marken, så det var lidt uhåndterligt. ”Vi lejede ”overstuen” i husets vestlige ende ud til de unges fester, til baller og juletræ. Der var nok bal et par gange om måneden. Vi havde udsmidere på, det var Jens Peter fra Mørke, der havde et godt og roligt tag på de unge. Min kone lavede kaffe og brød til dem, og vi var oppe til de holdt ud på de små timer. Vi havde en del problemer med Vester ovre på Hannesminde overfor, han kunne ikke lide det – han var jo missions - og hans hunde gøede hele natten, til festerne var forbi. Vi holdt op i 1931, hvor vi lavede salen om til lejlighed, og året efter forlod vi Følle og rejste til en ejendom på 18 tdr. land i Løgten, som vi havde købt. Hannesmindes fodermester kom til at bo i lejligheden”.

Bygaden 22, det gamle stuehus til Nicolai Sørensens gård, havde forsamlingsal i den vestlige ende. Egnsarkivet.

¹⁹ Århus Stiftstidende 29. aug. 2004

I 1930'erne samledes der ind til opførelsen af et forsamlingshus, især på fhv. førstelærer Thøger Jensens initiativ.

I marts 1935 kunne man i en lille notits i Adresseavisen læse, at aktietegningen til et forsamlingshus var nået op på 3200 kr. og at der nu var udarbejdet et forslag, der kunne beses på et borgermøde på skolen. Problemet var imidlertid, at forslaget ville koste 8900 kr. at realisere, så det blev ved tegningerne.

Efter besættelsen og Thøger Jensens død i 1950 blev tanken opgivet, og i 1960 brugtes det indsamlede beløb i stedet til etablering af gadebelysning.

I årene 1978-80 stillede Aksel Vorbjerg Nielsen på Bruusminde sin lade til rådighed for Borgerforeningens høstfester. Vorbjerg var aktiv i byrådet som repræsentant for Fremskridtspartiet fra 1974 til 1986.

1982 indgik købmand Hillgaard en 5-årig aftale med borgerforeningen om benyttelse af lokalet, hvor det tidligere mølteri havde været, som forsamlingsal. Året efter solgte han købmandsbutikken, men de senere ejere Lone og Poul Reiths har ført traditionen videre, så lokalet stadigvæk anvendes til høstfester m.m.

FASTELAVN

Ligesom i mange andre landsbyer var det skik og brug i Følle, at børnene gik rundt til fastelavn og samlede ind til en fastelavnsfest. Ligesom en del andre steder samlede man i Følle også ind til forskellige velgørende formål. Den indsamling, de fleste husker bedst, var indsamlingen til det finske folk i februar 1940, hvor Vinterkrigen mellem Finland og Sovjetunionen var inde i sin afgørende fase. Nogle af de gamle Føllebørn kan endnu huske den sang, der blev digtet til den lejlighed:

Fastelavnssoldaterne samler ind til "Finlandshjælpen" i februar 1940. Børnene er fotograferet i gården til Århusvej 1. I forreste række ses Harry Bahnsen, Jørgen Bruus, Erling Bach, Svend Andersen, Tony Pedersen, Else Christensen, Grethe Nielsen, Ella Christensen, Inger Jensen, Aase Kjærsgaard, Martha Holst, Haakon Rasmussen og Jens Hansen. I bageste række: Walter Bruus, Harry Christensen (med fanen), Vagn Hansen, Peter Jensen, Gudrun Nielsen, Vagn Borup Olsen, Ingrid Christensen, Marie Feldballe, Rigmor Feldballe og Ruth Bahnsen (billede lånt af Søster Hvilshøj).

Til indsamlingen var fremstillet sygeplejerskedragter, bandolerer til "soldaterne", samt et finsk flag. På samme måde samledes der i 1947 ind til "Red Barnet"s landsindsamling. Til denne var digtet følgende vers:

"Vi ønsker en glædelig fastelavn
og be'r om en gave i Finlands navn.
De trænger deroppe til tøj og brød
som værn mod kulde og hungersnød.

Nu fjenden er kommen i deres land,
det gælder for dem om at holde stand.
Derfor må vi hjælpe vor finske bror,
han kæmper i dag for det hele Nord."

"Vi ønsker en glædelig fastelavn,
og vi skal hilse fra København.

”Red Barnet” er kommet i pengetrang og beder Dem hjælpe endnu engang.

I lande, hvor hærged’ den tyske ørn,
af kulde og sult lider mange børn.
En gave vil være dem alle til gavn,
og derved ærer vi Danmarks navn.”²⁰

Det er mit indtryk, at lærer Olsen i skolen har stået bag versene og har hjulpet børnene med at fremstille det udstyr, der skulle bruges.

Længere tilbage i tiden har der været ringridning til fastelavn, og fastelavnsfesten har været holdt i ”forsamlingshuset” i stuehuset til Nicolaj Sørensens gård, nu Bygaden 22. Her var der ringridning for byens karle, der bagefter drog rundt til alle gårde og huse for at samle ind til det store fastelavnsbal, der holdtes om aftenen.

I 2004 oplyser borgerforeningens formand, at de årlige fastelavnsfester samler omkring 50 børn, og hun tager dem som udtryk for, at ”gamle” og nytilflyttede i Følle har det godt sammen, og at byen i øvrigt er præget af et stort antal børn på grund af tilflytningen af unge familier.²¹

STORKENE I FØLLE

Der var fra gammel tid tre storkepar i Følle: på Jens Sørensens gård (senere Leo Erbs), på Bruusminde og på Laurits Madsens gård (Karenslund). I 1930 var der kun dette sidste storkepar tilbage, og en mindre katastrofe indtraf, da Madsens gård brændte dette år. Storkeungerne i reden brændte, mens storkeparret fløj omkring reden uden at kunne stille noget op. Dermed blev det sidste storkepar hjemløse, og siden er storken ikke set i Følle.

Marius Madsen fortæller: ” Storken var en fugl, man talte om, når den kom om foråret, når den spankulerede om i byens enge, eller når det kunne ses at der var unger i reden. Så havde storkene travlt sommeren igennem med at hente føde til de sultne unger. Storken levede man med i venlighed og fordragelighed, men en sommer udvidede den sine naturlige jagtmarker – storken blev skudt, fordi den tog kyllinger. Nu var den naturligvis en fredet fugl, som ikke måtte skydes. Men forståeligt nok var det ærgerligt at få sin kyllingeflok udtyndet på den måde, og det kom aldrig frem, hvem de skyldige var²². ”

UDFLUGTER

i 1930’erne afholdtes en årlig udflugt. Marie Rasmussen, referent til Århus Amtstidende og gift med cykelsmed Thorvald Rasmussen, var arrangør. Turen foregik med Sechers 22-personers røde rutebil fra Rostved. 1935 gik turen til den netop opførte Lillebæltsbro²³.

²⁰ Adresseavisen 10. februar 1988: ”Et fastelavnsminde”

²¹ Udtalelse af foreningens formand Klara Sørensen til Århus Stiftstidende 29. aug. 2004

²² Adresseavisen: ”Fra det gamle Følle” (år ukendt, lånt af Søster Hvilshøj)

²³ Illustration i Folk og Liv på Røndeegnen bind 12 side 82

Marie Rasmussens udflugt med Sechers rutebiler gik i 1937 til Trædballehus ved Vejle, hvor dette billede blev taget (foto fra Folk og Liv på Røndeegnen bind 12 side 81-84).

FØLLE KVÆGAVLSFORENING

blev nedlagt i 1946 og foreningstyren "Følle Fjald" solgt. Medlemmerne sluses i stedet ind i "Kaløvigegnens Kvægavlsforening for kunstig Befrugtning"²⁴.

"VED JERNSTÆNGERNE" OG "RUNDT OM TREKANTEN"

Ældre Følle-borgere har fortalt mig, hvordan det var at være ung i Følle i 1930'erne og 40'erne.

Sporten var en væsentlig del. Man spillede fodbold.

Men væsentligste fornøjelse var nok at samles om aftenen og hygge sig sammen. Det populære sted at samles var "ved jernstængerne", d.v.s. ved jernrækværket over broen over Føllebækken. Her havde man så Marie Manuels "konditori" i nr. 16 lige ved siden af, hvor man kunne hente wienerbrød og sodavand.

Oppe ad Justegyde spillede de voksne kegler op ad en af husene. "Vi drenge fik lov at være med, bl. a. ved at rejse keglerne, og så faldt der af og til lidt godt af i form af småkager fra Petra Christensens "konditori" eller slik fra Katrine Bangs butik", husker Breinholdt.

²⁴ Fra notits i Adresseavisen omtalte dato.

Ved jernstængerne, ca. 1970. Egnsarkivet

Et andet populært samlingssted var ved Århusvej, over for Gerdas brødudsalg i Århusvej 7. Her lå man i grøften på sommeraftenerne og så på trafikken, især en sommer-søndag aften, hvor Laurits Jørgensens rutebiler i pendulfart i stort tal fragtede glade og trætte århusianere hjem fra Molslandet efter en god udflugtsdag.

Også grøften på Randersvej over for Tanders hus - hvor Bygaden løb ud i vejen - var et populært samlingssted. Her hændte det endda, at man dansede i det fri.

Når man var samlet, var der ofte en, der foreslog en tur ”rundt om trekanten”. Udtrykket går på, at man gik trekanten Århusvej, Randersvej, Bygaden.

Et andet yndet samlingssted var oppe ved bymøllen – og så var der naturligvis smedjen og købmandsgården.

DAGLIGLIVET

Det daglige liv i Følle var i høj grad et andet end i dag. Fra Rønde kom **mælkehandler** Jakobsen og solgte mælk hver formiddag, og **fiskehandler** Niels Hvid kom med friske fisk en dag om ugen.

Brugsen leverede, formentlig på bestilling, varer til medlemmerne. Gunnar Bach husker, at hans onkel Sofus og moster Elly fik varer fra Brugsen.

Posten blev bragt ud hver dag, nogle gange et par gange om dagen. Og alligevel syntes alt at foregå i et roligt tempo, så postbudet – Gunnar Bach husker post Kristoffersen fra Rønde – havde tid nok til at få en snak og kop formiddagskaffe, måske mere end et enkelt sted om dagen.

Kludekræmmere og skærslippere var en del af billedet, og Gunnar Bach husker, at hans mor handlede en del med dem. Skæve eksistenser, vagabonder eller sprittere, som de vist mere eller mindre retfærdigt også benævntes, kunne dukke op ved døren og bede om lidt hjælp, helst i form af penge, men de måtte nu ofte nøjes med en solid madpakke.

Blandt beboerne i byen har der været nogle, der i dag opfattes som ”**originaler**”. I hvert fald bemærkelsesværdige mennesker. En mere dækkende betegnelse kunne være ”personligheder”.

Til venstre: Bodil Ane Pedersdatter, Justegyde 2, gift med Ole Frederiksen, gik post i Ugelbølle. Foto omkr. 1870. Hendes svigersøn A. P. Nielsen og Bodil Anes datter Petrine overtog huset i Justegyde, efter at Bodil Ane var død i 1888 på grund af forkert udleveret medicin fra apoteket. Til højre: Boline med sine geder, landposten på besøg, det kan være Bodil Anes svigersøn A. P. Nielsen, der både overtog post og hus efter Bodil Ane, sammen med hendes datter Petrine. Foto ukendt årstal, men sikkert begyndelsen af 1900-tallet. Egnarkivet.

OMGANGSFORMERNE

Den sociale mobilitet var i 40-50'erne ikke slået endeligt igennem. Frigørelsen fra traditioner og skikke som resultat af ændrede sociale og økonomiske vilkår skete gradvis i løbet af det følgende årti. Enkelte mønsterbrydere forekom, også i et lille landsbysamfund som Følle, men man var generelt indstillet på at fortsætte sit voksenliv i forældrenes spor: Som fader, så søn!

Omgangs- og tiltaleformerne var meget anderledes end i dag – og så alligevel ikke helt. ”Vi børn sagde naturligvis ”De” til de voksne, med undtagelse af familiemedlemmer og nære bekendte, mens de voksne gennemgående var dus og vel også på fornavn med så godt som alle i byen, dog med enkelte undtagelser, f.eks. hvor det drejede sig om fremmede”, husker Gunnar Bach. ”Forskellen på dengang og senere lå ikke så meget i tiltaleformen som i datidens autoritetstro, respekt for voksne og ældre personer og for myndighederne modsat den senere tids mangel på samme.

Da jeg efter konfirmationen fortsatte skolegangen, blev jeg som 14-årig af mine lærere tiltalt med ”De” og ved efternavn. I skriftlige meddelelser fra private og offentlige instanser benyttedes modtagerens titel, for- og efternavn, og modtagere tituleredes med ”De”. Ændringen skete med ungdoms- og studenteroprøret i 60'erne, som meget konsekvent gjorde op med de stive former.

Du-tiltaleformen og brugen af fornavn uden efternavn eller titel er jo nu så udbredt, at den føles både naturlig og fremmede for lighedsbestræbelserne, hvilket ikke mindst kommer til udtryk ved, at den anvendes af næsten alle nyhedsmedier”.

BYGADEN OG BÆKKEN

De nye landeveje, Århusvejen syd for Følle i 1855, og Randersvejen nord for byen på samme tid, gennemskar Føllegårdenes marker og omkransede byen, men gjorde også, at Følle pludselig fik direkte forbindelseslinjer til den omgivende verden.

Indtil de nye veje kom til, løb Faarup- og Skrejrupsvejene sammen i Følle bygade, omtrent hvor indkørslen til Hannesminde er i dag.

Mod syd fortsatte vejen mod stranden i den nuværende Tangvejen.

I sydøstlig retning gik kirkevejen mod Bregnet kirke. Den havde sit udspring i landsbyen omtrent hvor nu Bygaden 4 ligger. Senere blev den også kaldt Møllevejen, fordi den (før Følle bymølle byggedes) benyttedes af bønderne, når de skulle have malet korn i Følle vandmølle eller den senere tilkomne vindmølle, der var opført af Kalø i tilknytning til vandmøllen.

Bygaden var livsnerven i landsbyen. Helt specielt for en landsby som Følle var det, at man allerede i 1920 fik fortov, dengang kaldet ”gangstien”. Det skyldtes de særlige problemer med bækken, der krydsede Bygaden midt i byen og som tit forårsagede oversvømmelser.

Nogle af de ældre i byen husker stadigvæk det tøbrud, hvor der opstod en stor sø nord for landevejen, fordi stenkisten i bækken blev stoppet af store isflager. En af byens borgere ville afhjælpe problemet ved at slå hul i forstoppelsen, men det fik katastrofale følger, for pludselig væltede vandet igennem stenkisten og resultatet var en voldsom oversvømmelse, hvor tre huse fik vand ind i stuerne i uhyggelige mængder²⁵.

Bygaden blev asfalteret omkring 1932. 1960 fik man gadelys, bekostet af de penge, der ellers var samlet ind til forsamlingshus. Kloakering af byen skete først 1985-86.

Bygaden under oversvømmelse, ved ”det lange hus” Bygaden 18 – 20, 1940’erne. Foto lånt af Britta Nielsen

UGELBØLLE-FØLLE BOLDKLUB

blev stiftet i 1920’erne og spillede på baner over for Overgaard i Ugelbølle.

Det fortælles, at foreningen gik i opløsning, da den i 1940 oprettede Rønde Gymnastikforening begyndte at spille fodbold. Enten kappede den nye forening simpelt hen karlene fra Følle, eller også fandt Føllespillerne selv til Rønde, hvor man fra 1944 havde et egentligt stadion til

²⁵ Marius Madsen i ”Følle i gamle dage”, Adresseavisen marts 1972.

rådighed, på området ved det nuværende bibliotek (senere, fra 1955, ved den nye skole). Ugelbølle-Følle Boldklub ophørte i 1943. Til gengæld opstod samtidig Ugelbølle Boldklub, hvor man kun spillede håndbold. Her spillede Følle-karlene også, og klubben havde meget stor succes sidst i fyrrerne og i halvtredserne. Man spillede om vinteren i Århus-hallerne, hvor holdet var en frygtet modstander, og skabet med de talrige pokaler i Ugelbølle forsamlingshus vidner den dag i dag om holdets velmagtsdage. De varede til 1958, hvor klubben opløstes²⁶.

Nogle Følle-borgere spillede i 1930'erne fodbold i Rønde, på "Knuds eng" syd for Rønde (den nuværende bypark). Men forholdene omkring spillet her var uorganiseret – ofte aftalte man blot at mødes og spille og fik inspirationen hertil undervejs, hvis man var samlet nogle stykker. Almindeligt var det også at aftale en fodboldkamp mellem rivaliserende nabobyer i forbindelse med byfester og sommerfester.

FØLLE BORDTENNIS FORENING

I en kort periode omkring 1960 eksisterede der også en bordtennisklub i Følle, oven i købet en klub, der fik god tilgang udefra og havde gode resultater. Om den fortæller Gunnar Bach i sine erindringer, at det hele tog sin begyndelse med en fælles julegave, han og hans lillebror Jørgen fik:

Vi fik altid fine julegaver og i mange år altid ens gaver. En enkelt gang fik vi desuden en ekstra fælles gave, et bordtennisspil, som kom til at få større betydning, end man kunne forvente. Jørgen og jeg fik lov til at opstille spillet på spisebordet i dagligstuen, men også i den store stue, hvor der var mere plads, efterhånden som vi lærte spillet bedre at kende. Det blev til et samlingssted for kammeraterne fra byen. Far anbefalede, at vi søgte om et lokale på den nye Rønde Skole, og vi fik et velegnet kælderrum tildelt, hvor vi kunne spille nogle aftener om ugen. Jens Sandager lavede et bordtennisbord med de korrekte mål. Gradvis mødte interesserede børn, unge og ældre op fra Følle og Rønde, men også fra Thorsager, Ugelbølle og Vrinnere, for at deltage. Det førte til oprettelsen af Følle Bordtennis Forening. Vi spillede mod andre bordtennisklubber rundt om i det østjyske og lejede hotellets store sal til afvikling af større arrangementer, og vi deltog i Jysk Bordtennis Unions åbne stævner, herunder i de jyske mesterskaber i Stadionhallen i Aarhus og amtsmesterskaberne i Randers, efterhånden med adskillige gode resultater. Så der kom meget godt ud af den ekstra julegave. Klubben er for længst afgået ved døden, men der har i snart mange år eksisteret en bordtennisklub i Rønde, som fungerer på et meget højt niveau med mange fremragende spillere.

FISKERI

Fiskeriet har traditionelt spillet en væsentlig rolle i Følle. Formodentlig er Følleborgernes Lod opstået som en fiskelod for Følleborgerne ved udskiftningen i 1782.

Oprindeligt var der tale om erhvervsfiskeri. Gårde og huse supplerede indtægterne med indtægter fra fiskeriet. Der solgtes fisk til fiskemændene, der kom til vigen om morgenen og aftog de fisk, de så drog op i landet for at sælge ved at køre fra gård til gård og fra landsby til landsby. Blandt de kendte fiskemænd nævnes Frants Nielsen fra Ugelbølle og senere hans søn Valdemar Nielsen (død i Thorsager omkring 1990).

På Thyrislund var man i mange perioder mere optaget af fiskeriet end af gartneriet.

---

²⁶ Sigvald Jensen

Holger Thyrresen fortalte (1990): Efter Thyborøns åbning omkring 1920 kom mange Thyborøn-fiskere hertil hver sommer. De kom vandrende med deres "hjulbor" (trillebør) helt deroppefra, med alt deres grej, og så fiskede de her hele sommeren. Det har jeg fået fortalt af min bedstefar, der fiskede fra Knebel. Min far fiskede også, først fra Knebel, senere herfra.

Jeg har selv været med til fiskeriet lige fra barnsben af. Om foråret, når isen var væk, satte vi bundgarn ud for at fange sild, der kunne være stimer, især hvis der havde været en god vestenstorm, der havde rørt godt op i vandet. Sildene blev til spegesild – sild og øl var jo datidens vitaminrigeste kost, det skulle man have hver dag.

På Thyrislund havde vi to store bundgarn og tre lidt mindre.

Hvis vandet var varmt nok, kom derefter hornfisk og makrel. Hornfisken kom sidst i maj – sammen med svalen, sagde man: "Trækfugl og træffisk følges ad". Makrellen kom 14 dage senere.

Der blev saltet makrel i store mængder på gårdene her omkring. Morgenmaden på Djursland har almindeligt bestået af mælkebrød og saltet makrel.

Torsk, hvilling, gråsejg, rødspætter, skrubber og isinger var der hver dag.

I oktober-november kom så blankålene. Gulålene om foråret var knap så gode – men de blev fra tiden efter Første Verdenskrig fanget efter tysk mønster fra drivkvase (joller uden køl, med et sænkesværd, med en dam til at have levende fisk midt i båden, stor sejlføring, kunne skyde god fart). I årene derefter kom de første "ålslæbere", d.v.s. motorbåde, jeg kan huske, at der kunne ligge op til 20 fremmede ålslæbere ude i vigen, vi kunne gå på land og råbe til dem derude, hvis vi havde friske æg, kartofler eller andet med, kunne vi få lov at komme ud til dem og få en snak, det var altid en stor oplevelse.

Fordelene ved åleslæberne i forhold til drivkvaserne var, at åleslæberne kunne fiske i al slags vejr. Drivkvaserne drev sidelæns, sejlene blev bakket, så det ene trak frem, det andet tilbage, så kvasen blev liggende det samme sted. Derfor kunne drivkvaserne ikke fiske i helt stille vejr, og heller ikke i uroligt vejr.

Fra Thyrislund satte vi om efteråret 10-14 ålbundgarn op, med ruse i. Der kunne godt ind imellem gå makrel i dem. Gulålene om foråret smager ikke godt, de er rovål, der stadigvæk tager næring til sig. Men blankålen om efteråret er rigtig god, det er ål, der er på vej ud i Sargassohavet for at yngle og som er holdt op med at tage næring til sig.

Ålen kunne på mystisk vis passere spærringerne nede ved Følle vandmølle og gå op i bækken i Følle, så vi kunne fange ål med de bare næver midt i Følle by. Det var en yndet sport, fortæller Åge Sørensen.

Så vidt Holger Thyrresen. Hans bror Rasmus Rasmussen har også berettet om fiskeriet i vigen: i Folk og Liv på Røndeegnen bind 3 side 87-88.

De Følle-borgere, der var unge i 1930'erne, husker fiskeriet i vigen som fritidsfiskeri og en mulighed for at skaffe sig en biindtægt. Der var dog også folk, for hvem fiskeriet var en vigtig del af indtægten. Flere husker Charles Bahnsen. En fortæller: han fiskede med 500 orm sat på kroge, der skulle sys på, ellers suttede krabberne dem væk, han satte et net tværs over Følle Bund.

Pudsige episoder kunne opleves: som da Charles havde haft en rigtig god fangstdag, og cyklede hjem til Følle med en stor sæk ål på bagagebæreren. Men der var hul i sækken, og da Charles glædesstrålende kom til Følle og ville vise sin fangst frem, var sækken tom.

Eller da Charles fangede en kæmpeål, så stor, at ingen havde set noget lignende. Den Følle-borger, jeg har talt med, så den selv og glemmer aldrig synet. Men også den ål smuttede fra Charles, så når han berettede om fangsten, ville ingen tro ham. Retfærdigvis må det siges, at ålen også blev større for hver gang, Charles fortalte historien.

DRUKNEULYKKER

Vigen var en væsentlig del af hverdagslivet for mange Følle-borgere. Næsten alle fiskede her, og badede der om sommeren.

”Vigen tog hvert år et offer – hvis den sprang over et år, tog den to næste år”, har jeg hørt gamle Følle-borgere sige. Og rigtigt er det, at der kan berettes om mange drukneulykker i tidens løb.

Den 15-årige tjenestekarl Emil Bojsen, en plejesøn af arbejdsmand S. Davidsen i Følle, ville 17. juli 1934 gå over Vigen for at se til sin far ovre på Faunetræspladsen. Pludselig var han væk. Det viste sig, at han var gået i en ”gryde” – et dybt hul i havbunden, dækket af tang, med så meget kulde i bunden, at ingen kom op derfra. Fænomenet var velkendt – og frygtet - af gamle Følle-borgere.

Jens Jørgensens 21-årige plejesøn Paul Jørgensen, Lundvang, stod i lære hos L. Bredahl på Adresseavisen i Rønde. Han forsvandt 29. november 1933 – og det viste sig, at han havde taget Axel Henriksens robåd og var roet ud og havde kastet sig i Følle Bund med så mange sten om maven, at han var sikker på at gå til bunds. Kærestesorg blev angivet som årsagen.

Skovfogedelev Niels Holger Götsche forsvandt en mørk efterårsaften i 1940 efter andejagt fra Favnetræspladsen. Rygtet gik, at han var samlet op af en engelsk U-båd. Først 14. juli året efter drev hans lig i land på stranden ud for Kalø Vig badehotel. Han blev fundet af jagtkonsulent Bjerg-Thomsen og straks genkendt af skovfoged H. Moes.

En pige, der kom under sejlet på en væltet lystbåd druknede ved indsejlingen til Følle Bund.

”Lund” Pedersen (Breinholdt Pedersens far), druknede i november 1943. Møller på Strandhøjgaard havde set ham ro ud og gå i gang med at sætte sejl, og så senere båden ligge med bunden i vejret og slog alarm. Lund blev fundet dagen efter ved Faunetræspladsen på den modsatte bred. Lunds kone Gerda var gravid og fødte datteren Christa i marts 1944. Hun var herefter alene med fire børn. Hun fik arbejde på bæltefabrikken på ”Vatten”.

Bankbestyrer Kaj Nielsen druknede efter at være faldet af båden under fiskeri ud for ”Mors Hus”. Kaj Nielsen havde været revisor for Stilling på bæltefabrikken og kom derfor en del i Følle.

Savskærer Chr. Nielsens 12-årige søn gik i panik, da han sad på en kævle, der drev rundt ved Faunetræspladsen. Kævlen tippede rundt og drengen druknede. Det var i 1934.

Åge og Malta Sørensens bror Gustav, der omkom i en båd på vigen ved en vådeskudsulykke. Han havde jagtgeværet med, fordi han ville på andejagt.

Ud over de hjemlige ulykker optog det også sindene meget, da Metha og Charles Bahnsen mistede en 16-årig søn Egon, der havde hyre på den lille paketbåd ”Emma” af Kerteminde. Egon faldt over bord fra klyverbommen natten mellem 17. og 18. januar 1935, fem sømil vest for Hesselø, og blev aldrig fundet. Hele landsbyen deltog i sorgen.

ILDEBRANDE

Gårde og huse lå tæt i landsbyen og langt op i tiden var de fleste huse stråtakte. Det gav stor risiko for ildebrande.

Den mest omtalte brand foregik egentlig ikke i en Følle-gård, men i Baunehøjgård, der er en Faarup-gård, men beliggende lige nord for Følle. Gården brændte 11. maj 1882, og fire mennesker indebrændte: gårdejer Hans Møller, hans datter, en tjenestepige og en ældre mand, der var på besøg. Alle fire blev fundet i bageovnen, hvor de var døde af iltmangel og/eller røgforgiftning. De havde søgt tilflugt der, da alle flugtveje var ufarbare på grund af branden. En daglejer, der var nærmeste nabo, var

mistænkt for ildspåsættelse, men der fandtes ingen beviser mod ham, og brandårsagen blev aldrig opklaret. Gården var en fæstegård under Kalø. Branden medførte en skillingsvise, der kom i Randers Amtsavis.

Overgaard brændte i 1880 og flyttedes efter branden ud på marken.

Laurits Madsens gård Karenslund brændte 1930. Alt undtagen stuehuset brændte, storkeungerne på taget brændte med, mens de voksne fugle fløj omkring brandstedet og skreg. Det var ved leg med tændstikker. Efter branden flyttedes gården til den nuværende beliggenhed ved Århusvej og fik navnet Toftegården.

Jens Sørensens gård (senere Leo Erbs) brændte i 1920, Bruusminde brændte 1921.

Karl Smeds hus, det bitte hus op ad Elmebakken, brændte 1960-61. Her boede også broderen Anton, der kun reddede en sivsko fra branden.

Følle Ladegaard brændte anden gang i 1970'erne.

Følles gamle smedje brændte i 1993 og blev ikke genopført. På stedet er nu opført et moderne stuehus.

ARBEJDERBEVÆGELSEN

Følle var kendt som ”håndværkernes by”, og det var et kendt træk i den første arbejderbevægelse, at det var de mest velstående arbejdere og håndværkere, der tog initiativet til oprettelse af socialdemokratiske partiforeninger. Det var også tilfældet i Thorsager-Bregnet, hvor Røndeegnens Socialdemokratiske Forening oprettedes i 1915 med håndværkere i Følle som nogle af drivkræfterne²⁷.

Foreningens første formand blev skomager Jens Jørgensen i Lundvang. Han var formand til 1924, og igen fra 1937 – på det tidspunkt var han blevet kreditforeningsrepræsentant. Han var med i sognerådet i mange år, men trak sig, da han var blevet repræsentant for kreditforeningen, idet dennes direktør rådede ham til at opgive sit politiske hverv. I sine sidste år gik han med til at lade sig opstille sidst på listen ”for at fylde op” – men han blev alligevel indvalgt med listens største personlige stemmetal.

Den øvrige første bestyrelse var også fortrinsvis Følle-folk: Søren Sørensen (arbejdsmand, med i andelstærskværket, Åge og Malta Sørensens far), Frederik Rasmussen, Marius Bang.

Følle-dominansen fortog sig dog efterhånden. I 1930'erne domineredes foreningen nærmest af landarbejderne på Kalø.

Sine Larsen fra Følle var sammen med Agnes Jensen de første kvindelige bestyrelsesmedlemmer i den socialdemokratiske forening. Stinne Petersen fra Følle var med i partiets kvindeudvalg fra 1948.

Britta Nielsen fortæller i sine erindringer, der findes andetsteds her på hjemmesiden, at mange børn og unge fra Følle var med i DUI i Rønde. DUI var den socialdemokratiske ungdomsbevægelse, en slags pendant til spejderbevægelsen. I Brittars barndomstid et par år før og efter 1950 blev DUI ledet af Stinne og Martin Petersen fra Følle.

²⁷ Se Rita Vindings artikel i Folk og Liv på Røndeegnen bind 3 side 37-38.

BESÆTTELSEN

Josef Levinson har i Folk og Liv bind 7 side 85-86 (se også side 93-94) berettet om sine oplevelser under besættelsen. Hans far var handelsmand og opholdt sig på Sjælland, da tyskerne kom. Han blev interneret i tre uger, men kom alligevel uskadt tilbage til Følle. Tre af Josefs brødre flygtede til Sverige.

Familien var jødisk, og faderen stammede oven i købet fra Georgien i Rusland. Så det var oplagt, at den var i fare.

Da tyskerne opdagede, at familien havde hjulpet tre polske krigsfanger til flugt, måtte Josefs kæreste flygte over hals og hoved, og han selv klarede med nød og næppe frisag.

En tysk desertør blev af nogle Følle-borgere hjulpet til flugt over Fredericia til Sverige.

Senere under krigen opholdt tre russiske krigsfanger sig "under jorden" i Følle, og da Josefs far kunne russisk, var de naturligvis ofte i hjemmet.

De tre blev et kendt træk i bybilledet i Følle. Man kaldte dem Svend, Knud og Valdemar, vist nok fordi den ene hed Wladimir (Valdemar på russisk). Da krigen var slut, drog de tilbage til Fuglsølejren, hvorfra de var undvejet, for på denne måde at kunne vende tilbage til Rusland. Ingen har hørt fra dem siden.

De unge kunne godt sidde i grøftkanten sammen med de tre undvegne krigsfanger og se de tyske militærkøretøjer passere forbi. Man gjorde sig nok ikke helt klart, hvor farligt det var. Josef Levinson: "Men det er helt sikkert, at *ingen* i Følle kunne komme i tanker om at stikke nogen. Vi var et lille samfund, vi kendte hinanden ud og ind, og vi kunne stole 100% på hinanden".

Unge fra Følle samlet i grøftkanten ved Århusvej, de tre russiske undvegne krigsfanger ses nederst i midten (fra Folk og Liv på Rønnebind bind 12 side 81-84)

Gunnar Bach var kun ½ år gammel, da tyskerne besatte Danmark, så han husker mest, hvad de voksne fortalte om besættelsen. En af hans søstre fortalte, at lærer Olsen græd i klassen den dag, tyskerne kom. Hans søster Anna Marie tjente på Hannesminde. Hun stod sammen med gårdejeren Niels Kudahl og en tjenestekarl på gårdspladsen den 9. april, da de tyske flyvemaskiner kom og fløj i så lav højde, at piloternes ansigter tydeligt kunne ses. Hun huskede, at tjenestekarlen lagde sin skovl eller et andet arbejdsredskab til skulderen og sigtede mod maskinerne, og at Kudahl hurtigt rev redskabet fra ham og ret kontant belærte ham om, hvor idiotisk han opførte sig, da det nemt kunne have kostet dem alle på gårdspladsen livet.

”Jeg har en uklar erindring om to tyske soldater, som formentlig umiddelbart før besættelsens afslutning en dag kom ind i stuen, og at Mor gav dem kaffe, som de vist ikke kunne tåle, for i hvert fald den ene soldat måtte udenfor og kaste op”, fortæller Gunnar. ”De virkede ret miserable og på ingen måde farlige, selv om de havde våben, som de stillede fra sig ved døren. De ville høre tysk radio og drejede på radioen, indtil de fandt stationen. Min søster Gyda var hjemme, og jeg kan huske, at den ene soldat viste hende billeder af sin familie i Tyskland.

Da Far senere kom hjem, fortalte Mor, at der havde været tyske soldater her, og at hun havde givet dem kaffe. Far var betænkelig og advarede om, at det ville kunne opfattes som tyskervenlighed. Jeg vil nu mene, at det ville have været dumt og måske risikabelt at nægte bevæbnede soldater adgang til sit hus.

Mor havde absolut ikke positive følelser over for besættelsesmagten eller tyskerne som sådan og kunne give udtryk for det: ”Gal som en tysker!” Men her fik hun utvivlsomt ondt af de to sølle, unge soldater. Måske lidt i lighed med Tove Ditlevsen, som fik folkets harme og vrede at mærke, efter at hun i digtet ”De tyske soldater” havde udtrykt ”blødsøden medlidenhed” med unge tyske soldater på vej hjem efter nederlaget.

Mod krigens slutning gik tyske soldater rundt på gårdene og forlangte heste og cykler, men jeg tror ikke, de fik meget ud af det. Min storebror Erling, der læste til præliminæreksamen på Rønde Kursus og derfor som den eneste i familien kunne noget tysk, blev sendt ud for at fortælle, at vi hverken ejede heste eller cykler, hvilket i hvert fald for hestenes vedkommende var sandt. Cyklerne var jo gemt væk, og tyskerne accepterede vist uden videre vrøvl, hvad de fik at vide.

Det må have været i de sidste besættelsesår, at min søster Gyda yndede at synge ”farlige” sange, om tyskerne. Jeg husker især den, der gik på melodien fra den - ikke blot hos de tyske soldater, men efterhånden også hos de allierede - meget populære ”Lili Marleen”, som lød noget i retning af: ”Først så ta’r vi Goebbels / i det skæve ben, / og så slår vi Himmler / i ho’det med en sten, / så hænger vi Hitler i en strop, / ved siden af von Ribbentrop. / Der hænger de til grin, / de fire tyske svin.” ”

BÆLTEFABRIKKEN

Den gamle Følle-gård Karenslund, Bygaden 19, brændte i 1933. Gården flyttedes derefter nærmere på markerne, til Århusvej 10, og den kom til at hedde Toftegaard.

Ejeren Laurits Madsen solgte derefter stuehuset, der ikke var brændt, samt den omgivende brandtomt og have til fru Salskov-Iversen.

Fru Salskov-Iversen boede herefter i ejendommen til midt i 1930’erne, sammen med sine to sønner. Hun var fraskilt efter en læderfabrikant, indehaver af firmaet ”Bjørnelæder”.

Omkring 1935 solgte hun til Tage Stilling, der indrettede bæltespændefabrik i bygningerne. Det begyndte under krigen, hvor det var svært at skaffe metal, og Stilling fandt så på at

lave bæltespænder og senere også knapper af træ. Der blev brugt krydsfinér, som ankom i store plader, der blev skåret op på fabrikken.

Bæltefabrikken blev allerede i løbet af krigen en stor arbejdsplads, der holdt mange, især kvinder, fra Følle og omegnen beskæftiget. Fabrikken fik således meget stor betydning for Følle for ikke at sige for hele egnen.

Fabrikkens nedgangsperiode kom i 1970'erne, men den afvikledes endeligt så sent som 1987. Da havde den præget livet i Følle i nær ved et halvt århundrede.

Derfor fortjener Stillings bæltefabrik sit selvstændige afsnit i en beretning om Følles historie.

Thage Følle Petersen kom til fabrikken i 1949 og blev snart en betroet medarbejder og snart efter værkfører. Han blev på fabrikken til dens afvikling i 1987.

I 1957 blev hans kone Jytte ansat på kontoret, pakrummet og i huset – hun var ansat til 1966.

Malta Sørensen kom til fabrikken lidt efter Thage, i 1950, og var der til 1983, hvor han gik på efterløn. ”Jeg var nr. to i rangfølgen efter Thage”, siger Malta selv. Hans titel blev arbejdsleder.

Maltas kone Else begyndte med at være i huset hos fru Stilling i 1949. Her var hun, til hun og Malta blev gift i 1952. Da der kom børn, gjorde Else som mange andre Følle-mødre: hun fik de udstandsede spænder bragt hjem, hvorefter hun bearbejdede dem og leverede dem videre til fabrikken til den sidste finish.

Da børnene blev større, kom hun op på fabrikken og var der til begyndelsen af 1980'erne, hvor der ikke var så forfærdelig meget aktivitet tilbage.

Malta Sørensen fortæller: ”Det var en god arbejdsplads. Stilling var dygtig og barsk, kom selv af små kår, kunne godt finde på at hjælpe medarbejdere, der var kommet i knibe på den ene eller anden måde. Mange Følle-koner fandt en god og stabil arbejdsplads her og tjente værdifulde penge til familien.

På den anden side er der heller ingen tvivl om, at folkene på fabrikken var underbetalt. Fagforeningen var ikke velset.

(Her kan indskydes, at **Rigmor Gertsen** kan fortælle, at hun blev fyret fra fabrikken efter at have oplyst, at hun var i fagforening. Fyringen kom, da hun spurgte efter løn for at tage pakker med til Rønde, men det regnedes for noget, man skulle bruge sin fritid til. En anden kommentar har jeg fra Knud Rasmussen, Enghuset ved Følle Mølle: ”Følle-konerne var underbetalte, men på den anden side fik de godt og stabilt arbejde, og alternativet var ikke at have noget arbejde”).

Træspænderne skulle saves ud fra store krydsfinérplader, derefter pudses i kanterne, bøjes over en varm flaske, og endelig betrækkes med skind. Derefter skulle spænderne bundtes og pakkes og sendes afsted til grossisten. Det var et trælsomt arbejde, og det krævede koncentration og præcision. I flere år blev de fleste af træspænderne produceret nede hos Heinrich Christensen, der havde 5-6 mennesker ansat til det.

Bælterne blev skåret ud af store læderstykker.

Vi lavede også knapper. De blev først lavet af træ, senere af aluminium. Det var et træls arbejde at stå og rykke i knappemaskinen, man skulle trække i et håndtag, nærmest som en ”enarmet tyveknægt” for hver knap. Så det var et stort fremskridt, da vi – det var nok i 1960'erne – fik en automatisk knappemaskine, hvor man slap for at trække i håndtaget.

Senere producerede vi også rulleknapper til duffelcoats, vi kaldte dem ”fodboldknapper”, fordi de lignede små fodbolde. De blev skåret ud her på fabrikken, derefter sad konerne rundt i de små

hjem og flettede dem (skindet, der skulle trækkes over), og så kom de tilbage til fabrikken, hvor de blev presset og malet. Vi havde et specielt sprøjterum til at male i.

Vi begyndte også at lave spænder af blik. Så havde vi folk ude på gårdene for at opkøbe gamle blikplader, der kom hjem på fabrikken og blev presset og derefter skåret op til spænder.

Jeg husker, at et Århus-firma på et tidspunkt var ved at udkonkurrere os, og jeg blev sendt ind til Århus for at finde ud af, hvordan de gjorde. Jeg snusede rundt på fabrikken, men fandt aldrig den afdeling, hvor spænderne blev produceret. Så det forblev en gåde.

Jeg tror, det var i 1960'erne, at vi begyndte at producere vatskuldre, der var blevet moderne på det tidspunkt.

Produktionen af stofbælter kom også senere til. Flipstivere var også en væsentlig produktion i nogle år.

Herefter havde vi faktisk flere fabrikker i én. Vi kaldte dem "Bælten", "Knappen", "Vatten" og "Stofferne". Bælten og Knappen lå i samme bygning, Vatten i en bygning for sig selv, Stofferne ligeledes. Stofferne er i øvrigt sammen med det gamle stuehus den eneste bygning, der endnu står tilbage.

Fabrikken brændte i 1946, men blev hurtigt bygget op igen.

Ansatte på fabrikken, ca. 1960'erne. Øverst til venstre Thage Følle Petersen, Elmebakken 1. Til højre for ham Ella Christensen, Bygaden 18. I forreste række nr. tre fra venstre Else Nielsen, yderst til højre (siddende) Petra Christensen, Bygaden 18. Billede lånt af sidstnævntes datter Britta Nielsen.

I storhedstiden i 1960'erne var der ansat 50-60 mennesker på fabrikken, hvortil kom de ikke få, der arbejdede i afdelinger andre steder, samt konerne rundt omkring i de små hjem.

(Som et kuriosum kan det nævnes, at kreativiteten åbenbart også hang ved næste generation af Stilling-familien, idet en datter Karen Bistrup flyttede til USA, hvor hun etablerede en fabrik, der producerede små amerikanske flag, der blev berømte under Golfkrigen i begyndelsen af 1990'erne. Fabrikken ligger på Virginia Beach, hedder "U. S. Flag and Signal Co.", og har 27 syersker ansat. Oplysningen stammer fra Følleborgere, der har talt med en anden Stilling-datter, Vibeke Asbo Jørgensen (tandlæge i Århus), der besøgte sin søster i USA i begyndelsen af 1990'erne).

--

Meget af arbejdet på fabrikken blev "uddelegeret" til andre, især koner fra Følle, Mørke og Mols, hvor det kneb med andre muligheder for arbejde.

Heinrich Christensen havde sin egen lille afdeling af fabrikken. Han kom hver mandag morgen og hentede nogle kæmpeplader af birk på fabrikken, og i ugens løb blev de så til bæltespænder hjemme i hans egen lille fabrik.

Jeg husker, at Heinrich var umanerligt morgensur, så man skulle passe meget på, hvad man sagde til ham, når han kom tidligt om morgenen. Længere op ad dagen var han såmænd ganske gemytlig.

Heinrich havde 5-6 mennesker ansat. Han havde tre deкупørsavere²⁸ stående i forhuset, og tre andre arbejdede i et skur, der var indrettet foran, bygget lige op til hegnet. Der var en utrolig støv overalt, kun et lille hul til udluftning. Især pudsningen af spænderne – med sandpapir på hjul – støvede. Det ville aldrig gå i dag.

Holger Sørensen i huset over for smeden arbejdede også for bæltefabrikken. Han var aldrig glad for at skulle lave de store spænder, "6'erne", som vi kaldte dem, for de var de sværeste. Vi skulle sidde og trampe for at save ud, det hjalp, da vi fik en dekoratørsav i stedet.

Martin Pedersen i Følle hentede også i nogle år arbejde på fabrikken. Desuden havde vi to "afdelinger" i Mørke.

Arbejdsforholdene ville nok ikke påkalde Arbejdstilsynets største ros i dag, men forholdene var anderledes dengang. Det var fysisk hårdt arbejde at flytte rundt på de store plader, men også f.eks. at trampe i saven, når træpladerne skulle skæres ud, eller rykke i håndtaget til knappemaskinen. Dekoratørsave og automatisk knappemaskine hjalp meget på situationen. Jeg skulle sørge for formene til pigerne på Vatten, og det skulle altid ske, så de havde rigeligt at tage af, for det gjaldt naturligvis om at presse dem til at lave så meget som muligt.

Thage og jeg og ofte mange flere måtte tit arbejde over for at sikre os, at alle ordrerne kunne effektueres. Når vi stod i fabrikken sådan ud på aftenen, kom fru Stilling ofte over med kaffe og brød. Jeg husker, at jeg og nogle flere af og til arbejdede over med limning af de store træplader, og når man var i gang med det, indåndede man konstant lim, så man faktisk gik rundt og var lidt fuld hele tiden. En aften, hvor vi ikke var så mange om overarbejdet, havde vi netop været i gang med limning, så vi var alle mere eller mindre berusede, og fru Stilling ville åbenbart være ekstra rar denne aften, så hun serverede vin for os. Og så blev vi simpelt hen stangberusede alle sammen – det var lidt pinligt.

Senere fik vi dog udsugning på fabrikken, det hjalp betydeligt.

Et stort fremskridt var det også, da vi fik indlagt lufttryk på fabrikken.

²⁸ deкупere: indlægge ornamenter i træarbejde, deкупørsav: løvsav, der bruges til udskæring af finér til indlægningsarbejde.

Hvil på bæltefabrikken. Malta Sørensen ses i nederste række, nr. 2 fra venstre. Til venstre for ham Tove Hansen, f. Pedersen, Mørke (fra Folk og Liv på Røndeegnen bind 12 side 81-84)

--

Afsætningen af varerne skete ved, at vi havde kontakter til nogle sælgere, der kom rundt til de forskellige manufakturfabrikanter og forretninger. De fik provision, og nogle af dem var så dygtige, at det var svært at holde trit med dem. Jeg husker især Venø, der var ved at kvæle os i ordrer i 1960'erne. Desuden havde Stilling dannet et særligt firma sammen med Bach fra København, der indhentede ordrer fra de forskellige tøjfabrikker. Firmaet hed "Basti" – en forkortning for Bach og Stilling.

Vi solgte meget til tøjfabrikanterne i Herning-Ikast området samt på Fyn. Jeg har været med til at køre rundt på Fyn med prøver til de forskellige fabrikker der. Selv om vi forsøgte os med en stand på Bellacentret, fik vi derimod aldrig rigtig fat på Sjælland.

--

Da Følles gamle bymølle blev sat til salg, købte Stilling den. Jeg var selv deroppe og fik til opgave at mure en skorsten op og i det hele taget gøre møllebygningen i stand til at huse en lejlighed. Her skulle vores nye værktøjsingeniør Iversen bo.

Iversen konstruerede herefter alt det værktøj, vi brugte, og han blev så dygtig, at vi begyndte at sælge værktøj til andre fabrikker og til private.

Iversen konstruerede også en rigtig god olieamin, som vi satte i produktion og solgte rigtig mange af.

--

Nedgangen begyndte i 1970'erne. Jeg husker, at hollænderne begyndte at lave læderbælter ved først at lave lange strimler, der så bagefter simpelt hen blev skåret over til bælter. Det var langt mere rationelt end den måde, vi gjorde det på.

Sådan gik det også med andre produktioner. Vores fabrik var ikke moderne nok og kunne ikke producere så rationelt, som det skete på de nye fabrikker.

Stilling døde sidst i 1960'erne, og fru Stilling forsøgte at køre produktionen videre en kort tid. Men det gik ikke. I 1969 solgte hun fabrikken over hovedet på os. Jeg fik udbetalt 5000 kr. i "bonus", men fortsatte så hos den nye ejer prokurator Jacobsen fra Silkeborg. Jeg holdt op i 1982, hvor jeg gik på efterløn".

Britta Nielsen fortæller: Mine forældre var med i bæltefabrikken. Jeg selv er født i Følle i 1938. Min far var **Heinrich Klepner Christensen**, født i 1896. Min mor var **Petra Antonine Kirstine Johanne Jensen**, født i 1902. Vi boede Bygaden 18 i Følle, lige over for anlægget og mindestenen. Far lavede træspænder til Stilling's bæltefabrik. Han havde en overgang ni mand til at arbejde for sig. De stod hjemme i deres udhuse og savede, og afleverede så til far, som så afleverede til Stilling. Fabrikken var en bæltefabrik, men der blev også syet vatskuldre. Det syede mor i mange år. Far var altid hjemme. Han stod jo på værkstedet, så vi havde ikke nemt ved at snyde os fra vore pligter. Det eneste, far gik ud af huset for, var når han gik over til Stilling med spænder. Til gengæld kom der rigtig mange og snakkede med far på værkstedet. Det var jo sjovt nok, og praktisk, når han aldrig selv gik nogen steder.

En skønne dag var det slut med træspænderne, fordi der var kommet noget mere holdbart materiale frem. Det har været i 1960'erne²⁹. Så kom mor over på fabrikken, hvor hun syede vatskuldre. Det var hårdt for hende. Hun mødte klokken syv og havde kun en halv times middag, hvor hun lige kunne nå hjem, før hun måtte tilbage og arbejde til klokken 16. De maskiner, de sad ved, larmede så meget, at hun fik høreskade. Men hun blev ved, til hun blev 62 og kunne få folkepension.

Elisabeth Nielsen fortæller: "Jeg begyndte at arbejde på fabrikken kort før fru Stilling overtog den. Jeg kunne godt sammen med hende, men det var mig en torn i øjet, at vi ikke måtte være i fagforening og derfor fik alt for lidt i løn. Kun Malta var i fagforening, hvorfor han også var bedre lønnet end os andre. Jeg forsøgte engang at samle de andre om kravet om fagforening og højere løn, men da det kom til stykket, var der ingen, der turde tage opgøret, så alt blev ved det gamle.

I min tid, det har været sidst i 1960'erne, var vi kun 5-8 stykker tilbage på fabrikken. Mit arbejde bestod i at sy, lime og lave huller.

Fru Stilling kom altid fløjtende eller syngende, så vi vidste når hun var i nærheden. Anderledes da Jacobsen kom til. Jeg fornemmede også, at han ikke havde samme engagement i fabrikken, som fru Stilling havde haft. Jeg kunne ikke lide de nye forhold og holdt op."

Thage Følle Petersen fortæller: "Jeg var hos Stilling i 20 år, og derefter hos Jacobsen i 18. Vi havde ikke fornyet produktionen, og vore produkter var i høj grad en modesag. Hovedproduktionen bæltter var ikke moderne mere i 1980'erne. Da Jacobsen afviklede fabrikken den 1. december 1987 var jeg den eneste ansatte, og Jacobsen selv var 77 år gammel. Han solgte hele fabrikken med maskiner, varelageret og kunder til en i Herning – han selv flyttede til Silkeborg".

Ingeborg Stilling blev boende i Følle efter at have solgt fabrikken. I forvejen havde familien købt Elmebakken 5, der er det gamle stuehus til en af de gamle Følle-gårde (matrikel nr. 10,

²⁹ Stilling døde sidst i 1960'erne, hvorefter enken førte fabrikken videre i kort tid, men solgte den i 1969. På dette tidspunkt var aktiviteterne for nedadgående, men fabrikken ophørte først helt i 1987. I velmagtstiden i 1950'erne og 60'erne holdt fabrikken 50-60 mennesker beskæftiget.

Følle Højgård). En søn, Jens Chr. Stilling, kom hjem fra Afrika, og huset bebos i dag af hans datter og svigersøn Hanne og Bjarne Jakobsen. Dets historie er nærmere omtalt i kapitel 2.

Den gamle bæltefabrik blev overtaget af familien Bahnsen, der ragte de gamle fabriksbygninger undtagen én ned. Stuehuset består, men er forholdsvis nyt, da det blev genopbygget efter en større brand på fabrikken under krigen. Den eneste bevarede fabriksbygning er "Stofferne", hvor der i fabrikkens velmagtsdage blev lavet stofbælter. Huset bebos i dag af Helle Bahnsen og familiens to børn. Helle markedsfører Pergo-gulve. John Bahnsen startede 2001 helseforretning i Rønde.

Følle by set fra syd, forrest købmandsgården, til højre Løbers hus. Bygaden slynger sig gennem billedet, øverst til venstre Hannesminde. Luftfoto fra 1960'erne. Fra Emmy Sørensens album.

RØNDE NY SKOLE BYGGES

Forskolen på Rågholmvej og "den store skole" midt i byen fungerede indtil 1955. Da stod den nye "centralskole" (den nuværende Rønde skole) i Rønde færdig, og dermed kunne skolerne i Rostved, Bjødstrup og Følle nedlægges. Forskolerne i de tre landsbyer fungerede dog videre til 1969.

På dette tidspunkt (1955) hørte hverken Feldballe eller Ugelbølle til kommunen (det skete hhv. 1968 og 1970).

Det blev besluttet, at der kun skulle være overbygning på Rønde skole, og altså ikke på den anden tilbageværende skole i Thorsager-Bregnet kommune, nemlig Thorsager skole. Eleverne overflyttedes efter 7. klasse fra Thorsager til Rønde. Delingen efter 7. klasse er bevaret endnu, mens dette skrives.

Jeg har ikke hørt om protester fra Følle i anledning af nedlæggelsen af de to skoler i Følle. Umiddelbart forekommer det også fordelagtigt for Følle, det der skete: den nye Rønde skole ligger jo ualmindeligt tæt på Følle, og det måtte naturligvis forventes, at der ville blive mulighed for at tilbyde en bedre undervisning i de bedre bygninger og med lærere, der var mere specialiserede i de enkelte fag.

Den sidste forskolelærerinde i Følle blev Ingrid Kolind.

Den sidste lærer i den store skole i Følle blev lærer Olsen, der havde været lærer her, siden han havde overtaget stillingen efter Thøger Jensen i 1925. Han kom dengang fra stillingen som andenlærer ved den gamle Rønde skole på Grenaavej.

OLIEEVENTYRET I FØLLE

I ni måneder fra 1965 til 1966 borede DUC, Dansk Undergrunds Consortium, efter olie ved Følle. Man forsøgte sig en snes steder rundt omkring i Danmark, og nu var turen altså kommet til Følle.

Boringen skete på en mark, et par hundrede meter syd for Aarhusvej og 60 m vest for ”Den gamle Vej”, vejen ned til Følle Strand. Det var således tæt på Lundvang, hvor gartner Jørgen Rasmussen oplevede ”eventyret” ved en konstant larm fra boremaskinerne i de ni måneder, det stod på. Jørgen Rasmussen fotograferede en del på stedet, og han har fortalt om begivenheden til Jens Reddersen i en artikel i ”Folk og Liv omkring Kalø Vig” bind 4, 2022.

”Borebisserne”, for en stor del amerikanere, prægede livet i Rønde og omegn, ikke mindst på Møllerens Hus i Ugelbølle og Oscars cafeteria på Hovedgaden i Rønde. Det 52 m høje boretårn blev noget af en turistattraktion.

Det var skam et seriøst foretagende! I juli 1966 var man nået ned i 5.300 km dybde. Med andre ord langt forbi dinosaurerne, der uddøde for 65 mill. år siden, og helt nede i jordens oldtid, Silur-tiden for over 400 mill. år siden, så nu er der klarhed over tiderne på Røndeegnen helt ned til en tid, hvor der har været ildspyende vulkaner på egnen. Jordlag efter jordlag, tid efter tid.

Men ingen olie!

Det blev altså ikke til noget olieeventyr i Følle og omegn – eventyret kom i stedet til at udspille sig ude i Nordsøen. Nå, ok, vi har vel egentlig også klaret os ganske pænt uden.

Boretårnet ved Følle. Egnsarkivet.

FØLLE BUND

Følle Bund er det strandeng-område, der ligger øst for Følle Strandgaard, nord for Følle Vig.

Følle Bund har oprindeligt været strandeng, der har kunnet anvendes til græsning i tørre perioder om sommeren, men som ellers har været helt eller delvist oversvømmet. Området blev imidlertid inddiget og drænet i 1930'erne. Det er nu netop besluttet, at digerne skal sløjfes og hele Følle Bund naturgenoprettes, så det i videst muligt omfang bringes tilbage til tilstanden før 1930'erne.

Det meste af Følle Bund har været ejet af Kalø, idet Knubbro Bæk, der løber gennem området, danner skel mellem Kalø og Følle landsby. Området vest for Knubbro Bæk ejes af Følle Strandgaard.

Det var Kalø, der i 1930'erne lod sin del af Følle Bund inddige og dræne, så det herefter blev et værdifuldt engområde, især til græsning om sommeren. Følle Strandgaard har fra 1980'erne fået amtslig støtte til at lade sin del henligge som naturlig strandeng.

Da Kalø efter besættelsen blev konfiskeret som tysk ejendom, blev en række arealer tillagt forskellige nabogårde og –ejendomme. Dette skete også for et mindre areal af det inddigede Følle Bund, idet 2 Følle-gårde langs Århusvej samt en gård i Skrejrup hver fik tillagt et engareal på ca. 1,7 ha. Hele Følle Bund er på ca. 19 ha., hvoraf 3 er i omdrift (p.t. braklagt), 14 ha. er græs, 2 ha. er rørskov.

I slutningen af 1980'erne opstod der planer om at privatisere Kalø, men disse planer led skibbrud i 1990. Som følge af den opmærksomhed, der gennem debatten om privatiseringen var opstået omkring Kalø, blev der i stedet af Danmarks Naturfredningsforening i 1992 rejst fredningssag for Kalø for at sikre godsets og herregårdslandskabets bevarelse for eftertiden. Til fredningssagen hørte også en plan om at naturgenoprette Følle Bund og gøre det til strandeng som før inddigningen. Dette skulle ske ved ”en ændring af vandstandsforholdene i området, gennemført ved en fjernelse af eksisterende diger og tilkastning af eksisterende grøftesystem” og ved i stedet at ”skabe et ureguleret å-udløb gennem Følle Bund”. Formålet var især at forbedre forholdene for fuglelivet.

Rønde kommune støttede kraftigt op omkring disse planer, idet man heri så muligheden for et rekreativt naturareal med især et rigt fugleliv så at sige lige uden for Rønde by. Planerne indgik også som en del af planerne om at etablere et Flora- og Faunacenter med centrum omkring en udstilling i Karlsladen på Kalø.

Selve fredningen af Kalø blev imidlertid opgivet, og det samme skete med planerne om Flora- og Faunacentret. I stedet overgik godset til Miljøministeriet, nærmere bestemt Skov- og Naturstyrelsen. Styrelsen lagde stor vægt på både at bevare herregårdslandskabet, men også at gøre det tilgængeligt for befolkningen. Planerne om en naturgenopretning af Følle Bund blev derfor opretholdt, og der tilkom planer om et stinet i udkanten af området, koblet til stinettet i Rønde by og Hestehaveskoven. Undervejs skulle der bygges et fugletårn med udsigt over hele Følle Bund. Rønde kommune var naturligvis stærkt interesseret i også disse planer.

Rønde kommune og Skov- og Naturstyrelsen optog derfor i 1995 forhandlinger med de tre private lodsejere. Planen var, at deres englodder i Følle Bund skulle føres tilbage til Kalø, hvorefter Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Rønde kommune kunne gennemføre naturgenopretningsprojektet.

Rønde kommune gik ind i forhandlingerne med de tre lodsejere for at medvirke til projektets gennemførelse, men trods flere forsøg viste det sig ikke muligt at blive enig med lodsejerne om en pris. Lodsejerne henviste især til de store jagtinteresser, der var knyttet til området. I slutningen af 1990'erne var planerne derfor ved at gå i stå.

Følle landsbys ejerlav. 4 cm. kort, KMS. Det meste af Følle Bund (nederst til højre) hører til Kalø.

På netop dette tidspunkt vedtog Folketinget imidlertid Vandmiljøplan II. Denne betød en ny chance for projektet, idet den gjorde det muligt for **amtet** at gå ind i naturgenoprettelsesplanerne.

Vandmiljøplan II giver nemlig gunstige tilskudsmuligheder til projekter, der kan reducere kvælstofbelastningen af kystnære farvande. Følle Bund-projektet er som skabt til dette formål. Amterne har ansvaret for gennemførelse af sådanne projekter. Århus amt overtog derfor i 1999 rollen som tovholder i projektet, der nu blev til et Vandmiljøplan II-projekt.

Skov- og Naturstyrelsen optog derfor igen forhandlinger med de tre private lodsejere om at købe englodderne tilbage til Kalø. Det lykkedes nu at komme til vejs ende. I slutningen af 2003 var overførslen af arealerne til Kalø en realitet.

Samtidig blev projektet dog sat i stå i amtet, idet det godt nok blev godkendt som Vandmiljøplan II-projekt, men amtet måtte erkende, at man ikke havde de økonomiske midler til at medfinansiere projektet. Der manglede 80.000 kr.

For at undgå, at sagen endnu engang gik i stå, gik Rønde kommune nu ind med en medfinansiering på de manglende 80.000 kr. Reelt har projektet betydet en større besparelse for Rønde kommune, idet det betyder, at de regnvandsbassiner, der indgik i byggemodningen af Strandparken, kan undværes, idet naturgenopretningen gør det muligt at lade regnvandet strømme naturligt ud i det store lavvandede område. Det betyder også, at det nuværende regnvandsbassin, der opsamler regnvandet fra Lillerup-udstykningsen, kan sløjfes – et længe næret ønske, da det skæmmer det idylliske landskab omkring bækken mellem Lillerup-udstykningsen og Strandparken.

Derfor er naturgenopretningen af Følle Bund nu en realitet, ca. 12 år efter at planen herom først så dagens lys. Man kan roligt tale om et langt sejt træk...

Rønde kommune har været med som ”fødselshjælper” i flere faser, som nævnt også her til sidst i den afgørende fase, men først og fremmest er vi Skov- og Naturstyrelsen tak skyldig for styrelsens stædige fastholden af planen, og i sidste fase er vi Århus amt tak skyldig for at få planen kanaliseret ind i Vandmiljøplan II, hvilket viste sig at genoplive en ellers på dette tidspunkt næsten død plan.

Stisystemet fra Rønde by omkring Følle Bund og videre til Hestehaveskoven er i mellemtiden næsten færdigt, idet Møllestien fra Strandvejen ved Rønde bygrænse langs den genslyngede Knubbro Bæk forbi Følle Mølle har direkte forbindelse med Hestehavevejen og passerer nordkanten af Følle Bund. Men måske kan der etableres en ny sti som genvej fra Følle Bund til Hestehaveskoven. Herudover venter vi nu på at se fugletårnet etableret i kanten af Følle Bund. Skov- og Naturstyrelsen er klar over, hvor det skal være – men finansieringen er endnu ikke på plads.

Selve naturgenopretningen vil betyde at et 19 ha. stort område vil blive omdannet til et større, sammenhængende naturområde med varierende vandstand og saltpåvirkning. Yderst mod havet og et ganske langt stykke ind vil der blive strandeng, herfra bliver der en glidende overgang til ferske kær- og mere tørre engområder i områdets kanter op mod tørt land. Kanalerne i området vil blive erstattet af et genslynget Knubbro Bæk (bækken blev allerede for et par år siden genslynget mellem Rønde og Følle Mølle – nu følger altså forløbet helt ud i havet). Nogle af de rørlagte vandløb kan åbnes op og sættes i forbindelse med den genslyngede Knubbro Bæk. Den nuværende sluse (en højvandsklap, der forhindrer vandet i at strømme ind ved højvande) og pumpestation nedlægges. Det nuværende dige bevares delvist som sommerdige, der om sommeren kan holde på vandet efter regnskyl, så mest muligt kvælstof kan bundfælde sig. Der etableres stenstryg af hensyn til fiskene. Vandstanden vil blive omkring 75 cm. over dansk normal.

Omkring det genslyngede vandløb vil der opstå en ”skov” af tagrør, dunhammer og strandkogleaks, og området vil blive et velegnet ynglested for forskellige arter af padder.

Hvis storken nogen sinde vil vende tilbage til Danmark, så er dette et godt bidrag... Der er ingen tvivl om, at Følles tidligere ry som ”storkenes by” – der skal have været en storkerede på stort set hver gård – beroede på storkenes gode fødemuligheder i det daværende ”vilde” Følle Bund.

Følle Bund set fra fugletårnet i Hestehaveskovens vestlige udkant. Foto 2010 VFH.

Først og fremmest ventes fuglene i hvert fald at tage området i besiddelse. Ande- og vadefugle vil få et velegnet yngle- og fourageringsområde. De orkidéer, der i forvejen er i området, vil få optimale betingelser. Forudsat at dele af området kan afgræsses ventes der følgende fugle som ynglefugle i området: rødben, brushane, dobbeltbekkasin, strandskade, stor præstekrave, vibe, engpiber og sanglærke. Området ventes endvidere at blive raste- og fourageringsområde for en række fuglearter, der er knyttet til åbne, græssede strand- og ferskengsarealer.

Med afbrydelse af alle større drængrøfter vil trykvand fra de omgivende bakker ikke længere ledes hurtigt bort, men sive i overfladen og danne kærområder med vinteroversvømmelse i lavtliggende partier. Der vil hermed skabes en mosaikvegetation med stor artsrigdom med dertil knyttet insekt- og fugleliv.

ⁱ Århus Stiftstidende 29. august 2003